

ЭРКИН САМАНДАР
**ЖАЛОЛИДДИН
МАНГУБЕРДИ**

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1999

ЭРКИН САМАНДАР

ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ

НАСР ВА НАЗМ

Тарихий фожеалар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1999

С 28

Самандар, Э.

Жалолиддин Мангуберди: Наср ва назм: Тарихий
фожеалар. — Т.: «Шарқ», 1999. — 272б.

Ўз2

М у а л л и ф: ҲАЙРАТЛИ ДУНЁ...

Жалолоддин Мангуберди ҳақида асар ёзиш орзуси олтмишинчи йилларда юрагимга чўғ ташлаган. Аввал байтлар битдим, шеърлар ёздим. «Хива» шеъридаги «Жалолоддин бўлиб тулпорда дарёни кечиб ёхуд» мисрали банд, «Хоразм фарзандиман» шеъридаги:

*Мен у кунлар ҳасратига ўртаниб ёнмай нечун,
Ҳали ҳам вайроналарда изғиса аччиқ тутун,
Марғ Жалолоддин йиқилди жангда шу тупроқ учун,
Мен шу тупроқ ворисиман, мен шу эл фарзандиман*

каби мисралар илк изланишларимдан туғилган.

Сунгра Алоуиддин Хоразмшоҳнинг ўз ўғли Жалолоддин билан сўнгги учрашуви ҳақида «Олис нидолар» балладаси ёзилди.

Шундан кейин Мангуберди ўз онаси, хотинларини Чингизнинг қулига тушакўрмасин деб ноилож дарёга оқизгани туғрисидаги «Она ва ўғил» балладаси дунёга келди.

Кейин... етмишинчи йилларда уч юз олтмиш авлиё маскани — Кўҳна Урганчга зиёратга борганимда Жалолоддин боғининг вайроналарини кўриб юрагим ҳап-риққан, анчагача ҳаяжонимни босолмай маҳзунлар бўлганман. Ўша ернинг ўзида «Темир қозиқ боғи» шеъри яратилган.

Аёнки, Жалолоддиннинг Урганчдаги Темир қозиқ боғи ўз вақтида жуда машҳур бўлган. Унинг гулу гулзорлари, чаманлари, ширин-шакар боғлари, қасру қашоналари таъриф-тавсифи узоқларга кетган.

Бизнинг кунларимизга келиб эса... унинг саҳни қамишзор-янтоқзорга айланиб қолган. Шундай бўлса-да мен унинг ёнидан жилолмадим.

Қанча турганимни билмайман, бир пайт... қулоғимга булбул овози чалинди. Бу яқин атрофда боғ-роғ йўқ, булбул қайда сайради экан, деб ўнг-сўлимга боқдим. Булбул қўниши мумкин бўлган битта адл шоха

ҳам кузга ташланмас эди. Булбул яна сайради. Товуши нақ рубарудан — Темир қозикнинг ўзидан келди. Топдим. Кўрдим. У... янтоқ шохчасида туриб олиб, чаҳчаҳ сайрамоқда эди. Ана шунда шеър туғилди...

Шеър катта эмас, тўлиқ келтираман.

ТЕМИР ҚОЗИҚ БОҒИ

Адашдик шекилли, бу ўша боғмас,
Қани раънолари, бинафшалари.
Нега оққан дарё қайтадан оқмас,
Айланиб турар-ку қадим ер шари.
Бу ерда янтоқдан йўқ ўзга вақо,
Нима бор бу ерда юлғундан бўлак.
Орзу чечагига наҳот йўқ бақо,
Наҳот дунё ҳиссиз, эссиз чархпалак?
Насавий қалами кун каби ҳақдир,
Темир қозик боғин жаннат атамиш.
Урганж бўйнидаги нодир жавоҳир,
Турони заминга зийнат атамиш.
Бунда Жалолиддин берганда гурунг,
Дунёни жам этган шоҳона чодир.
Унинг қаршисида учириб ҳушин,
Таҳсин ўқигандир не-не жаҳонгир.
Адашдик шекилли, бу ўша боғмас,
Қани таровати, олий шукуҳи.
Қайрилиб кетарда гўё берди сас
Ненингдир шарпаси, не хилқат руҳи.
Сўнг... булбул сайради кўп ошуфтаҳол,
Вожаб, не қилсин булбул юлғунда.
Булбулнинг ошёни гулзор-ку азал,
Ёқутлаб ғунчалар не қилсин бунда.
Аммо сайрайверди булбул бетиним,
Пинҳон гулларни у кўрмоқда гўё.
Қушчаки шу жойда топибди қўним,
Аҳли одамзодда қўним йўқ аммо.
Мен сажда қиламан сенга, булбулжон,
Жон садқа минг йилни кўрган ёшингга.
Бунда сайраб турсанг, бир куни инсон
Ўз изин сўроқлаб келар қошингга.

Саксонинчи йилга келиб кўнглимда Жалолиддин ҳақида роман ёзиш истаги туғилди. Ан-Насавийнинг З. Бунёдов томонидан нашр эттирилган султон Жалолиддин тарихи асарини ўқийвериш ёд олиб юбордим

десам муболаға бўлмайди. Бундан ташқари Абулғози Баҳодирхоннинг «Шажараи турк» китоби, М. Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди» драмаси, Озарбойжон ёзувчиси М. Ўрдубодийнинг «Қилич ва қалам», грузин ёзувчиси Г. Абашидзенинг «Ялдо кечаси» романларини ўқидим, олимларнинг қатор илмий ишлари билан танишиб чиқдим.

Мўғул босқини вақтидаги фожъе нуқталардан бири — Алоуддин Хоразмшоҳнинг қочиш воқеаси бўлгани сабаб мен романни шу мудҳиш хато асосига қурмоқчи бўлдим. Хоразмшоҳ дарбадар ўтган йўллар — Хоразмдан то Абескун оролигача бўлган масофа хари тасини чиздим. Бу йўллар билан Жалолиддин ўтган йўллар орасига ўзимча туташтирувчи чизик тортиб, бугун воқеа-ҳодисаларни, қаҳрамонларнинг тақдирларини шу нуқталардан ўтказишни хаёл қилдим.

Энди уни иссиғида қоғозга тушириш керак эди, ёзувчиларнинг Грузиядаги (Жалолиддин ўтган йўл) ихлод боғига йўланма олиб, бутун бир баҳор фаслини шунга бағишладим.

Ўша йилги баҳор у томонларда серёгин келди. Ўттиз-қирқ кун давомида на қора булутлар осмонни тарк этди, на Қора денгиз бир дам осойиш топди. Тўлқинлар қирғоққа ҳар урилганида бутун шаҳар чайқалиб кетгандай бўларди. Менинг қалб тўлқинларим ҳам айнан шундай — борлигимни ларзага солган эди.

Хоразмшоҳ энди йўл ярмини ўтиб, Жалолиддин Мангуберди энди мўғулларга зарба устига зарба бериш тафсилотлари қоғозга тушган пайтда вақт тугаб, Хоразмга қайтдим куңдалик ишларга берилиб («Хоразм ҳақиқати» газетасининг бош муҳаррири эдим) яримта роман яримталигича токчада туриб қолди.

Бунинг бошқа сабаби ҳам бор эди. Ўша пайтда Огаҳий театри билан ҳамкорлигим кучайган, пьесаларим кетма-кет сахнага қўйилаётган эди, Жалолиддин ҳақида драма ёзишга театр аҳли мени қаттиқ ундади. Роман узоққа мўлжалланган иш деб ўйлаб, драма ёзишга кўндим. Шу тариқа 1986 йилда Огаҳий театрида «Аждодлар қиличи» тарихий фожеаси сахнага қўйилди ва шу тариқа... роман боблари токчада турганича туриб қолаверди.

Ҳар нарсанинг ўз вақти-соати бўларкан, мана энди, уни қўлга оляпман. Гап қуруқ бўлмаслиги учун романдан парча келтираман.

ШОҲ КЕЧИККАНДА...

Яқиндагина қасри олийда азим ва енгилмас тахт соҳиби, салтанат ҳудудларини арабу ажамгача кенгайтириб, ўзини Искандари соний маснадида кўрган буюк тождор Алоуддин Хоразмшоҳнинг таваллуд кунлари кўз кўриб қулоқ эшитмаган дабдабаю асъаса билан нишонланган эди.

Ҳиндистону Чинмочин, Юнонистону Бағдод, Эрону Жазирадан, дунёнинг турли-туман буржларидан ташриф буюрган элчилар ўз подшоҳларининг бебаҳо совға-саломларини тахт пойига тукиб, шаҳаншоҳ номини кўкларга кўтариб мақтаган эдилар. Олам паноҳи, Искандар иккинчи, Оллоҳнинг ердаги сояси...

Энди... водариғо, ўша элчиларнинг кўплари бошқача сайрашга ўтдилар. Кеча ўз қобигида ўралашиб, қабила-уруғлар билан тахт таллашиб юрган Тимучин энди Хитойни эгаллаб, буюк Хоразмга чанг солаётир.

Нетмоқ керак? Қасри олийдаги бугунги машварат ана шу ҳақда. Сарой аҳли, саркардалар жамул-жам. Аммо вақт етганига қарамай олий ҳазратдан дарак йўқ...

Хоразмшоҳ бу пайтда ўзининг хос ҳужрасида хаёлга ботганча маҳзун ўлтирар, машваратга шошилмас, сарой аҳлининг бемалол чўқишиб олишига имкон бермоқчими, ёки хаёлларини жамлаб, бир қарорда тўхташ учун ўзига вақт керак бўлиб қолдимиз, четдан қараганда билиб бўлмасди.

Аслида униси ҳам, буниси ҳам тўғри эди. Жанг услуби борасида сарой аҳли фикрининг бир хил эмаслиги шоҳга аён эди. (Майли, машварат олдидан истганча тортишиб олсинлар). Шунинг баробарида ўзи ҳам кечадан бери ҳарчанд бош қотирмасин, бир аниқ қарорга келолгани йўқ. Шу сабаб чувалган ипнинг учини топиш мақсадида воқеа-ҳодисаларни бир бошдан (нечанчи марта) хотиридан ўтказмоқда эди.

Чингизхондан келган элчилар, Хоқон ўз мактубида Хоразмшоҳни ўғлим деб атаб камситмоқчи бўлгани, элчи Маҳмуд Ялавоч билан бўлган суҳбат, шоҳ уни ўз томонига оғдириб олмоқчи бўлгани, лекин элчи Мўғулистонга қайтиб боргач, буни ошкор этгани, шундан сўнг 400 дан ортиқ мўғул савдогари Ўтрорга келиб тушгани, уларнинг қатл этилганию урушнинг бошланиб кетгани — ҳамма-ҳаммаси хаёл кўзгуси-

дан бир-бир ўтди. Маҳмуд Ялавочни ўзига ишлатмоқчи бўлганидан бошқа барча ҳаракатлари ҳақ бўлиб кўринди.

Чингизхон лашкар тортиб Утрорга келган ҳозирги шароитда унга қарши курашни қайта тахлит олиб бормоқ керак, катта қўшин тортиб Утрор сари юрмоқ зарурми (унда Жалолиддинга жанг инон-ихтиёрини топширишга тўғри келади, бунинг оқибатида шаҳзода-нинг нуфузи ошиб, тахтни эгалламаганида ҳам салтанатга таҳдид солиши турган гап), ёки ҳар битта қалъа ёғий билан ўзи олишгани тузукми?

Иккинчи йўл ҳар ҳолда қалтис, 450 қалъанинг ҳаммаси ҳам ёғийга бас келолмайди деб бўлмайди, лекин магарам саваш отининг жилови бутунича Жалолиддинга топширилгудай бўлса... Магар Чингизга бас келадиган ундан бошқа бир саркарда бўлганида эди...

Не қилмоқ даркор? Минг уйлагани билан шох бир қарорга келолгани йўқ. Ўрнидан маҳзун туриб иккиланган ҳолда қасри олий томон йўналди ва маъюс қиёфада кириб машваратни бошлади.

ОТ БИЛАН... МАСЖИДГА

Неча кундир изғирин юзларга игна санчади, қор зарраларини чархпалак қилганча пастак кулбаларнинг томларию баланд гумбазларга, дов-дарахтларга сачратиб, тинимсиз увиллайди. Бухорои шариф аччиқ-аччиқ инграйди, тўлғанади, юрак-бағри қон бўлади.

У бундай аччиқ изғиринга биринчи марта дуч келётгани йўқ, бунданда даҳшатлироқ қаҳратонларни кўрган, бошидан кечирган, аммоки ёғий чангалига тушиб ҳеч қачон бугунгидек садпора бўлган эмас, дил-яро бўлган эмас.

Қалъа ҳоким ва сардорларидан Инончхону Ихтиёрдинлар қамални ёриб чиқиб, муғуллар билан икки карра олишдилар, аммо уқ ёмғири остида қиличлар, найзалар деворига урилиб, бошлари ёрилди, қонлари қонларига қорилди.

Қалъа дарвозасидан узоқ бўлмаган жойда Чингизхон ўзига қодир қурдирган, шу ердан туриб шаҳарни таъқиб этмоқда эди. Бухоронинг жони халқумига келгач, уламолар бориб ундан авф сурадилар. Хоқон киприк қоқмай уламоларни эшитди. Дарвозалар очилса, қалъа аҳлига омонлик беражагини айтди.

Уламолар Хоқонни бир сўзли одам деб ўйладилар.

Эркак-ку, ваъдасидан тонмас дедилар. Дарвозани очдилар.

Водариф, Чингизхон сўзида турмади. Мардман деб номарднинг ишини қилди. Қалъага чигирткадек ёпирилиб киришди. Қуюндек отилиб киришди. Йўлларидан не учраса йиқишди, бузишди, қиришди.

Чингизхон жоме масжиди олдига келганида отининг жиловини тортиб, бу кимнинг қасри деб сўради уламодан. Ул деди: Бу бировнинг қасри эрмас, Жоме мажидидур, Оллоҳнинг уйидур.

Шу сўздан кейин Хоқон отдан тушса керак деб уйлади уламо. Ахир, унинг ҳам эътиқоди бордур, ул нобакор ҳам бир нимага сиғинар деган ўй кечди кўнглидан.

Бироқ Чингизхон узангидан оёғини олмади. Масжидга... туппа-тўғри отда кириб борди. Аҳли уламо ҳайратдан ёқа ушлади. Худодан қўрқмайдиган каззобга дарвозани очиб, тузалмас хато қилганидан дили тигланди. Хоқон минбар олдига бориб отидан тушди. Минбарга кўтарилиб, чордона қуриб ўлтирди-да, шаҳарнинг нуфузли кишиларини олиб келишни буюрди. Улар келтирилгач, жами бойликларини тортиб олди.

Масжиддаги сандиқларни кўриб имомга деди: Оч сандиқларни. Очдилар. Қуръони карим ва ҳадиси шарифлар сақланаётган экан, Хоқон ул сандиқларни от еми сақлашга боп идиш деб топди. Ем солиб уларни отларнинг олдига қўйдилар.

Буни кўргандан ўлишни афзал билган фидойилар, улар тўрт юз кишидан ортиқ эди, Аркка кириб олиб, ун икки кун мобайнида ёв билан олишдилар. Мўғуллар Аркни эгаллаб, барчасини ўлдирдилар. Уламолар қатл этилди. Шаҳарга ўт қўйилди.

Бухорои шариф бурқсиб-бурқсиб ёнди, қора ту-туналари қора булутларга қоришди.

ОНА ВА ДАРЁ

Жалолитдиннинг онаси Ойчечан биби ўз келинлари ва невараларини тинчлантиришга уринар, аммо улар қатори ўзининг кўнглини ҳам ваҳм босган, ҳийлакор Чингизнинг қўли устун келганлиги, ўғлининг ҳоли танг эканлигини кўриб турар эди.

Тўғри, олдинлари оғир шароитлардан ўғли бир неча марта омон-эсон чиқиб кетган. Ёвларни кўп бора доғда қолдирган, одат бўйича жанг майдонидан чекка-

да, чодирда ўлтириб ҳаммасини биби ўз кўзи билан кўрган, лекин Жалолиддиннинг бугунгидек тузоққа тушиб аросатда қолганини асло кўрмаган эди.

Ёғий қўшини уни уч томондан ҳалқадек ўради, ҳозирча очиқ битта томон қолди, у ҳам бўлса кенг ва тезоқар дарё, ана пастда гирдоблар аждаҳодек ютмоққа тайёр.

Қўшиннинг бундай ҳалокатли аҳволга тушишига аввало Чингиз ҳийла ишлатгани, пистирмадан ҳамла уюштиргани, қолаверса, жанг олдидан арзимаган ўлжа устида талашиб султоннинг қаноти ҳисобланмиш икки саркарданинг аразлаб черигини бошлаб кетгани, Жалолиддиннинг ёлғизланиб қолгани сабаб. Аммо ҳозир сабаб устида бош қотириб ўтирадиган пайт эмас. Ҳаётлари қил устида турган ҳозирги дақиқаларда нима қилиш кераклигини аниқ билмоқ, билиб тез этакни ёпмоқлик даркор...

Ойчечан бибининг фикрича йўл битта — ўзни гирдоблар қаърига ташламоқлик... Чингизга асир тушгандан кўра балиқларга ем бўлган афзал!

Келинларнинг ваҳмли чеҳралари, нолали товушлари, болаларнинг жонсарақ қий-чувлари ўғлининг танг аҳволидан ларзага тушган она қалбини бадтар эзабошлади. Ўзининг ёнгинасида турган кенжа келини Ойқундуз бегимнинг кўзларидан тирқираб ёш оқар, уч ойлик ўғилчасини канизақдан олиб бағрига маҳкам босган, ўлсак бирга ўламиз дегандек қайнонасига илтижо ва хавотир ила қараб-қараб қўярди.

Ўлсак албатта бирга ўламиз, дерди ичида Ойчечан биби гўё келини ҳам ўзини дарёга ташлашга аҳд этганини билгандек, бирга даврон сурдик, энди бирга ўлурмиз!

Шамол кучайиб, отларнинг кишнашлари, қиличларнинг, найзаларнинг шарақ-шуруқлари, ҳаёт билан видолашаётган сарбозларнинг нидолари ичидан Жалолиддиннинг ҳайқирғини она қулоқлари аниқ эшитди.

Ўғлининг ҳайқирғини мўғулларнинг қийқириқлари босиб кетди. Пастда эса дарё айқириб ётар эди...

* * *

Кўҳна қалъаларимизда мўғул босқини излари ҳали ҳамон кўзга ташланиб туради. Кўҳна Урганчга галдаги борганимда археологлар менга ўзлари ер остидан топиб олган катта, дум-думалоқ қора тошни кўрсатишди. Аниқланишича, у мўғуллар отган манжанақ ўқи

булиб, худди жангчи жисмидаги осколка каби замин бағрини яралаб ётаверган. У ҳали ҳам тушган жойида турибди, у энди очиқ осмон тагидаги экспонат, келган-кетганларга қирғин йилларидан маҳзун-маҳзун ҳикоятлар сўилайди гўё.

Театр рассомлари ўша ўқдан нусха олиб, «Аждодлар қиличи»да уни саҳнада намойиш этишди.

Ўз вақтида «Аждодлар қиличи» «Шарқ юлдузи» журналининг бир неча сонисида тўлиқ босилиб чиқди. У китоб ҳолида биринчи марта нашр қилинмоқда.

Бу асар Жалолиддиннинг Синд дарёсидан ўтишганча бўлган даврини ўз ичига олган. Унинг шундан кейинги ўн йилдан ортиқроқ умри давомидаги силсилалар, бешафқат олишувлар, қаҳрамон ҳаётининг янги қирралари ҳақида 1993 йилда янги асар — «Ёт хужра» тарихий фожеасини ёзганман. Жалолиддин ҳаёти тўлиқроқ кўринсин деб уни ҳам шу китобга киритдим.

Сўзни шу ерда вақтинча тўхтатиб, Сизни, муҳтарам китобхон, «Аждодлар қиличи» мутолаасига таклиф этаман, шундан сўнг, иншооллоҳ, мулоқотимиз давом қилажак.

АЖДОДЛАР ҚИЛИЧИ

Шеърый тарихий грама

ҚАТНАШУВЧИЛАР

ЖАЛОЛИДДИН
ОЙЧЕЧАН — унинг онаси
ОНА — волида қиёфасидаги замин
ЁВҚОЧ БОТИР — халқ қаҳрамони
ЗАНКИЖА — унинг севгилиси
МУЗАФФАР МАЛИК — халқ қаҳрамони
ИБН УМАР — аллома
ХОРАЗМШОҲ — Алоуддин Муҳаммад Хоразмшоҳ
ТУРКОН-ХОТУН — унинг онаси
ҚУТБИДДИН ЎЗЛОҲШОҲ — валиаҳд шаҳзода
НИЗОМУЛМУЛК — вазир
ХУҶА БАДРИДДИН — девонбеги
ЧИНГИЗХОН
ЖУҶИ — унинг ўғли,
ТУЛИХОН — унинг ўғли
ЧАПА-НУЁН —
ҚАРИ-НУЁН — Чингиз қушини сарҳанглари
ИХТИЁРИДДИН — халқ қаҳрамони
ЭЛЧИ
ШАХОБИДДИН УСТОЗДОР —
ҚАВОМИДДИН ШАШТДОР — сарой мулозимлари
КОМРОН — Хоразмшоҳнинг кенжа ўғли
ХУР ҚИЗЛАР, САРБОЗЛАР, ЯСОВУЛЛАР, ХУНАР-
МАНДЛАР, ДЕҲҚОНЛАР

*Воқеа 1220 йилларда Моварауннаҳр ва
Хуросонда бўлиб ўтади.*

МУҚАДДИМА

Узоқ давом этган шафқатсиз жанг тақдири душман фойдасига ҳал бўлаётган машъум дамлар. Ерга қиличлар, дубулғалар ва қалқонларнинг синиқлари, кўкда ҳамон бурқсиб турган қора тутунлар. Ёндирилган уйлар, яксон этилган истеҳкомлар. Отларнинг зорли кишнашлари, ярадорларнинг оғир инграшлари, хотинлар, болаларнинг фарёдлари. Сўнги олишув лавҳалари. Дарёда қон оқмоқда, соҳилда ёнғин борлиқни ўз қаърига тортмоқда. Тўрга тушган шердай ўкириб Жалолиддин киради. Қўлида қилич, чап елкаси ва қўлидан тирқираб қон оқмоқда. Унинг бошида ўйнаётган қиличлар даммини Музаффар Малик, бошқа паҳлавонлар қайтариб, қутурган ёвни ер тишлатиб турган бўлсада, қўшин иложсиз дарёга чекинмоқда.

ЖАЛОЛИДДИН

Эй, Сиз, баланд қояларда ўсган бургутлар,
Бўронларнинг зурёдлари — алп навкарлар,
Чавандозлар! Эгилтирманг шамширингизни,
Қайрилмасин, яраланган қанотларингиз.
Тисарилиб бораётган отларингизнинг
Бошларини олға буринг, амр этурмен!

МУЗАФФАР МАЛИК

Амрингиз жон ато айлар чавандозларга,
Арғумоқлар қанотланур овозингиздан.
Амрингизни вожиб билиб найзабозлар-да
Иблисларни тоғдай босиб қулатмоқдалар.
Локин ёғий бесаноқдир чигирткалардек,
Тўп-тўп этиб устимизга ташлар шамоллар.
Чингиз бўлса етти бошли аждарга ўхшар,
Битга бошин кессанг заҳар сочар бошқаси.
Алалхусус, Жалолиддин, чекинмоқ даркор.

Жалолиддин бир тўп бўлиб ёпирилган мўгуллар устига ташланади. Бир қўли билан қилич сирмаб, кўпчилигини яқсон этади. Сарбозлар ёрдамга келиб, ёв ҳалқасини ёриб ташлайдилар. Музаффар Малик иккинчи томонда найза жангига киради, ажал домидан фавқуллодга омон чиқади.

САРБОЗ

(Душманни бурчакка тираб)

Ҳа-ҳа, сариқ иблис, энди тушдинг илгимга,
Энди қовоқ калланг билан видолашақўр.
Сенинг ҳаром тукларингдан фақат кўзиммас,
Ханжарим-да этур ҳазар. Аммо на илож,
Уни сассиқ қонинг ила бўямай бўлмас.

*Бир зарб билан рақибининг бошини кесиб ташлайди.
Сўнг Музаффар Маликка юзланиб:*

Изн этинг, Оға, ҳожат эрмас чекинмак,
Жонимизда гурлаётган қасосли ўтлар
Тутун аро кўзимизни равшан этмакка,
Говни ёриб йўл очмакка эрурлар қодир.

У қиличини ҳавода уйнатиб, ёв тўдасига ўзини уради. Момогулдурак, чақмоқлар остида соҳилдан болаларнинг, хотинларнинг қий-чуви эшитилади. Саросимада Ойчечан киради.

ОЙЧЕЧАН

Жалолиддин, ўғлим, кўзим оқу қораси,
Ёвуз итлар қоптиларми елкаларингдан?!
Кел, қўлингни бойлаб қўяй рўмолим ила.

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳожат эрмас, куюнмангиз асло, онажон,
Сўзларингиз дилга ёвар, ярамга малҳам.
Ҳоли нечук ночорларнинг, норасталарнинг?

ОЙЧЕЧАН

Улар дили булутлардан ваҳимададир,
Гудакларни чўчитмоқда момогулдурак.
Улар васеъ¹ ва музайян², мусаффо кўкни,
Ой, қуёшни балки энди кўра олмаслар.
Аёл қалби мойил булур талвасга, ўғлим,
Бундан асло синиқмасин кунглинг ва руҳинг.
Сенинг уткир нигоҳингни қуриб урганган
Лашкарингнинг юрагига тушмасин ғулу.
Шуни билки, инқирозга юз тутган юртнинг
Сен суянчи ва охирги нажоткорисен.

ЖАЛОЛИДДИН

Беғуноҳ ва мурғак диллар тасаллига зор,
Уларни Сиз яхши сўзлар ила юпатинг.
Айтингизким, булутларнинг ортида қуёш
Эрк қушидек қанотларин силкитиб турар.
Заррин-заррин шуълалари йиртиб булутни
Бизга етиб келажаклар саболар ила.
Ҳозирча дош бермоқ даркор, она, тақдирга,
Болаларни тез кемага олсинлар, айтинг.
Йўл олурмиз шоядқарим нари қирғоққа,
Тўлқинларнинг шиддатлари бизга эш булур.
Худди аждар ҳамласидан полапонларни
Асрагувчи балогардон она қуш каби
Болаларни қанотингиз остига олинг.

ОЙЧЕЧАН

Ўғлим, сени паноҳида ўзи асрасин,
Бошинг омон чиқсин ўтдан Самандар мисол.

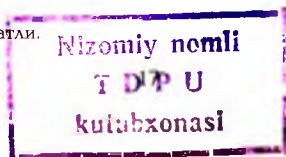
*Ўғлининг пешонасидан ўлиб, Ойчечан чиқади. Оғир
муסיқа садолари эшитилади. Жалолиддин танг қотиб
тинглайди.*

ЖАЛОЛИДДИН

Она! Ундан ҳоқисорроқ бир жон бормикин,
Ундан ортиқ ғамхор борми фарзандлар учун.

¹ Васеъ — кенг.

² Музайян — зийнатли.

Хозиргина писанд этмай ўлимларни ҳам
Онам келиб юпатгувчи сўзлар айтдилар.
Сўнг кетдилар неваралар боши устида
Чарх урган оқ калхатларни ҳайдаш қасдида.
Оқ сут бериб оқ шуълага жисмим йўғирган
Онам меҳри қалқон эрур жангда кўксимга.
Аммо бордур ҳаммамизга тенг волида — Ер,
Яралганмиз асли Она-Ернинг ишқидан.
Дилимизга у сочган кўп уруғлар униб,
Умримизга фарах ато айлар беҳисоб.
Ҳаётимиз дор остида ё жар ёқаси,
Ё гирдобнинг чангалида нидо берганда
Пайдо булар қошимизда волидаи зор,
Рухимизга нурлар сепар ҳовуч-ҳовучлаб.
Маҳрум бўлса ким гар уни туймоқ бахтидан,
Фарқ этмагай умри асло хору хаслардан.
Ана, ташриф айламоқда мушфиқ волида,
Бу гал шуъла кўринмайди ҳовучларида,
Юзларида, эвоҳ, мунгнинг сояси қуюқ,
Аввалгидек осойишта аммо кўзлари.

*Жалолиддин жароҳатини яширмоқчи бўлиб ўзини
панага олади. Қушлар қичқириви эшитилади. Бора-бо-
ра турли-туман қушлар ноласи борлиқни чулғаб олади.
Оқ-хула кийимда Она киради. Тепадан туриб ҳур қиз-
лар унга ҳамроҳлик қиладилар.*

ОНА

Фарзандлардир оналарнинг нури дийдаси,
Она кўзи равшан бўлса, билинги, унинг
Фарзандлари ёруғликка эрурлар ошно.
Аммо менинг кўзим хира тортар кун-кундан,
Ожиз бўлиб қолмасам деб ваҳм этурмен.

БИРИНЧИ ҚИЗ

Волидаи зорнинг
Гуфтори ўксик-ўксик.

ИККИНЧИ ҚИЗ

Волидаи зорнинг
Рафтори ўксик-ўксик.

УЧИНЧИ ҚИЗ

Волидаи зорнинг
Толелари талх-талх.

ТҮРТИНЧИ ҚИЗ

Волидаи зорнинг
Оҳи бисёр, ваҳ-ваҳ.

ОНА

Нидо қилар юқорида, ана, ҳур қизлар,
Шудир забун толеимнинг акс-садоси.
Улар менинг кўп мубарро¹ қизларим, ахир,
Там-там ўйнаб оҳу каби чобук² эрдилар.
Энди гулга кирган эрди думбул гунчалар,
Дудоқлари пайғом топганмасди бўсадан.
Нурнинг ўзи каби тоза эди танлари,
Юраклари билмас эрди не эрур журум³.
Гулзорга чанг солди ногоҳ яъжуж-маъжужлар,
Гулга кирган гунчаларни этдилар пайҳон.
Шабнам билан ювилган оқ кўйлаklarини
Йиртиб, қаро айладилар кўкраklarини.
Етти буржни тутса ҳамки менинг оҳларим,
Юрагимдан дарё бўлиб оқса ҳам қонлар,
Қолаверди юм-юм йиғлаб очун афсурда⁴,
Тураверди сарафканда⁵ бўлиб гитийлар⁶.
Сўнгра самум⁷ ҳур қизларни тортиб домига
Кўкка олиб чиқиб кетди худди калхатдек.
Шундан бери кўкда изғиб юрар ҳур қизлар,
Нигоҳлари ҳоли қўймас мени бир нафас.
Қаранг, улар менга меҳр йўлламоқдалар
Юрагимга оғу тушган ушбу дамда ҳам.

ҲУР ҚИЗЛАР

Волида зорнинг
Кўзлари хира-хира.

¹ Мубарро — пок.

² Чобук — шўх, ўиноқи.

³ Журум — гуноҳ.

⁴ Афсурда — тушкун.

⁵ Сарафканда — хижолатманд.

⁶ Самум — ҳалокатли иссиқ шамол.

⁷ Гитий — олам

Ҳудуд билмас охлари,
Зорлари сира-сира.
Волидаи зорнинг
Юзлари сариқ-сариқ.

ОНА

Ҳар не бўлган афзал эркан она бўлгандин,
Фарзандларга омад ато айла, эй, фалак!

Жалолиддин оҳиста Онага яқинлашади.

ЖАЛОЛИДДИН

Изн айла, Она, дариф тутма лутфингни,
Аввал шуки, сенга қалқон бўла олмаган
Бизни — ношуд фарзандларни авф этгайсен.
Пешонага битган чоғи муҳиш ҳазимат¹,
Балки бордур ноком битик тақдиримизда.
Йўқса жонин сенга тиккан алп чериклар²
Мағлубият иснодига бўлмасди маҳкум.
Энди менинг истагимни бажар, Она-ер,
Энди менга ўлим афзал иштиноблиқдин³.
Сени ёғий чангалига ташлаб кетолмам,
Рухсат айла, қучоғингда жон бермоқликка.

ОНА

Неча кундир давом этар таваҳҳум қирғин,
Қонларга фарқ тўлганмоқда, ана, баҳри Синд⁴.
Неча тундир қиличлардан чиққан чақинлар
Куйдирмоқда ерда майса, кўкда юдузни.
Мен розимен, Жалолиддин, сендан тобад,
Сен Чингизнинг шамширига солондинг раҳна.
Ўзим кўрдим кеча унинг мустар бўлганин,
Оқ отинг-ла уни суриб майдон ичинда,
Худди шердек орқасидан қувлаганингда
Терга ботган тиззаларин қалтироғидан
Узангиси унинг чил-чил узилай деди.
Мен орқангдан тўхта, қувма, дея қичқирдим,

¹ Ҳазимат — чекиниш.

² Черик — қўшин.

³ Иштиноб — узоқлашиш.

⁴ Баҳри Синд — Синд дарёси.

Сўзларимни ёки шамол учириб кетди,
Ё эшитиб қулоғингга пандим олмадинг.
Қува-қува бориб қолдинг жарнинг оғзига
Ва отингнинг оёқлари тушди тузоққа.
Шундай қилиб қари тулки сендан олди уч,
Бошинг узра ўйнатмоқда энди қиличин,
Тилларимдан энди менинг учмоқда оҳлар.

ЖАЛОЛИДДИН

Менинг малул¹ кўнглим сендан ўтинч истайдир,
Юрагингга еткурганим сўнгсиз ранж ҳақи
Мени хокка айлантириб ташла, Она-ер.

ОНА

Сенинг сўзон умринг бугун тушмиш гирдобга,
У тортмоқда ўз қаърига бебок ва густоҳ,
Лекин сенга қўлин чўзиб турар бир масиҳ²,
Балки у бир қудрат эрур энган самодин.
Балки у ҳур қизлар айтган қўшиқ сеҳридир,
Эҳтимол у менинг сенга бола меҳримдир,
Эҳтимол у сенга анис³ издиҳом⁴ майли!
Сен қалбингни иттисол⁵ эт ўша масиҳга,
Иккиланмай қўлларига бергил қўлингни,
Олиб чиққай албат масиҳ сени гирдобдан.
Менинг эса масиҳим сен, ўғлим, дилбандим.

ҲУР ҚИЗЛАР

Волидаи зорнинг
Дийдасидан ёш оқар.
Волидаи зорга
Ёвуз рақиб тош отар.
Тошдан қурқмас волида,
Чин ўғли бор қошида.
Волидаи зорнинг
Кўзлари ўткир-ўткир.

¹ Малул — озорланган.

² Масиҳ — тирилтирмак истовчи.

³ Анис — дўст.

⁴ Издиҳом — омма.

⁵ Иттисол — пайвандлаш.

ОНА

(Ўз-ўзига)

Менинг бахтим шуъла янглиғ мужалло¹ эрди,
Қорайтирмоқ бўлди уни маҳзур² довуллар.
Искандарнинг қўшинлари ёруғ кўнглимни
Зимистонга айлантирмоқ бўлдилар буткул.
Кундай равшан кўзларимга куялар сешиб,
Сочларимнинг қораларин юлиб олдилар.
Спитамен нафасидан тирилдим қайта,
Томиримга ҳаёт энди унинг меҳридан.
Доро менинг гулларимга урганида чанг
Тумариснинг юрагида уйғонди наъра.
Кўзларимни кўр этмоқлик қасдида қолган
Ёғийларни кўр айлади Широқ саҳрода.
Қутайбанинг панжалари бағрим эзганда,
Юрагимни кул этганда маҳобат босқин,
Муқанна ўз қўли ила бир пиёла сув
Ичирди-да, муин³ бўлиб бошим силади.
Бугун Чингиз юрагимга ўқалганда тиф
Жалолиддин пайдо бўлди қошимда, шукур.

(Жалолиддинга)

Нуридийдам Жалолиддин! Тўш ур қайновга,
Юрагингда тўлқинларнинг шаҳдин айла жам.
Дўстларингни қанотларинг остига олгил,
Эрк деганни бирлаштир ва айлагил яқдил.

ҲУР ҚИЗЛАР

Эрк деганни бирлаштир
Ва айлагил яқдил.

Она ва ҳур қизлар кетади. Жалолиддин ёлғиз, хаёлга чўмганча қолади.

ЖАЛОЛИДДИН

Эрк деганни бирлаштир ва айлагил яқдил...
Кўп нуфузли саркардалар, аъёнлар, шоҳлар

¹ Мужалло — ярқирок.

² Маҳзур — кўрқинчли.

³ Муин — кўмакчи.

Ва ақтаблар¹ якка чошган отга ўхшарлар.
Якка оддин чанг чиқур, донг асло чиққайму?
Эҳ падари бузрукворим, эҳ, отам, отам,
Тааззум² бир салтанатни яқдил айламоқ,
Эл-элатни бирлаштирмоқ қурбидан маҳрум,

Гуж-гуж ҳадик қушларига уя бўлган жон...

ҲУР ҚИЗЛАР ОВОЗИ

Эсла, эсла, саркарда,
Ўйларингни айла жам.
Харобатни эсласанг
Унутмагил бизни ҳам.
Эсла, эсла, саркарда,
Хаёлингга изн бер.
Бирлашмаган тўзадир,
Булдингни бўри ер.
Волидаи зорнинг
Сўзлари ўткир-ўткир.

*Ҳур қизлар қўшиғи қий-чувга, мугҳиш фалокатни
англаувчи фарёдга айланади. Жалолуддин хаёлга чўм-
ганча ёлғиз қолади.*

БИРИНЧИ ФАСЛ

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

*Алоуддин Муҳаммад Хоразмшоҳ саройида машва-
рат олдига баҳс-мунозара.*

ХҲЖА БАДРИДДИН

Рост айтадур Низомулмулк — вазири аъзам,
Қил устида турар гуё Доруссалтана.
Нажот истаб инграб ётар Ўтрор қамалда,
Бухоронинг ҳалқумига келибдур жони.
Бир хубобдек чайқалмоқда шаҳри Самарқанд,
Шафез³ йўқдур яъжуж-маъжуж қотағонийдан.

¹ Ақтаб — гуруҳ пешвоси.

² Тааззум — улкан.

³ Шафез — ҳимоя.

ЖАЛОЛИДДИН

Шафев бордур... Ватан ҳам бир вужуддир назих¹,
Бордур унинг қалби, кўзи, илги², қулоғи.
Бир-биридан улар айри яшай олмаслар.
Магар жудо айласангиз кўзни юракдан
Кўр бўлмасму, тўкилмасму нурлари дув-дув.
Хурганж унинг қалби бўлса, Бухоро кўзи,
Икки илги эрур унинг Шош ва Самарқанд.
Биз ватанни бир вужуддек асрай олмасак,
Бизга берган оқ сутлари бўлмасму увол.
Тутал бўлса беш мучали магар вужуднинг
Танасидан яъжуж-маъжуж битдай тўкилур.
Сиз, Мавлоно Бадриддин, илик ила оёқни,
Кўз ва қалбни бир-биридан айирмоқчисиз.

НИЗОМУЛМУЛК

Ҳақ сўзларни айтди чоғи Хўжа Бадриддин,
Яксон бўлган шаҳарларнинг инграшларидан
Безовтадур мажруҳ қушдек юракларимиз.
Қамалдаги шаҳарларга имдод тилаймиз,
Тилимга бир сўз келмайдур, дуодин бўлак.

ИБН УМАР

Ҳифзул Ватан — мин ал-имон! Яъни Ватанни
Муҳофаза айламоқлик имон нишони.
Ўз кўксини қалқон этса ҳар ким Ватанга
Имонлидур, ёруғ бўлгай икки дунёси.
Ватанли ҳар кимса зеро имонли эрмас,
Жойиз бўлур имонлини ватанли демоқ.
Имонсизда Ватан бўлмас. Дарвоқе, бизнинг
Бу кунларда имонсизлар кўпайиб кетган.
Ёв устига лашкар тортиб бормоқ ўрнига
Писиб ётмоқликнинг ўзи имонсизлиқдур.

ХЎЖА БАДРИДДИН

Астаффурулло, бу менинг ўнгимми эркан,
Ёҳуд мудҳиш қора тунда кўряпманми туш.
Ибн Умар янглиғ улур сиймо тилидан
Бундоқ бад сўз эшитмоқни хаёл этмасмен.

¹ Назих — пок.

² Илик — қўл.

Олий насаб, имони бут аҳли тижорат,
Аҳли тожга шундай кунда имдод этмасдан
Тош отмоқлик бадқирдорлик эрмасму, ахир.
Шаҳаншоҳни имонсиз деб айтди-я, товба!

ИБН УМАР

Сиз устасиз сўзни олиб қочмоққа, Хўжа,
Фақатгина сўзни эмас, балки ўзни ҳам
Суддироқ¹ бир жойга олиб қочмоқ корингиз.
Сиз ўхшайсиз ниқоб кийиб олган кимсага,
Гуё сизнинг бошқа-бошқа юз ва қалбингиз.
Қанчалик кўп уринсангиз яширмоқликка
Шунчалик кўп аён бўлур сиздаги зиллат².

ТУРКОН — ХОГУН

Эрк бермангиз тилга кўп ҳам азииз мавлоно,
Муддаимас³ муин эрур бизга Бадриддин.
Бундай зотга сиз айтган ул бебоклик ётдур,
У Чингиздан жабр кўриб, бизга ён босиб,
Биздан паноҳ истаб келган малул бир мўмин.

НИЗОМУЛМУЛК

Олампаноҳ, унга меҳр оғоз этдилар,
Кутардилар Девонбеги мартабасига.
Девонбеги Бадриддинга ишончсизликни
Ишончсизлик демоқ жоиз олампаноҳга.

ТУРКОН — ХОГУН

Кўп сирлардан огоҳ этди бизни Бадриддин,
Чингиз макри, черик сони, қурол-аслаҳа,
От-улови — борисини билдик биз ундан.
Чексиз эрур Бадриддинга марҳаматимиз.

ЖАЛОЛИДДИН

Девонбеги ўзини эл фарзанди санар,
Шараф эрур буюк элга бўлмоқлик фарзанд.

¹ Судли — фойдали.

² Зиллат — пастлик.

³ Муддаи — рақиб.

Киндик қони тўкилган шу ватанни дея
Жангоҳларда жон олиб жон берур ўғлонлар.
Сир эмасдур, жангга кирмоқ гали келганда
Бадриддин ёв сари ўтди-кетди... Таажжуб!
Меҳру вафо изҳор айлаб Чингизга беҳад,
Заррин тўнлар кийиб қат-қат ёғий илгидан,
Бугун энди уни айблаб, бизга садоқат,
Меҳру вафо изҳор айлар яна тўн кийиб.

НИЗОМУЛМУЛК

Девонбеги хоин эрса жазога лойиқ,
Локин онинг исботига далил ҳожатдур.

ЖАЛОЛИДДИН

Юртимизни таламоқда ёғий тўрт ёндан,
Истехкомлар, қалъаларга қўймоқдадур ўт.
Дарёларда сув ўрнида оқмоқда қонлар,
Оналарнинг, гўдакларнинг кўз ёшларидан
Пайдо бўлган дарёларнинг йўқдир ҳисоби.
Нечун ёрдам қўлин чўзмас қалъа қалъага,
Салтанатнинг лашкарлари якқадам бўлиб
Нечун наъра тортиб бормас душман устига.
Қўрқармилар? Йўқ. Бу халққа қўрқув бегона,
Шундай буюк салтанатни бунёд этган халқ
Қурбли эрур ҳар қандайин ёвни янчмоққа.
Фақат уни бирлаштирмоқ, ягона бир саф,
Бир оқимга айлантирмоқ даркор. Сиз эса
Қалъаларни бир-биридан буткул ажратиб,
Булак-булак қилиб юртни ёвнинг олдига
Хоҳлаганча ғажи дея ташлатмоқдасиз.
Бундан ортиқ хоинлигу хиёнат бўлмас.

*Алоуддин Хоразмшоҳ киради. Машварат бошлана-
ди.*

ХОРАЗМШОҲ

Мен бунёд айлаган улуғ маъвони
Домига тортмоқда шафқатсиз ушқон.
Уни даф айламоқ чораси недур,
Не тадбир айтурсиз, вазири аъзам?

НИЗОМУЛМУЛК

Ақл ва тафаккур, шуур ва мукнат¹,
Бориси жамулжам Сизда, шоҳаншоҳ.
Тонгдек мунаввардур қалбу зеҳнингиз,
Олам ёруғ булур нигоҳингиздан.
Бизларга қоронғу бўлган кўп сирлар
Сизга худ офтобнинг ўзидай равшан.
Кунчиқар, кунботар, қиблаю орқа
Ёвнинг хуружидан симобдай титрар.
Гоҳи ул қалъага, гоҳ бул қалъага
Хужум айламоқда хос қўшинлари.
Бир жойга жам бўлса Чингиз лашкари
Онинг қудратига топилмас тараф.
Ҳар қалъа ўзини этсин ҳимоя,
Шаштини синдирсин бало-офатнинг.
Охир ҳолдин тойиб Чингиз нобакор
Ўзи қазган чоҳга йиқилгай ўзи.

ХЎЖА БАДРИДДИН

Мен ёғий ичинда бўлғон одаммен,
Билурмен, уларнинг не эрур феъли.
Улар худ қўнғизнинг ўзидир, шоҳим,
Тошни ҳам кемирар йиртқич тишлари.
Одам гўштини хуш кўрурлар, тавба,
Шаробдай ичурлар инсон қонини.
Аммо уларнинг бир заиф жойи бор.
Аҳду паймонда кўп собит эрмаслар.
Бирор нимарсага этсалар қарор
Худди қуруқ ўтин янглиғ гуриллаб,
Учқун сачратарлар еру осмонга.
Қандай тез ёнсалар шундай тез ўчиб,
Такрор куч йиғарлар ёнмоқ-ёқмоққа.
Чидаб берса Утрор қамалга бироз,
Устида ловулаб ёнган уша ут
Шояд булутларга қўшилиб буткул
Бу олам соридин йўқ бўлиб кетгай.

ТУРКОН — ХОТУН

Бале, ҳолдин тойиб ёғий шу янглиғ,
Метин қалъаларга тиши ўтмагач,

¹ Мукнат — иқтидор.

Оч қорни гамида ўзга юртларга
Йўл олур, бошқа бир иложи қолмас.
Шунда биз ҳориган, тузғиган қўшин
Устига қуюндай босиб борурмиз.
Бошига адашган ит кунин солиб,
Чингизнинг додини берурмиз шаксиз.

ХОРАЗМШОҲ

Хирадманд аллома, сиз нима дерсиз?

ИБН УМАР

Ишонгим келмайду қулоқларимга,
Қани эшитганим ёлғон чиқса-ю
Халос бўлса кўнглим сўнгсиз оғриқдан.
Қаю эл босқинчи ёғийга бундоқ
Марҳамат кўрсатур, шафқат кўрсатур?
Ўлим-ла баробар бизга бул услуб.

ХОРАЗМШОҲ

Таклифингиз недур?

ИБН УМАР

Бирлик, онҳазрат,
Тўрт юз элик қалъа, Доруссалтана
Қутлуғ туғ остида — измингиздадур.
Бизнинг поён билмас заминда улар
Худди соққалардай сочилиб ётар.
Бори қалъаларнинг лашкарларини
Бир жойда жам этмоқ — худди бир муштдай
Бирлаштирмоқ даркор, бирлашган ўзар.

ЖАЛОЛИДДИН

Самарқанд ёнида, Катвон даштида
Қўшин жам этилса, тузилса бир саф,
Худди бир отанинг фарзандларидек
Анис-иноқ бўлиб ташлансак ёвга
Ўлаксахўр Чингиз бера олмас дош
Бизнинг ҳамламизга, бизнинг ҳужумга.
Катвонда янчилур боши аждарнинг.

НИЗОМУЛМУАК

Битта бўлса кошки аждарнинг боши...

ЖАЛОЛИДДИН

Юз бўлса юзтасин кесурмиз бир-бир,
Мингта бўлса ҳамки танидан жудо
Айлагай борисин қасоскор тиглар.
Падали бузруквор, изн бергайсиз,
Фармон кутадурмиз қушин йиғмоққа.

ТУРКОН — ХОТУН

Ҳар бурж — ҳар бурждаги қалъалардан то
Лашкар туплангунча уттан аросат,
Пароканда кунлар, афсурда ойлар
Бизни ҳалокатга айлагай маҳқум.

НИЗОМУЛМУАК

Кучимиз сарф бўлур куч тупламоққа,
Вақтни бой бериб сунг дермиз аттанг.

ХУЖА БАДРИДДИН

Утрор қаёқда-ю, Катвон қаёқда,
Хужанд қаёқда-ю, Хурганж қаёқда?
Чопар қачон борур, хат қачон борур,
Қачон лашкар келур у ён-бу ёндин?
Унгача ёв бизни мажақдамасму,
Юртни хароб этур хом иш, хом хаёл.

ХОРАЗМШОҲ

(Ибн Умарга)

Мавлоно, тафаккур чироғи ила
Ёрита олмассиз тақдир йўларин.
Бу йўллар шул қадар чалкашки, ҳатто
Ёритмоққа ожиз қуёш ўзи ҳам.
Вазирнинг фикрига қарши тош отмоқ
Тафаккур меваси эрмас, билъакс.

ИБН УМАР

Тафаккур бир нурким, уни кўрмоққа
Кўз даркор, афсуски, кўпларда кўз йўқ.
Кўзи бўлса эрди вазирнинг магар
Бизга тўғри йўлни кўрсатур эрди.

НИЗОМУАМУЛК

Сизга эътиқодим ҳақи, шоҳаншоҳ,
Бизни маломатдин шафеъ этгайсиз.

ХОРАЗМШОҲ

Салтанат каломи — фармони олий,
Икки қулофингиз ила эшитинг.
Тўрт юз элик қалъа — тўрт юз элик тоғ,
Минг-минг чўққилари бордур баҳайбат.
Улар устунлари салтанатимнинг,
Умрлари пойдор, оламдай боқий.
Ҳар бири ёв дамин кесмоққа ханжар,
Даф эта оладур ҳар қандай ғовни.
Амр этадурмен: ҳар қайси қалъа
Ҳимоя айласун ўзи-ўзини.

*Момоқалдироқ гуриллайди, чақмоқ чақади. Она ва
ҳур қизлар пайдо бўладилар.*

ОНА

Мен сўйласам наърам олис самога етар,
Акс-садо келар кўкнинг қучоқларидан.
Оҳларимни бир доғ каби ювмоқ кўйида
Ёмғирлари — кўз ёшларин юборар гоҳи.

ҲУР ҚИЗЛАР

Ёмғирлари — кўз ёшларин
Юборар осмон.

ОНА

Мен сўйласам қулоқ солар наърамга элар,
Акс-садо берар нотинч, уткинчи шамол.
Оҳларимни бир хас каби учирмоқ бўлиб,
Дувалангга айланади сокин ел гоҳи.

ҲУР ҚИЗЛАР

Дувалангга айланади
Сокин еллар ҳам.

ОНА

Мен сўйласам аммо наърам одамга етмас,
Акс-садо келмас одам юракларидан.

ҲУР ҚИЗЛАР

Акс-садо келмас
Одам юракларидан.

ОНА

Вужудимдан яралган ўз фарзандларимнинг
Қулоқлари эшитмаслар нолаларимни.
Кўзларимдан оққан қонли ёшни кўрмаслар,
Илғамаслар юрагимнинг титроқларини.
Токайгача мен самога дардим айтурмен,
Акс-садо келур токай кўкнинг қаъридан.
Токайгача шамолларга розимни айтиб,
Сокин еллар юрагига оташ солурмен.
Истарменким, одамларга етсин сўзларим,
Юраклари менга акс-садо берсинлар.
Ёмғир бўлиб ювмасинлар майли, оҳимни,
Шамол бўлиб майли, дардим учирмасинлар,
Аммо мени эшитсинлар, эшитсинлар, ҳа,
Сўзларимни жо этсинлар қулоқларига.
Мен Онамен одамзодга, Онамен, Она,
Дил заррамдан яратганман одам зотини.
Қандай даҳшат, ўз онаси айтган сўзларни
Қулоқ бериб фарзандлар ҳеч эшитмасалар.
Одамларга етмас экан токи сўзларим,
Мен Онамас, тупроқдурмен, оддий бир тупроқ,
Бугун яна оҳларимни эшитмадилар,
Йўқса қанча дод айладим, фифон айладим.
Ё эшитиб ўзларини эшитмасликка
Оддиларму? Ундай бўлса тагин-да ёмон.
Бугун нолам поён билмас, чегара билмас,
Бугун дилим оловлари кўкка етажак.
Таназзулга дебочадур бугунги фармон,
Шу фармондан анқиб турар қора қон ҳиди.

Сўзларимни, ана осмон эшитди, тингланг,
Акс-садо берар, ана, самонинг ўзи!

ҲУР ҚИЗЛАР

Акс-садо бераётир
Самонинг ўзи.

*Уст-устига чақмоқ чақади, гулдурак авжга чиқади.
Она ва ҳур қизлар ғойиб бўладилар.*

ЖАЛОЛИДДИН

Водариг! Бир йўла икки хатога
Изн берилурким, гувоҳдир тарих.
Унинг биринчиси: бирлашмоқ аҳдин
Барбод этилуви — парокандалик.
Унинг иккинчиси: устоз мавлоно
Бошлиқ уламою фузало аҳдин
Таҳқир этилуви — сойил жаҳолат.
Бу икки саҳвни башар кечирмас,
Неки алам кўрса замин — замона
Шу икки хатодин деб билур, иллоҳ.
Қудрат ва тафаккур икки қаноти
Эрур одамзоднинг, тахт ила тожнинг.
Қудрат, тафаккурдан айри тожу тахт
Юзтубан йиқилур, чилпарчин бўлур.

ТУРКОН — ХОТУН

Бундай шаккок ўғил жазога лойиқ,
Сўзин эшитмоққа тоқат йўқ булак.

ЖАЛОЛИДДИН

Шаккок денг? Вожаб! Шаккоклар бошқа,
Уларда на гурур бордир, на иснод.

(сукут)

Биз учун фахрдур аждодлар шаъни,
Уларнинг шуҳрати тушмас тиллардан.
Улуғ Отсиз бобом яратган маъво
Бул юртнинг курашга қодирлигини,

Бул юртнинг яшашга қодирлигини,
Бул юртнинг ҳар ишга қодирлигини
Жумлаи жаҳонга аён айлади.
Ибн эл-Арслон, Муҳаммад Такаш

(Жойлари тоабад жаннатга бўлғай)

Туғлари остида ғозий, якқадам,
Шону шавкат қучган энинг довруғи
То башар бор экан, ўчмоқни билмас.
Мен фахр этардим ўз қиблагоҳим,
Падари бузруквор, падари қутлуғ,
Султон Алоуддин Муҳаммад номи,
Унинг журъати-ю шиддати ила,
Ҳа, фахр этардим! Аммо энди-чи?
Энди мен номусдан бошлари эгик,
Отасин хатоси учун кўзларга
Тик қараш бахтидан маҳрум,

фурури,

Шаъни топталган бир инсон шаклида
Юрмоғим керакми? Йўқ, йўқ!! Бу қисмат
Менга ёт, ҳа, буткул менга бегона.
Мен ўз қиличим-ла ўз онам, элим,
Беғубор шаънимни этгум ҳимоя.

(Туркон-хотунга)

Сиз эрса... Учишга чоғланган қушлар
Қанотин қирқишдан ҳали ҳеч кимса
Шараф топмаганин ёддан чиқарманг.
Бургутга қафас ёт, у саъва эмас.

ТУРКОН — ХОТУН

Нечун жим эурсиз, адолатли шоҳ?
Мен сизга онамен, буни унутманг.

ХОРАЗМШОҲ

Бувингдан авф сўра.

ЖАЛОЛИДДИН

Не айбим учун?

ИБН УМАР

Не гуноҳ қилибдур авф сўрайдурган?

ЖАЛОЛИДДИН

Авф эрмас, сўровим бордур, изн этинг,
Она-еримизни кемириб итлар
Бағрин тилка пора этмоқдадурлар.
Унинг инграшлари, нолишларини
Темир дарвозалар ичида туриб
Эшитмоқ азоби, қийноқларидан
Озод этинг мени, падари бузрук.
Интиқом истайдур юрагим маним,
Ёғий-ла юзма-юз келиб майдонда
Қонини тўқмоқни истар ханжарим.
Қозиққа боғлоғлиқ бедов кўзида
Курдим ҳалқа-ҳалқа ёшларни кеча.
У менинг юрагим кўзларидаги
Ёшларга ўхшарди — қонли, аламли.
Менга ўксик-ўксик тикилди бедов,
Мунгли қарашида курдим таъналар.
У майдон истайдур, у жанг истайдур,
Силкитиб ёлини, кишнаб, ҳайқириб,
Чанг солмоқ истайдир ёғий кўксига.
Олий нуфузларга даъвойим йўқдур.
Одий сарбоз бўлиб жангга кирмоққа
Ижозат сўрайман, ижозат, ота!

ХОРАЗМШОҲ

Мени ота дединг бугун илк бора,
Меҳринг тошганидан эрмас, аёндир.
Сен қанча улғайсанг орамиз шунча
Совуқлашиб борур худ музга ўхшаб.
Сенинг юрагингда заррача бўлсин
Отага меҳр ва ёварлик¹ нишони,
Илтифот, илинжу даъбу² вола³ йўқ.

ЖАЛОЛИДДИН

Меҳр истаюрсиз, идрок этурмен,
Нетай, менинг қалбим қаҳрга тўлуғ.

¹ Ёвар — мадаккор.

² Даъб — одоб.

³ Вола — берилиш.

Қаҳр бир тизгинсиз алангадурким,
Бошдин то оёғим ёқиб борадур.
Сизга қаттиқ сўзлар еткурса тилим,
Бу ушал уг — тутун аччиқларидур.
Заҳар-заққум ҳидга тўлуғдир ҳаво,
Тутунларидир бу куйган заминнинг.
Саройда димиқиб ўлтирмоқ етар,
Сиз менинг дилимда ёнган ўтнимас,
Заминни қоплаган ўтни ўчиринг.

ХОРАЗМШОҲ

Овозингни ўчир!

ЖАЛОЛИДДИН

Сизнинг кучингиз
Овоз ўчирмоққа сарф бўлиб келур.
Эркин овозларни ўчирган давлат
Ўзи ўчмай қолмас, оддий ҳикмат бу.
Овозни бўғганлар бўғилмай қолмас.

ХОРАЗМШОҲ

Бас! Мени айблашга журъат этдингму?
Отани айбларму ўғил, ё раббий.
Сени оқ қилмоғу қатл айламоқ
Хуружи кўксимни ёриб чиқажак.
Аммо бу хуружни ичимга ютиб,
Амр этадурман, ҳозирлан йўлга.
Маҳзул бедовингни сафарга шай эт,
Қалъаи Вамйанга ҳокимлиғ айла,
Уни ёғийлардан ҳимоя қилғил.

Туркон-хотун, Низомулмулк ва Хужа Бағриддин бир-бирларига зимдан маъноли қарашади. Ибн Умар ҳайрат ва изтиробда, у бир нима демоқчи бўлади, лекин шох гапиришга йўл бермайди.

Гарчи ўғилларим аро тўнғичсен,
Гарчи зуккодурсен, гарчи порсосен¹,
Маҳрум этдим сени валиаҳдликдин.
Валиаҳдликка мос ўғилларим бор.

¹ Порсо — ёмон ишлардан ўзини сақлагувчи.

ТУРКОН — ХОТУН

Қутбиддин Ҳзлоҳшоҳ — оқил ўғлингиз
Илҳақ ва мунтазир хизматингизга.
Сизга меҳри беҳад...

ХОРАЗМШОҲ

Чақиринг.

Каловланиб Қутбиддин Ҳзлоҳшоҳ киради.

ҚУТБИДДИН

Падари бузруквор, шоҳларнинг шоҳи,
Бутун ер юзининг паноҳи, отам,
Ҳозирмен амрингиз эшитмоқликка,
Сўзингиз бағишлар жонимга роҳат.

ХОРАЗМШОҲ

Рақам этинг сўзим — фармони олий,

Хўжа Бағриддин ёза бошлайди.

Доруссалтананинг умид юлдузи
Қутбиддин Ҳзлоҳшоҳ — боодоб ўғлим
Тоғ-тахтнинг навқирон валиаҳдидур.
Амрим етти буржга, етти иқлимга,
Етти минг оламга этилсун оғоз.

ИБН УМАР

Сен ўзинг рақам эт, мукаррам тарих,
Султон Алоуддин ибн ал-Тақаш —
Ёвларни титратган гитистоний
Мунавварлик рукнин тарк этиб бугун
Разолат домиға нузул этмишдур.
Тахту тоғ, иззу жоҳ адамга восил,
Узлатга доҳилдур, эвоҳ, оқ нурлар.
Эл-юртнинг зулматда не кечур ҳоли?!

ЖАЛОЛИДДИН

Эл шоҳ илгидадур, шоҳ амри вожиб,
Магар эл илгида бўлса ихтиёр,

Эл ўзи бошларди шоҳларни йўлга.
Биз бошлаган йўлнинг интиҳосидан
Сўйлашга ожиздур менинг тилларим.
Кузлар кўриб турар, уфқда ёнган
Қирмиз шафақ эрмас, ернинг хунидур.
Дарёда оққан ул қондир, сув эрмас,
Элнинг кўзларидан томган аччиқ ёш.
Бошимиз устида чарх урган булут
Ёмғирмас, заҳарлар сочажак сўнгсиз.
Тоғларни емириб келаётган ул
Сел эрмас, ажалнинг қўллари эрур.
Майли, сиз бекитинг дарвозаларни.
Қапюларга пўлат қулфларни осинг.
Мен эрса борурмен она халқимга,
Унинг ярасига излармен малҳам.
Бағримга босурмен куйган майсалар,
Туёқлар остида қолган гулларни.
Менинг ҳимоямга муҳтождур улар!

Кетади. Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Ёвқоч ботир ила Музаффар Малик
Ўтрордан келибдур.

ХОРАЗМШОҲ

Ўтрор ... Кирсинлар.

Ёвқоч ботир, Музаффар Малик киради.

МУЗАФФАР МАЛИК

(Қаттиқ ҳаяжонда)

Ўтрор таслим бўлди.

ХОРАЗМШОҲ

(бушашиб)

Таслим бўлди де.
Лашкари кўп эрди, девори маҳкам.

ЁВҚОЧ БОТИР

Сотқинлик айлади Қорача Ҳожиб,
Қушқуллаб қалъани сотди ёғийга.

ХОРАЗМШОҲ

Қорача Ҳожиб-а? На янглиғ содиқ,
Собит қулим эрди... Хоин, Қорача хоин.
Шаҳарнинг ҳоқими Инолхон тўра
Нечун ул сотқиннинг бошин янчмади?

МУЗАФФАР МАЛИК

Инолхон ўлдирилди.

ЁВҚОЧ БОТИР

Қулоқларига
Қўрғошин қуймишлар, кўзин уймишлар.

ХОРАЗМШОҲ

(талвасага тушиб)

Қўрғошин дедингму? Қулоғига-я...

МУЗАФФАР МАЛИК

Хоинлар оёқдан олдилар, шоҳим,
Ақчага сотилди Қорача Ҳожиб.

ХОРАЗМШОҲ

Қўлимга тушсайди сотқин Қорача...

ЁВҚОЧ БОТИР

Қўлингиз остида ҳам бор хоинлар.

ХОРАЗМШОҲ

Не дединг, такрорла.

ЁВҚОЧ БОТИР

Хўжа Бадриддин
Энг яқин кишиси эрур Ҳожибнинг.
Ҳурганжда ўтириб Хўжа Бадриддин
Ҳожиб қули ила Ўтрорни сотган.
Мана бу мактубни кўринг, онҳазрат.

Хоразмшоҳ мактубни олиб, шошилич кўз югуртириб чиқади. Дарғазаб бўлиб Бағриддинга юзланади.

ХОРАЗМШОҲ

Ҳожибга хат битиб, кўрсатмишсен йўл,
Ошно айламишсен Чигатой ила.
Қўйнимда экан-да илон.

ХЎЖА БАДРИДДИН

Онҳазрат,
Ўлимдин хабарим бор, аммо ушбу
Мактубдан хабарим йўқдур.

ХОРАЗМШОҲ

Ма, ўқи.

Хўжа Бағриддин хатни кўзига яқин олиб боради.

ХЎЖА БАДРИДДИН

Шоҳаншоҳ, мактубдин хабарим йўқдур,
Дастхат менинг эрмас,бу менга тухмат.

МУЗАФФАР МАЛИК

Нечук тухмат этур сизга Қорача,
Хатни тасдиқ этмиш ўз қули ила.

ЁВҚОЧ БОТИР

(Чўнтагидан иккинчи хатни чиқариб)

Бу мактуб Қорача Ҳожибникидур,
Хўжа Бадриддинга ўзи йўллаган.

Чопар қўлимизга тушди саҳрода.
Сенга кўп умидлар боғламиш Ҳожиб,
Сен унга соябон эркансан, билдук.

ХҲЖА БАДРИДДИН

Тухмат тошларига тўла чўнтаги,
Бирин қўйиб отар бирини баттол.
Онҳазрат, маломат тошбурунидан
Мени қутқазгайсиз, гуноҳим йўқдур.

ХОРАЗМШОҲ

(Мактубларни кўздан кечириб)

Вазир Низомулмулк.

НИЗОМУЛМУЛК

Қулоғим Сизда.

ХОРАЗМШОҲ

Саройдан макрнинг ҳиди келадур,
Илон вишиллайдур гўё теграмда.
Ёвуз шарпаларнинг найрангларидан
Қалбимга санчилур сонсиз игналар.
Бу мактуб озори билмайдур ҳудуд,
Сиз они текширинг, айлангиз ажрим.
Неки гуноҳи бор, бўйнига қўйиб,
Хўжа Бадридинни осурмиз дорга.

ХҲЖА БАДРИДДИН

Айбим йўқ, шоҳаншоҳ, дилим қордай оқ,
Алдасам тил тортмай ўлай.

ХОРАЗМШОҲ

Мунофиқ...
Олиб чиқинг уни, зиндонга ташланг.

ХҲЖА БАДРИДДИН

Каломулло урсин хат ёзган эрсам,
Қорача Ҳожибга доҳил жойим йўқ.

Мулозимлар уни олиб чиқадилар.

ЁВҚОЧ БОТИР

Адолат чироғи бордур азалий,
Гоҳ уни ёқдилар, ўчирдилар гоҳ.
Ул чироқ ёнганда диллар ва эллар
Оппоқ шуълаларга чўмдилар масрур.
Ул чироқ ўчганда еру самони
Зулумот қоплади, офат емирди.
Мен ҳозир шул чироқ тафтини туйдим,
Унинг шуъласида мақр ва фириб,
Кин ила муртадлик фош этди ўзни.

МУЗАФФАР МАЛИК

Қорача Ҳожибни даф айлаб энди
Озод этмоғимиз даркор Ўтрорни.

ЁВҚОЧ БОТИР

Ўтрор менинг юртим, кўзим қораси,
Банди зиндон бўлган ҳокисор ўлка.
Қонларга беланган ҳар заррасида
Парчаланган умид, армонлар ётар.
Онамни ёғийлар чошиб ўлдирмиш,
Кулбамни, боғимни этмишлар хароб.
Онам ҳақи, куйган оналар ҳақи,
Чингизни бўғизлаб ўлдургум ўзим.
Менга лашкар беринг, лашкар, онҳазрат.

ХОРАЗМШОҲ

Лашкарму?

МУЗАФФАР МАЛИК

Ҳурганждан берилса мадад
Ўтрорни қайтариб олурмиз ёвдан.

ИБН УМАР

Сайхун ёқасида абгор қалъамиз
Фиғон айлар эркан, уни қутқармоқ
Ҳар бир ҳурганжликнинг бурчи эмасму?

Ул ҳам ўз еримиз, рухсат этилса,
Сарбозлар дарёдай оқар Утрорга.

НИЗОМУЛМУЛК

Хурганжнинг қўшини ўзига даркор,
Ҳа демай бостириб келади Жўжи.

ЁВҚОЧ БОТИР

Жўжи келади деб, бўжи келар деб,
Тақа-тақ ёпиб бор эшик-қопуни,
Офатни кун санаб кутгандан кўра
Лашкарни ёғийнинг устига ташлаб,
Уни таппа босган маъқул эрмасму?

ХОРАЗМШОҲ

Сенинг тилинг ботир, аммо ўзинг-чи?
Утрорни бермасдинг ёвга мард бўлсанг...

ЁВҚОЧ БОТИР

Ёвқоч ботир отим, билур халойиқ,
Сизга садоқатим, меҳрим чексиздур.
Мен буни мана шул қиличим ила
Жангларда неча бор этганмен исбот.

ХОРАЗМШОҲ

Оддий сарбоз эрдинг, беном, бенишон,
Қўриб қиличингнинг кескирлигини
Мен сенга йўл бердим ва жоҳ, мартаба,
Таги паст сарбозни саркарда айлаб,
Саҳв қилганимга энди иқрормен.

ЁВҚОЧ БОТИР

Черикка саркарда бўлмоқлик шараф,
Сарбоз қони оқар аммо танимда.
Сарбозлик шаънини саркардалиқдин
Кам деб билмагаймен зинҳор-базинҳор.
Менга қиличу от ўзи кифоя.

МУЗАФФАР МАЛИК

Дош берди қамалга неча ой Утрор,
Сунмади кўзида умид учқуни.
Унга қалқон бўлди Ёвқоч худ қоя,
Меҳрин малҳам этди яраларига.
У таҳқир, шубҳага, жазога эрмас,
Таҳсинга, шарафга лойиқдур, шоҳим.
Гар уни бадарға этар бўлсангиз,
Мени ҳам жазодан тутмангиз дариф,
Мен-да сарбоз бўлиб кетай у билан.

ИБН УМАР

Магар уч саркарда — Жалолиддину
Ёвқочу Музаффар бадарға бўлса,
Муҳаққақ бадарға бўлур элдин бахт.
Учта устунидин жудо бўлур тахт.
Водариф!

ХОРАЗМШОҲ

Надомат, ўкинч беҳисоб,
Гумонлар бошимда худди аридек
Физиллаб ётарлар кундуз ва кеча.
Уларга қўшилиб сарой аҳли ҳам
Физиллар, физиллар... Жоннинг заволи.
Мени холи қўйинг, сизларга рухсат.

Сарой аҳли чиқади.

ЁВҚОЧ БОТИР

Узр, олампаноҳ, қонимдан кечиб,
Сўзим тугатмоққа рухсат берингиз.

Шоҳ «бас қил» ишорасини беради. Ёвқоч ботир ўз-ўзига:

Йўқ, мен тинчимасмен, кезиб шаҳарлар,
Қишлоқларни, ўзим тўплармен қўшин.
Ерда қолдирмагай сўзимни шояд
Эрка ташна жонлар, орли йигитлар.
Утрордан ва бошқа қалъалардан-да
Қувиб чиқарармиз босқинчи ёвни.

*Кетаги. Қоронғулик чўкаги. Мулозим кириб шам-
ларни ёқади.*

ХОРАЗМШОҲ

Ваҳм тоғи босиб келар... Қаридим чоғи,
Йуқса нечун ўйимда бир шарпа ҳукмрон.
У вужудим мажруҳ айлар, умримни муте,
Қай сорига юрар бўлсам йўлимни кесар.
Юрагимда лахча-лахча ёнган чўғларни
Сувлар сепиб ўчирмоқда, забун этмоқда.
Яъжуж-маъжуж босди элни, замон охирлар,
Яқин қолди қиёмат кун, яқиндур машҳар.
Қайга қўяй беш кунлик бу зорли жонимни.

Қоронғулик ичига Она ва ҳур қизлар пайдо бўлади.

ОНА

Эй, Сиз, менинг оқ кийинган офоқ қизларим,
Шу ёшгина умрингизда қанча ғам кўриб,
Кўзингиздан дарё-дарё ёшлар тўккансиз.
Лекин ҳозир нам юқтирманг кипригингизга,
Тошга дўнсин кўксингизда қотган юраклар.
Мен тождор фарзандим-ла суҳбат қурганда
Сизлар йиғлаб юрагимга ханжар урманглар.

ХОРАЗМШОҲ

Юрагимнинг чўнг армони, яна келдингму,
Сени кўрсам ёйилади дилда тугунлар.
Бир нафасга унут булар ўтли оҳларим,
Қайта бошдан сўнг ўтларим ўрлайди кўкка.

ОНА

Юрагимнинг тўрида тахт қуриб, тож кийдинг,
Очилтирдинг не-не ғўра ғунчаларимни.
Не-не қонхўр ёвларни тиз чўқтирган эрдинг,
Энди ўзинг ёв олдида чўкасанму тиз?!

ҲУР ҚИЗЛАР

Энди ўзинг ёв олдида
Чўкасанму тиз?!

ХОРАЗМШОҲ

Она-замин, юрагимга қулофингни бер,
Гуп-гуп урар, садоларин эшитмайсанму?

ОНА

Юрак берган эрдим сенга қор каби тоза,
Ҳаёт ато этган эрдим томирларига.
Сен ўз илгинг ила уни булғамокдасан,
Юрагингдан чиқаётган нимжон садолар
Қурқув саси, жон йиғиси эрур, алҳазар.

ҲУР ҚИЗЛАР

Қурқув саси келур сендан,
Ҳазар, алҳазар!

ХОРАЗМШОҲ

Қуп койинманг, толе сизу менга тобемас,
Аллақачон бизларни тарк айлаган толе.

БИРИНЧИ ҚИЗ

Сўзим эшит, шоҳаншоҳ,
Мен бир майса-гул эрдим.
Мени ёғий ханжари
Очилмасдан сўлдирди,
Шунда сен қайда эрдинг?

ҚИЗЛАР

Шунда сен қайда эрдинг?

ИККИНЧИ ҚИЗ

Сўзим эшит, шоҳаншоҳ,
Мен сув эрдим шарқироқ,
Бойладилар йўлимни,
Чўқдирдилар сахрога,
Шунда сен қайда эрдинг?

ҚИЗЛАР

Шунда сен қайда эрдинг?

УЧИНЧИ ҚИЗ

Мен бир аланга эрдим,
Тизгин билмас, чек билмас.
Қулфат қуйиб бошимдан
Ёғий мени сўндирди.
Шунда сен қайда эрдинг?

ҚИЗЛАР

Шунда сен қайда эрдинг?

ОНА

Эй, Сиз, менинг оқ кийинган офоқ қизларим,
Худди нурнинг ўзидек пок само ҳурлари.
Қўкка ёйинг ўтли-ўтли оҳларингизни,
Нолангизни эшитарлар олис юлдузлар.
Мана, менинг қучоқларим сизларга очиқ,
Юрагимнинг энг тўрида қурингиз ошён.
Қўкни босиб келаётган қора булутдан
Асрар Сизни бу ошиён — қалбга киринглар.

*Момоқалдироқ овози эшитилади, чақмоқ чақади. Она
ва ҳур қизлар ғойиб бўладилар.*

ХОРАЗМШОҲ

Деворлари қалин, қулфи маҳкам Ҳурганжнинг,
Унга пулат қалқон эрур неча дарвоза.
Қалъа ичра ҳужумга шай лак-лак хос қўшин,
Бели маҳкам эрур бошқа қалъаларнинг-да.
Тошга тушган тепки янглиғ синиб хуружи
Қўшинлари пароканда бўлур Чингизнинг.
О, қалъалар, қоялардай собит бўлинглар!

ИККИНЧИ КҮРИНИШ

*Самарқанд қамали. Мўғуллар қалъа олдида истеҳ-
ком қурдирмоқдалар. Босиб олинган шаҳарлардан кел-
тирилган асирлар девор қурилишида ишлатилмоқда.
Замбиларда лой-тупроқ ташиётганлар, ёғоч кесиб ке-*

лаётганлар, тош-ҳарсанг кутарганлар оҳи тинмайди.
Бўйсунмаганларни тириклай пахса-девор орасига кумиб юбориш, осиш, чопиш, сўйиш даҳшатларидан гарғаб бўлган халқ қасос ўтида ёнади. «Ёғийларга ўлим юбор, само», «Босқинчиларга ўлим», «Ваҳшийлар, оҳ, магорим қолмади, сув беринглар» деган нолалар, нўёнларнинг одам тушунмайдиган дуқ-дағдағалари эшитилиб туради.

Муғулча тантанавор куй янграйди. Нўёнлар сергак тортадилар, йўлакка апил-тапил поёндоз тўшалади. Сарбозлар қуршовида Чингизхон, Жўжи, Чапа-нўён киради. Асирларга ишбоши — Қари-нўён уларни қарши олади.

ҚАРИ-НЎЁН

Таъзим сенга улуғ хоқон, шоҳларнинг шоҳи,
Халқлар жони йўллариингга бўлсин поёндоз.

ЧИНГИЗХОН

Ўз жонингдан гапир Қари-нўён аввали,
Тайёрмидур сенинг жонинг поёндозликка?

ҚАРИ-НЎЁН

Юзта бўлса жоним агар хоқон йулига,
Барин тўшар эрдим ўзим қўлларим ила.

ЧИНГИЗХОН

Қари-нўён, сен чиндан ҳам қариб қолибсан,
Лаганбардор эрмас эрди тилларинг аввал.
Истайменким, менинг сарбоз ва нўёнларим
Шамшод каби тик бўлсинлар, мағрур бўлсинлар.
Мажнунтолга ўхшаб эгилмасин қадлари,
Бирортаси тўтиқушга ўхшаб қолмасин.
Ўз сўзини айта олсин ўз тили билан,
Менга маддоҳ даркор эрмас, чин аскар даркор.
Хўш, гапир-чи, Қари-нўён, ишларинг қалай?

ҚАРИ-НЎЁН

Тез орада истехком қад ростлайди, хоқон,
Тош-метиндай маҳкам бўлар пахса-девори,
Йўғон-йўғон оғочлари пулатдан қаттиқ.

ЧИНГИЗХОН

Йўғон-йўғон оғочларни қайдан олдинглар?

ҚАРИ-НҲҲН

Бу ўлканинг нимаси кўп, боғ, ўрмони кўп,
Танлаб-танлаб кесабердик дарахтларни.

ЧИНГИЗХОН

Кесмоқ даркор дарахтни кесган қўлингни,
Қай ўлкада, қай заминда бўлмасин бизга
Душман эрмас, дўстдир дарахт, ҳар терак, ҳар тол.
Бундай иссиқ мамлакатда дарахтсиз қолмоқ,
Баробардур қолмоқ ила қўшинсиз, ўқсиз.
Биз шоҳларни қулатамиз, боғларни эрмас,
Қулоғингда, Қари-нўён, шуни маҳкам тут.
Чапа-нўён, черикларинг тайёрни жангга?

ЧАПА-НҲҲН

Саваш бўлса жони кирар черикларимнинг,
Қанот пайдо қиладилар тулпорлари ҳам.
Неча кундир шамширларин қайраб лашкарлар
Жанг бўлишин кутмоқдалар, тоқатлари тоқ.

ЧИНГИЗХОН

Уруш — ўлим демак. Шундай эркан, не учун
Шошадилар лашкарларинг ўлим домига?
Икки-уч кун ортиқ ҳаёт лаззатларини
Тотган афзал эрмасмидур, жавоб бер, нўён?

ЧАПА-НҲҲН

Тинч ҳаётда эрмас ёлғиз ҳаёт лаззати,
Қиличларнинг жарангидан лаззат олгувчи
Қулоқлару найзалардан томган қонларнинг
Рангларидан завқлангувчи кўзлар беҳисоб.
Улар, хоқон, қонга ташна, жангга ташнадур.

ЧИНГИЗХОН

Сен не дерсан, Қари-нўён, фақат чин сўйла.

ҚАРИ-НҮЁН

Чин гап шулки, хоқон, сенга садоқат изҳор
Айлаш учун жангга кирар бори лашкаринг.

ЧИНГИЗХОН

Ёлғон, Қари-нүён, қурққил ёлғон сўйлашдан,
Сенга ўхшаш маддоҳларнинг мақтов сўзларин
Чин деб ўздин кетадилар аҳмоқ подшолар.
Подшоларга тўғри сўзни айтмоқлик даркор,
Сув ва ҳаво янглиғ зарур подшога чин сўз.
Сен не дерсан, ўғлим Жўжи, нечун аскарлар
Жангга — ажал домонига шошаяптилар?

ЖҮЖИ

Уруш — ўлим, дединг, отей,бу ҳақ ва лекин
Уруш — бойлик, ақча, олтин-кумуш ҳам демак.
Сарбоз уруш истадими, демак билингки,
Ҳамёнида қолган эрмас унинг ҳеч вақо.
Овқат ва от, май ва аёл, пул ва сарупо,
Уруш деса сарбоз ана шуларни ўйлар.

ЧИНГИЗХОН

Зеро, жангда неки ўлжа олинса қўлга
Борин черик ўртасида бўлинг теппа-тенг.
Бировга кўп, бировга оз тегдими ўлжа,
Билинг, зоҳир бўлар дарҳол қўшинда низо.
Айри сийланг полвонларни, баҳодирларни,
Зориқтирманг уларни ҳеч нарсага ҳеч вақт.
Хос қўшинни, сарбозларни асранг ўлимдан,
Мусулмонга мусулмонни айланг рўбарў.
Улар ғажиб бир-бирини этсинлар адо,
Сунгра сара, алп черикни бошланг ҳужумга.
Ҳарб — бу санъат, ўлимларни енгмоқ санъати,
Дарвоқе, тахт этилдими қўрғич-қаратқи?

ЧАПА-НҮЁН

Тайёр, хоқон.

ЧИНГИЗХОН

Олиб келинг.

ЧАПА-НҮЁН

Хуп булғай, хоқон.

Чиқади. Мўғул сарбозига айнан ўхшатиб ясалган қаратқини олиб киради. Хоқон уни синчиклаб куздан кечиради.

ЧИНГИЗХОН

Юзларида акс этсин купроқ шижоат,
Балқиб турсин зур иштиҳом¹ важоҳатида.
Кузларида ёнсин оловдан-да кучли ўт,
Елкалари ҳарсангтошдай ўқ ўтмас булсин.
Худди жонли суворийдай отни елдирсин.
Минг-минг шундай қаратқини ўтқазинг отга,
Жойланг қатор-қатор борин лашкар ортида.
Минг мўғулни ўн минг қилиб курсатинг ёвга,
Жанг олдидан рақибларнинг кўзин ванд² айланг.
Ўтакасин ёринг аввал бошдан адувнинг³.
Чавандозлар қилич сирмаб қийқирсинлар-да
Ташлансинлар ёв устига худди лочиндай.
Чингизхонда куч ҳам бисёр, усул ҳам бисёр.

ЖҮЖИ

Кучи бору усули йўқ Хоразмшоҳнинг.

ЧИНГИЗХОН

Нима дединг? Йигирма йил у тахтада собит,
Не-не васъе⁴ маъволарни айлади мамлук⁵.
Хуросону Мозандарон, Ироқу Ғазна,
Яъни араб, ажам борин этди мусаллат⁶.
Сайхун, Жайхун буйларидан Ҳиндистон қадар
Ястанган чўнг салтанатни бунёд этган шоҳ
Қўшинига панжа урмоқ эрур кўп душвор.
Қайрилишни билмайдиган бургут қанотин
Қайирмоққа юрагингда туйсанг қодирлик

¹ *Иштиҳом* — савлат.

² *Ванд* — қўрқитиш.

³ *Адув* — ёв.

⁴ *Васъе* — кенг.

⁵ *Мамлук* — кул.

⁶ *Мусаллат* — забт этмок.

Сен метинга мангза оддий панжаларингни,
Қўқсингга жо айла балаңд тоғлар бардошин.
Ўша қанот ҳайбатини қочирма кўздан,
Ёдингда тут, соҳибидур унинг Самандар,
Ва унутма сен ўзингнинг шерлигингни ҳам.

Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Ҳурқалъадан келмиш саркор Ихтиёриддин.

ЧИНГИЗХОН

Кирсин.

Ёнида икки ҳамроҳи билан Ихтиёриддин киради.

Чиқсин мулозимлар, даркор эрмаслар.

ИХТИЁРИДДИН

Тўхтанг! Менинг жондан ортиқ кўрган дўстларим,
Ҳурқалъанинг қўрқув билмас мардлари булар.

ЧИНГИЗХОН

Мақтанмоққа келган бўлсанг хато қилибсен,
Мағлуб бўлиб келган эрсанг бошинг эгиб тур.

ИХТИЁРИДДИН

Эгилмоққа ўрганмаган бизнинг бошимиз,
Мени бунда бошлаб келган сенинг мактубинг.
Менинг бошим эвазига Ҳурқалъага сен
Ҳурлик ваъда айлагансан, мана ўша хат.

ЧИНГИЗХОН

Тўхта, тўхта, сенинг фақат тилингда эрмас,
Дилингда ҳам борга ўхшар журъат тўлқини.
Сенга ўхшаш богирларни ёқтирар жиним,
Шундай қилиб, ўлим истаб келдингму бунда?

ИХТИЁРИДДИН

Юртимни Ҳурқалъа дерлар, ҳурлик бизга жон,
Ҳурлик бизга ҳаво эрур, усиз йўқ ҳаёт.
Неча ойки, қамал айлаб ҳуррам қалъани
Чапа-нуён бўғаяпти аждарга ўхшаб.

ЧАПА-НУЁН

Хоқон, рухсат этгил, бошин мажақлаб ташлай.

ЧИНГИЗХОН

Қани, айт-чи, менга, саркор Ихтиёриддин,
Қай асно сен шафеъ бўлдинг музтар қалъага,
Уни қўлда сақлай олдинг қай имдод ила,
Шунча кучни қайдан олдинг? Ростингни суйла.

ИХТИЁРИДДИН

Кургандирсан, бизда гужум дарахти куп,
Шохалари барваста-ю барглари кўм-кўк.
Писанд эрмас уларга сел, туфон, кўчгилар,
Офатларга кўкрак кериб минг йил яшарлар.
Қайдин олдинг кучни дея сўрсанг гужумдан
У кўрсатур катта-кичик илдиэларини.
Илдиэлардан сўрсанг, улар мамнунлик ила
Кўрсатурлар ерни, оддий тупроқ — заминни.
Бизнинг умр гужумлардан олмиш андоза.

ЧИНГИЗХОН

Гужум, гужум... Чапа-нуён минг-минг гужумни
Кестирибди чой ичгулик фурсат ичинда.
Қайда қолди гужумнинг сен айтган қудрати?

ИХТИЁРИДДИН

Илдиэлари ҳали ерда тирик уларнинг,
Қулоқ тутсанг эшитасан нафасларини.
Уларнинг ҳар нафасидан ниҳоллар униб,
Шовуллайти ўлкамизда яна гужумлар.

ЧИНГИЗХОН

Яна кесиб ташланади.

ИХТИЁРИДДИН

Яна ўсади.

ЧИНГИЗХОН

Яна кесиб ташланади.

ИХТИЁРИДДИН

Яна ўсади,
Ўсиб-ўсиб шал этади кесган қўлларни.

ЧИНГИЗХОН

Демак сенинг куч-қудратинг ишончингдадур.
Энди гапир, ўз оёғинг ила келгансен,
Ўз оёғинг ила бундин чиқиб кетмоққа,
Сени озод этмоғимга ишонурмисен?

ИХТИЁРИДДИН

Мен келганмен ўлимимни бўйнимга олиб,
Билурменким, энди менинг паймонам тулган.
Сен сўзингда турсанг агар менинг ўлимим
Ҳурқалъага эрк келтирур. Эрк учун ўлмак
Ҳамюртларнинг юрагида яшаш демақдур.
Мен келмасам улар буткул қирилар эрди,
Чунки ўлмай туриб бермас ерини бу эл.
Элим ўлиб кетмасин деб ўлмакка келдим,
Мана, менинг бошим олу халқимга эрк бер.

ЧИНГИЗХОН

Ҳа, мен бошинг эвазига сенинг шахрингга
Эркин ҳаёт ваъда этдим, сўзим чин эрур.
Аммо сенинг жўмардлигинг кўргач, қалламда
Қалдирғочдай чарх урмоқда бир ғалат хаёл.
Сени гуё ёвим эрмас, дўстим сингари
Ўз кўнглимга яқин тутгим келяпти, ишон.
Сенинг калланг келтирганга калладай олтин
Ҳадея этмоқ истагини мен ошкор қилгач,
Қайда ашта, қайда саёқ бўлса, бориси
Ҳурқалъага ёпирилди чигиртка каби.

Аммо сенинг калланг, мана, елкангда ҳануз,
Сен кутариб келдинг уни ўзинг олдимга.
Бундай бошни чопиб ташлаш инсофдан бўлмас,
Шундай бир йўл тугайликки, сен ҳам омон қол,
Ҳурқалъа ҳам озода ҳаёт калитини олсин.

ИХТИЁРИДДИН

Ниятларинг қора худди юрагинг каби,
Ўддиравер, шумлик сенга бу гал наф бермас.

ЧИНГИЗХОН

Нафасингни учир! Девдай чархлаб болтасин
Ишорамни кутиб турар жаллод қон дея.
Аммо менинг юрагимда қонинг тўқмоқлик
Майли чуғдай аста-аста бормоқда ўчиб.
Бунга сабаб балки сенинг жумардлингидур,
Балки само шафқат нурун солмиш кўнглимга.
Балки менга сендай қалби саркаш, сўзи рост
Ва ўзи рост йигитларнинг даркорлигидур.
Алқисса, сен менинг бўл-у хизматимга ўт,
Тагинга бир от берайин шамолдай учқур.
Қўлингга минг сарбоз берай ўзингдай жасур,
Олгил кўнглинг тусаганча пул, сарпо, хотин.
Нуёнларим қаторида менга қанот бўл.
Магар шунга рози эрсанг, шаҳрингни ҳозир
Бўшатурмен қамалдан ва озода этурмен.

ИХТИЁРИДДИН

Ўвузлигинг, маккорлигинг элда овоза,
Жаллодлигинг, қонхўрлигинг турқингдан аён.
Мен ўйлардим аммо сени эркак одам деб,
Келган эрдим бир эркакча сўзлашмоқ учун.
Сен бўлсанг гоҳ нозик имо-ишора ила,
Гоҳи бебок сўзлар ила кўзимни бойлаб,
Илентирмоқ бўлаяпсан мени қармоққа,
Сен ўйлаган балиқ балки сузар кўлларда.

ЧИНГИЗХОН

Йўқ! У менинг тузоғимда. Истасам уни
Ўтга ташлаб куйдирамен, кабоб этамен.
Истасам гар от думига бойлаб-судратиб,
Минг дўзахнинг азобини солгум бошига.

ИХТИЁРИДДИН

Бер менга не азобларинг бўлса, эй, хунхор,
Не офатинг, макринг бўлса, ёғдир бошимга.
Ўтга ёқиб майли кулим шамолга совур,
Аммо ваъданг бажо айла — шаҳрим буғзидан
Қўлингни торт, халқим учун буғизла мени.

ЧИНГИЗХОН

Йўқ, қурғошин куйдираман сенинг оғзингга,
Тилларингни юлиб буриларга берамен.
Чапа!

ЧАПА-НҲҲН

Бош устига, хоқон.

ЧИНГИЗХОН

Шаҳри олдига
Бир дор қурдир, баланд бўлсин бўйи девордан,
Ичкарида туриб қалъа аҳли саркорин
Ўлигини дорда кўриб ув-ув йиғласин,
Тинглаб-тинглаб қулоқларим олсинлар ором.

ИХТИЁРИДДИН

Менинг қоним ўз еримга тукилажақдур,
Дорда танам таъзим айлаб турар шаҳримга.
Аммо сенинг жасадингчи, юртингдан йироқ
Итларга ем бўлар бир кун, қасос минал ҳақ.

ЧИНГИЗХОН

Қасос? Хо-хо-хо! Мен уйинг, элатинг, элинг
Кунпая-кун айлаюрмен, вайрон этурмен.
Ер юзидан супуртириб мисоли бир хас,
Йўқотурмен ҳатто йиқиқ харобасин ҳам,
Сўнг ўрнига унинг арпа эктирадурмен.

ИХТИЁРИДДИН

Қора булут орқасида бордир шуълалар,
Улар ёвуз шарпаларни таъқиб этурлар.

Нур сачратиб отларининг туёқларидан,
Қон қақшаган тунлар бағрин тонгдай ёритиб,
Жалолиддин келур, келур жалолиддинлар.

ЧИНГИЗХОН

Жаллод! Жонин жаҳаннамга жунат бунинг тез.

*Жаллод Ихтиёриддиннинг қўлларини қайириб, таш-
қарига судрайди.*

ИХТИЁРИДДИН

Жалолиддин келур... Қасос олажак, қасос.

*Чақмоқ чақади. Она пайдо бўлади. Чироқ унинг фа-
қат юз-кўзини ёритади. Ҳур қизлар фиғони эшитила-
ди.*

ОНА

Йиғламанглар, жон қизларим, бағрим эзманглар,
Юрагимдан битта томир узилди, нетай.
Қурбон бўлди бағримдаги битта шунқорим,
Қанотларин қайирди ёв парвоз чоғида.
Мен яратган эрдим уни қалбим қуридан,
Кўзларига нур бергандим, белига қувват.
Юрар йўли доим бўлсин мунаввар дея
Унга ато этган эдим шуълаи шуур.
Бугун ечиб оппоқ, ҳарир кўйлагингизни
Мотам либосларин кийинг, жоним қизларим.
Юлдузларнинг кўзларидан оққан қонли ёш
Ёмғир бўлиб урилажак тоғу тошларга.
Кук нидоси, менинг оҳим оламини тутар,
Тулпорларни, шунқорларни чорлайди сафга.
Ёғийларга омон йўқдир, интиқом яқин,
Ана отга минмоқдалар, паҳлавонларим.

ҲУР ҚИЗЛАР ОВОЗИ

Ана, отга минмоқдалар
Ботир йигитлар.

*Гулдурак гуриллайди. Она ғойиб бўлади. Мулозим
киради.*

МУЛОЗИМ

Келмиш Хўжа Бадриддин қалъаи Хурганждан.

ЧИНГИЗХОН

Хурқалъаю Хурганж, ҳурлик, ҳур... Орзу ёлғиз,
Халқ ҳеч қачон ҳур бўлмаган, бўлмас...

Айт, кирсин.

Хўжа Бадриддин киради.

ХҲЖА БАДРИДДИН

Ассалому алайкум, бахт ёр бўлғай мудом,
Ер юзига шуъла сочгай туғинг тоабад.

ЧИНГИЗХОН

Ҳамду сано ҳожат эрмас, айт хабар бўлса.

ХҲЖА БАДРИДДИН

Хабарнинг энг каттасини олиб келганмен,
Хоразмшоҳ салтанати — муҳташам бино
Дарз кетди, ҳа, ич-ичидан нурай бошлади.
Шоҳга қарши гиж-гижлатдик саркардаларни,
Отасига ёв айладик шаҳзодаларни,
Она-уғил, ака-ука, уруғ-аймоқлар
Орасига нифоқ солдик. Бир-бирини еб
Адо эта бошладилар бойлар, аъёнлар.
Сал қолди сир-асроримнинг очилишига,
Шубҳа ила бандизиндон этди мени шоҳ.
Ҳомийларим аммо оро кирди жонимга.
Шундан кейин ишга солдим бор ҳунаримни,
Хоразмшоҳ юрагида туғдирдим ваҳм.
На фақат у сарой аҳли, балки ўзига
Шубҳа кўзи ила қарай бошлади кўрқиб.
Ўпирилиб қулайвергач умид тоғлари
Хоразмшоҳ қочиб кетди.

ЧИНГИЗХОН

А? Қочиб кетди?

ХҲЖА БАДРИДДИН

Қирқ туяга ортиб олтин-кумушларини
Бир кечада ғойиб бўлди.

ЧИНГИЗХОН

Қай сори кетмиш?

ХҲЖА БАДРИДДИН

Билолмадик шуни, хоқон, ғафлатда қолдик.

ЧИНГИЗХОН

Шоҳни кўздан қочирганинг қусрингдур, густоҳ,
Эргашмоғинг даркор эрди унга соядай.
Бу айбингни энди сенинг ўзинг ювасен.
Ҳали саркор менга ёвуз қисмат тилади,
Ўлармишмен ўз юртимдан йироқда сарсон.
Беҳабардур ўз шоҳининг қочоқлигининг,
Сарсонликда унинг итдай дайдишин билмас.
Чапа!

ЧАПА-НҲЁН

Бош устига, хоқон.

ЧИНГИЗХОН

Эгарла отинг,
Ўзинг Хўжа Бадриддинга ҳамроҳлик айла.
Ҳам Субутой баҳодир, ҳам чобук нўёнлар,
Ҳам сарбозлар, баринг бирдай отланинг йўлга.
Кўкка учган бўлса тортиб оёқларидин,
Ерга кирган бўлса тортиб қулоқларидин
Шоҳни олиб келасанлар олдимга тирик.

ЧАПА-НҲЁН

Хуп бўлмай, хоқон.

ЧИНГИЗХОН

(Хўжа Бадриддинга)

Сен нечун жимсен?

ХҲЖА БАДРИДДИН

Сенинг учун аямасман жонимни, хоқон,
Ер юзини одим-одим кезмоққа мен шай.
Аммо ҳозир бандилгоҳда турган мусофир
Янглиф қайга юрмоқликни билмасмен.

ЧИНГИЗХОН

Нонкўр,
Қорнинг тўйиб кўзларингни босган бўлса ёғ,
Кўрмай қолган бўлсанг агар юрар йўлингни,
Кўзларингни мошдек очиб, сўнг тўппа-тўғри
Жўнатамен ўзим сени дўзах қаърига.

ХҲЖА БАДРИДДИН

Йўқ, ўлдирма мени, кеч бир қошиқ қонимдан,
Тоғиб берай шоҳни қайси гурдан бўлса ҳам.

ЧИНГИЗХОН

Шоҳнинг қайга қочганини балки билурсен,
Балким уни сенлар атай яширгансенлар.
Ким мўмайроқ ақча берса сен шунинг қули,
Гапир, сотқин, қайдадур шоҳ?

ХҲЖА БАДРИДДИН

Билмасмен, хоқон,
Тил тортмайин ўлай агар ёлғон гапирсам.

ЖҲЖИ

Отей, бизга содиқ эрур Хўжа Бадриддин,
Неча йилки, ҳалол хизмат этур.

ЧИНГИЗХОН

Билмассен,
Бу тоифа одамларда бўлмас эътимод,
Имонини сотар булар сариқ чақага.

ХҶЖА БАДРИДДИН

Майли, мени ўлдир, хоқон, не қилдим, қисмат,
Бир хабарни айтай аммо, ижозат бергил.

ЧИНГИЗХОН

Яна қандай фасодни кашф айлар шум бошинг?

ХҶЖА БАДРИДДИН

Бошим энди кетар бўлди, умид йўқ ундан,
Хавф остида қолди лекин боши муғулнинг.
Жалолiddин катта қушин туплаб Парвонда
Шайланмоқда жангга.

ЧИНГИЗХОН

Аҳ-ҳа. Қанча лашкари?

ХҶЖА БАДРИДДИН

Йигирма минг. Лекин ирмоқ каби ҳар ёндан
Унга оқиб келаяпти ботир маликлар,
Суворийси эртанг унинг ошар юз мингдан.
Сўзим тамом, энди бошим ихтиёрингда,
Шафқат этсанг, икки-уч кун умрим чўз яна.

ЧИНГИЗХОН

Керак бўлса ҳаёгинг, хўп, шоҳни топ, шоҳни,
Олиб келгил туя-туя жавоҳирларин.
Гар бурнингга тиқиб келар бўлсанг қулингни,
Умидингни уз жонингдан, қирқилур бошинг.
Чапа!

ЧАПА-НҶЁН

Бош устига, хоқон.

ЧИНГИЗХОН

Сизларга рухсат.

ЧАПА-НҮЁН

Ишон, хоқон, Хоразмшоҳ пойингда бўлур.

Улар чиқадилар. Аламнок қиёфада Тулихон киради.

ТУЛИХОН

Отей, содир бўлди ҳаётимда қургилик,
Тисарилди чопаётган отим орқага.
Ташланмади ёвга қанча қамчи урсам-да,
Қиличимнинг шашти қайтди.

ЧИНГИЗХОН

Таслим бўлдингму?

ТУЛИХОН

Тоғ тошидан бунёд бўлган экан Кордарон,
Бундай маҳкам қалъа йўқдур очунда бошқа.
Тўқнаш келдик Ёвқоч ботир қўшини билан,
Бизни улар ҳалқа бўлиб ўраб олдилар.
Тўрт томонда қиличлардан тикланди девор,
Биз тузоққа тушиб қолдик.

ЧИНГИЗХОН

Бас, оғзингни юм,
Менинг буюк черигимга мағлубият ёт.
Кордаронни мана бундай чертиб ташлашга,
Кулин кукка совурушга лаёқатлидур.
Кимсан, Чингиз ўғли Тули, мақтовли сарҳанг,
Худди қўрқоқ хотинлардай адувдан қочиб,
Қўзёш тукиб ўлтирса-я... Иснод, бадномлик.
Йўқ, сен менинг ўғлиммассан, Тули эмассан,
Ўлмай туриб қайтармас у отин орқага.

ТУЛИХОН

Биринчи бор от ҳайиқди душман ўқидан,
Биринчи бор қўлдан тушиб кетди шамширим.
Биринчи бор, отей!

ЧИНГИЗХОН

Мағлубликка йўқ санок,
Битта бўлур мағлубият, бир бўлур ўлим.
Қўрқув отга эрмас, тушган сенинг қалбингга,
Кўзларингга уя қурган қўрқув — кўр чумчуқ,
Қўлдан беҳос тушиб кетган пиёла каби
Руҳинг синган, синиб кетган чил-парчин бўлиб.
Бу билан сен черигингнинг ишонч тоғини
Синдиргансен, синдиргансен шамширларини.
Сен менинг-да юрагимда ўсган зур дарахт
Илдизини синдирдинг, ҳа, синдирдинг.

ТЎЛИХОН

Отей!

ЧИНГИЗХОН

Мен сенларни оловларга ташлаб тобладим,
Зувалангни сутга эрмас, чайдим қонларга.
Текис йўлга эрмас, балки жарлар, ўпқонлар,
Гирдобларга дуч айладим кўзи пишсин деб.
Истардимки, шердай жасур бўлсин ҳар ўғлим,
Юзта, мингта аждарга бас келсин бир ўзи.
Сен бўлсанг... О, кет, қуринма кўзларимга, кет.

ТЎЛИХОН

Кечир, отей, қоним билан ювай айбимни.

ЧИНГИЗХОН

Ўғил деган қалқон бўлур ота кўксига,
Унга келган зарбаларни ўзига олур.
Шоҳнинг ўғли Жалолиддин ҳақида юрган
Афсоналар чалингандур қар қулоғингга.
У Парвонда чексиз қўшин тўпламиш.

ТЎЛИХОН

Авф эт,
Авф эт мени, кўзимга боқ яна ишонч-ла,
Аввалгидек ўпқонларнинг қаърига ташла.
Тегирмонга ташласанг-да чиқармен бутун.

Рухсат айла, черик: тортиб Парвонга борай,
Тирик ушлаб келай уша Жалолиддинни.
Бош кутариб юрмоқлигим йўқса мушкулдир.

ЖЎЖИ

Эмиш Жалолиддин сувдай ичган жанг илмин,
Шамол каби елоғону седдай босағон.
Аммо менинг черикларим тоғдай бардошли,
Писанда этмас шамолнию селни қоялар.
Рухсат бергил, ўз қўлим-ла Парвонни янчиб,
Мажағини чиқарайин Жалолиддиннинг.

ТУЛИХОН

Жўжи, уни мажақлашга мен-да қодирмен,
Қиличимнинг қудратига гувоҳ жангоҳлар.
Кордаронда оёғимнинг тойиб кетгани
Асос бўлмас таҳқирлашга шаънимни маним.
Отей, ёки юбор мени Парвон жангига,
Ёки буюр, жаллод ҳозир бошимни олсин.

ЖЎЖИ

(ўз-ўзига)

Ҳозир отей ўлдиришга буюрар уни,
Туққан ўғлим дея аяб ўлтирмас асло.
Қаҳри унинг ҳамма учун бирдек қаттиқдур,
Қайтмас ҳатто ўз-ўзига пичоқ уришдан.
Жангдан чўчиб ким орқага қайтса бир қадам,
Кўриб қолса кимда агар зигирча ҳадик,
Қатл айлар уни черик кўзи олдида,
Бундан унинг ўз ўли ҳам эмас мустасно.
Тулихонни сақлаб қолмоқ даркор ўлимдан,
Яхши бўлмас ўғлин қатл этди деган гап.

(Чингизхонга)

Отей, уни ўлдирмоқлик лозим, билурмен,
Фолиб қўшин шарафига келтирди иснод.
Аммо қатл айламоқлик қочмас ҳеч қайга.
Тулихонни ёвдан қўрқди деган гапга мен
Ишонмасмен, қўрқув ётдир унинг қалбига.
Сарбозлардан сўрсанг, жўмардлигин айтурлар,
Буни исбот айлар ўзи гар берсанг имкон.

ТУЛИХОН

Исбот этай қоним ила, урушга юбор,
Мағлуб бўлиб қайтар бўлсам, отга судратиб,
Биёбонда жасадимни едир қушларга.
Ёки улоқтириб юбор жарга, дузахга,
Минг булакка бўлиб ташла сўнгақларимни.
Лекин ҳозир жангга юбор, урушга юбор.

ЧИНГИЗХОН

(бўшашиб)

Урушни сен бир-бировга қилич урмоқлик,
Бир-бировни ўлдирмоқлик дея тушунма.
Уруш бу ҳарб ўйинидур, ким оқил бўлса,
Кучли бўлса, иродали бўлса ютадур.
Кўп қурбонсиз ёвни таслим этмоқ санъати
Бор бўлса қай саркардада билки, у ёлиб.
Хоразмшоҳ қочиб кетди, аммо қўшини
Қочгани йўқ, ўғиллари кетмади қочиб.
Шоҳ қочуви бирлаштирди улар бошини,
Сунаётган ўтни қайта ёқди гурлатиб.
Уша ўтни учирмоққа етса гар кучинг,
Адув жисмин кул этмоққа бўлса ишончинг,
Майли, сенга рухсат этдим, отлан Парвонга.
Жўжи, сен ўз черигингни Ҳурганж сори сур,
Йилдиримдай учиб бору тиз чўктир уни.
Бу қалъани эрса ўзим ишғол этурмен.
Қора қонга ботирурмен минорларини.
Каллалардан шаҳар ичра шундай балаңд
Бир минора қурайинки, унинг устидан
Етти иқлим мана мен деб кўриниб турсин.
Кўзларга ва дилларга у солсин қўрқувлар,
Бўйсунмаган элнинг аччиқ қисматини у
Заминларга, замонларга этсин ҳикоя!

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

*Парвон. Жалолиддин қўшини жангга ҳозирлик кўр-
моқда. Темирчилар, гураггорлар қурол-яроғ, жанг асла-
ҳалари яшаш билан банд. Тўғлар жанговар ҳолатга
келтирилмоқда. Ёвқоч ботир билан Занкижа киради.
Занкижа ҳарир тўй либосида.*

ЁВҚОЧ БОТИР

О, қандайин ярашибди сенга бу кўйлак,
Худ парининг ўзи бўлиб кетибсан, жоним.
Аммо ердан, ҳаводан қон сачраб турганда
Бундайин оқ кийинмоқлик боиси недур?
Тўйхонага кийиб борсанг буни арзийди,
Бошқачадир кийим-боши жангнинг, жангоҳнинг.

ЗАНКИЖА

Сўзингиз ҳақ, тўй кўйлаги жангда кийилмас,
Тиктиргандим буни яхши ниятлар билан.
Тўйим бўлса киярман деб орзулагандим,
Бир талпиниш бугун тонгда мени уйғотди,
Тўй кўйлагинг кийиб чиқ деб этди ташвиқот.
Юрагимда ёқди орзу юлдузларини
Ва йўллади мени Сизнинг ҳузурингизга.
Ошиқ юрак ҳукмин инобатга олгайсиз.

ЁВҚОЧ БОТИР

Занкижа, ой малагим, кўз нурим, оқилам,
Ер юзида қанча гуллар бўлса, оқ, қизил,
Борин териб йўлларингга поёндоз этсам,
Булоқларнинг шилдираши, қушлар навоси,
Ой, юлдузлар жилосини жамул-жам айлаб,
Неки бойлик бўлса сенга бахшида этсам,
Юрагимни икки кўлаб илгингга тутсам,
Камлик қилур сенинг менга ҳадя айлаган
Муҳаббатинг қаршисида, ҳуснинг олдида.
Бироқ ҳозир ёнаяпти ўтда ул гуллар,
Булоқларнинг шилдираши дўнмиш фиғонга.
Ой, юлдузлар жило эрмас, андух, ғамларнинг
Тундай қора ёғинларин тўкмоқда ерга.
Лекин туннинг орқасидан кун келар бешак,
Яна гуллар, булоқларда тирилар нурлар.
Ана шунда катта қозон осиб, тўй қилиб,
Оқ кўйлаклар кийдираман сенга, Занкижам.

ЗАНКИЖА

Ўтинамен, поймол этманг илтижоларим,
Билурменки, кутаяпти эртанг бизни жанг.
Жанг олдидан шабнам бизга ўқисин никоҳ,
Ҳали тирик кўк майсалар бизни олқасин.

ЁВҚОЧ БОТИР

Гарчи кўзинг кулиб турар, сўзларинг тушкун,
Нимадур ул юрагинга гулгула солган?
Ё дилингда дарз кетдими зафарга ишонч,
Ё сездингми бало-қазо шарпаларини.
Худди видолашаётган одамга ўхшаб,
Пинҳон-пинҳон титрамоқда нечун лабларинг?

ЗАНКИЖА

Сизга шундай туюлгандур, дилим оқ нурлар —
Ишқ тотлари билан тўла, фақат орзуим
Севгимизни никоҳ ила муҳрламоқдур.
Дилда тошган бу орзунинг нимаси ёмон?
Ана, бунда келмоқдадир Ойчечан ая,
Ҳозир ундан оқ фотиҳа сўраймиз.

ЁВҚОЧ БОТИР

Йўқ-йўқ,
Ҳамма жангни ўйлаётган мудҳиш аснода
Никоҳдан сўз очиб мени уятга қўйма.

Ойчечан киради.

ОЙЧЕЧАН

Кўпдан сени бу алфозда кўрмаган эрдим,
Янги гулдай офатижон бўлиб кетибсен.

ЗАНКИЖА

Гул баҳорнинг, ёзу кузнинг зийнати, ая,
Айни қишда гул очилса туюлар ғалат.
Боғу роғни бўрон босиб келаётганда,
Қаҳратонда сабза урган беор гул каби
Кўзингизга ҳайрат солиб турганим аниқ.
Фақатгина Жалолиддин оғанинг эмас,
Ҳаммамизнинг онамиз деб билурмиз Сизни.
Онасидан сир сақламас ишқин фарзандлар,
Дилим очсам маъзур тутинг, Ойчечан ая.

ОЙЧЕЧАН

Иккингиизнинг севгингиизни олам билади,
Ёшу қари сизга ҳавас кузи-ла боқур.

ЗАНКИЖА

Оре, аммо сизга айтар истагим булак,
Ая, бизни, бизга, нима десам экан...

ЁВҚОЧ БОТИР

Занкижа!!!

ЗАНКИЖА

Бизни олқанг, икки умр ирмоқларини
Бир-бирига қушинг, ундан туғилсин дарё.
Оқ фотиҳа беринг бизга, ая!

ОЙЧЕЧАН

Ҳозир-а?

ЗАНКИЖА

Ҳа-ҳа, ҳозир, ҳозир, ая.

ОЙЧЕЧАН

Ҳеч кимсиз, шундоқ
Қуша қаринг, қутлуғ бўлсин демоқ ҳар нечук
Қовушмайроқ тушар бизнинг удумлар билан.
Ҳеч бўлмаган бунақаси... Яна билмадим.

ЁВҚОЧ БОТИР

Жалолиддин келаяпти, авзойи бузук,
Занкижа, жон Занкижа...

Жалолиддин киради.

ЖАЛОЛИДДИН

Бу нечук ҳол, ботир,
Сарбозларинг жангга ҳозирланмоқ урнига
Гулхан ёқиб, атрофида ўйин тушарлар.

Гўё эртанг саваш эмас, бошланажак тўй,
Фақат карнай-сурнай чалиш қолган.

ЗАНКИЖА

Авф этинг,
Балки менинг кўнглимдаги ёруғ ҳисларим
Еру кўкка шуъла каби сачраб оҳиста
Гиёҳлару ой, юлдузлар орқали оқиб,
Қиргандирлар сарбозларнинг юракларига.
Яхши ҳислар одамга тез юқар эмишлар.

ОЙЧЕЧАН

Занкижанинг дили ҳозир мисли нозик тор,
Енгилгина шамолдан ҳам чертилиб кетар.
Ниятлари турар тили учида.

ЁВҚОЧ БОТИР

Ая,
Узр, ўша гапни бошқа пайтга қўяйлик.

ЖАЛОЛИДДИН

Демак гапнинг белига мен тепибман келиб,
Энди уни қандай улаш мумкин, эҳ, аттанг.

ОЙЧЕЧАН

Дўстларингнинг сендан пинҳон сақлар гапи йўқ,
Оқ фотиҳа сўраб турган эди Занкижа.

ЖАЛОЛИДДИН

(Енгил тортиб қувноқлик билан)

Фотиҳа?! О, қандай яхши... Қай бардош ила
Қул кўтармай турмоқдасиз, билмам, онажон.
Икки юрак бир бўламан десаю унга
Тўхтаб тургил демоқ ўзи гуноҳи азим.

ОЙЧЕЧАН

Ҳозир қандоқ бўлур экан...

ЖАЛОЛИДДИН

Жуда соз бўлур,
Икки дилга ёқилади бир равшан чироқ,
Бир чироққа кўпаяди нури қўшиннинг,
Бир пайсанга чекинади зулмат, ҳойнаҳой.

ОЙЧЕЧАН

Ундай бўлса, болаларим, юринглар, сизга
Оқ фотиҳа берай.

ЗАНКИЖА

Оға, Сизга минг қуллуқ,
Энди менинг юрагимда қолмас армоним.

ЁВҚОЧ БОТИР

Тақдирга минг шукурки, бор сендай оғамиз.

ЖАЛОЛИДДИН

Бор, боравер, ботир, иссиқ чаманга шошил,
Аммо ухлаб қола кўрма, шўринг қурийд.

Ойчечан ошиқ-маъшукни бошлаб чиқади.

ЖАЛОЛИДДИН

Занкижанинг шошилиши ненинг белгиси?
Ё юраги фалокатни турарми сезиб.
Шу дамгача Ёвқочга ён бермаган қизнинг
Жанг олдидан худди қандай эриб кетиши
Кўп турфадури, хуллас сўнгги бахайр бўлсин.

Қуюндай отилиб чопар-соқчи киради.

СОҚЧИ

Фавқулудда пайдо бўлди шаҳзода, ёғий,
Заморикдай ердан чиқиб қолди бир пасда.
Пўлат қалпоқ, човут кийган сонсиз отлиқлар
Келишмоқда қиличларин яланғочлаб.

ЖАЛОЛИДДИН

А?

(ўз-ўзига)

Биз эртага ёв устига юриш қилмоққа
Жазм этганда уларнинг бу қўққис ҳамласи
Далолатдур яна Чингиз маккорлигидан.

СОҚЧИ

Ўт сачратиб келмоқда ёв оғзидан...

ЖАЛОЛИДДИН

Жим, тентак,
Ёвни қуриб ёрилибди утаканг лаққос,
Ҳушинг учиб, косасидан чиқибди кўзинг.
Сени кўрган ҳар қандайин одам кўнглида
Пайдо бўлмай қолмас гумон, шубҳа, таҳлика.
Ёғийдан ҳам сен хавфлисан қушиним учун.
Ўзим сени ўлдирамен, ножинс.

СОҚЧИ

Авф этинг,
Раҳм қилинг ёш жонимга, мен ростин айтдим,
Улар сонсиз-саноқсиздир.

ЖАЛОЛИДДИН

Қайдасан, навкар?

Навкарлар киради.

Сарҳангларга хабар беринг, келсинлар тезроқ,
Бу соқчининг тилин кесиб, зиндонга ташланг.
Токи бир сўз демоқликка қурби етмасин.

СОҚЧИ

Тавба қилдим, тилим кесманг, ўзим лол бўлай.

*Навкарлар соқчини олиб чиқадилар. Чақмоқ чақади.
Она ва ҳур қизлар пайдо бўлади.*

ОНА

Куксингни кер, туманларни қувсин нафасинг,
Мен аминмен, тарқаб кетар гарду ғуборлар,
Булултардан ҳоли булар ҳали осмоним.
Сенинг каби фарзандларим бор экан токи,
Озод бўлмай қолмас маним бошим хорлиқдан.
Аммо ёғий кўп фосиқдур ва кўп ботилдур,
Панд еб қолмасмикансан деб қўрқарман.

ЖАЛОЛИДДИН

Менга
Ўзинг хирад бердинг, юрак бердинг, онг бердинг,
Инъомларинг ишга солмас эрсам, ул чоғда
Мен не ўғил бўлдим, не кас, не йигит бўлдим.
Менга ишон, Она-замин.

ОНА

Ишончим комил,
Лекин гоҳи тоза қалбинг тошга айланиб,
Меҳр, шафқат юрагингни айлаганда тарк,
Мен илтижо этамен кук сори қул чўзиб,
Ёлворамен офтобга бор меҳримни бериб,
Нур сўрайман ундан сенинг юрақларингга.
Гоҳи етиб бормас кукка илтижоларим.
Ҳозиргина шундай бўлди — беғуноҳ соқчи
Ғазабингга учраб тушди жаллод илгига.

ЖАЛОЛИДДИН

Унинг тили сочар ваҳм уруғларини,
Ундай тилни кесмай бўлмас.

ОНА

Ақл ва идрок
Шамширини этган эдим сенга бахшида,
Сеҳрлари унинг олам янглиғ поёнсиз.
У йўқота олур ваҳм уруғларин ҳам,
Кўпроқ уни ишга солгил. Сенинг қиличинг
Ақл-идрок шамширига доим бўйсунсин.

ҲУР ҚИЗЛАР

Сенинг қиличинг
Ақл-идрок шамширига
Буйсунсин доим.

Гулдурак остида Она ва ҳур қизлар ғойиб бўладилар.

ЖАЛОЛИДДИН

Мен-ку ақл чашмасидан баҳралар олиб,
Ибн Умар булоғидан сипқордим маъни.
Қиличимни ўткирладим унинг чархида,
Ҳам пешладим ақлимни, ҳам жисмим тобладим.
Шууригма нурлар ато этди Она-ер,
Шамширимга қувват ҳады айлади сунгсиз.
Шу қуввату шу маънилар нури бирлашиб,
Тиргак бўломаса агар мажруҳ элимга,
Мен дунёга келмадим деб билгайман ўзни,
Руҳим армон ила изғиб — чирқираб юргай.
Аммо қилич ушлаганнинг кўпи на ақл
Булоғидан сипқоргану на шуъла эмган,
На қалбида жой ажратган ёруғ уйларга.
Юраклари яланғочдир қиличларидек.
Беақлнинг қулидаги қуролдан қура
Хавфлироқ бир нарса борми одамзод учун?
Оқил қўлда қилич элнинг посбони эрур,
Вайрон этур элни беақлнинг қулида.
Ўзи шуур берсин қилич тугган башарга.

*Музаффар Малик билан Ёвқоч ботир кирадилар. Нав-
карлар манжаниқдан отилган тошни келтирадилар.*

ЖАЛОЛИДДИН

Бошимизга ёв ёғдирган манжаниқ тоши...

(Даст кўтариб)

Зилдай оғир. Вайрон этур теккан жойини.

МУЗАФФАР МАЛИК

Учиб келиб бир нечаси ҳув ерга тушди,
Кулбаларни яксон қилди, эл ваҳм этур.

ЖАЛОЛИДДИН

Элга айтинг, ваҳимага тушакурмасин,
Бу тошдан минг чандон хавфли эрур ваҳима.
Гар кунглига кирса умидларин емирар,
Портлатади ич-ичидан ишонч тоғларин.
Ёвга эса шу керақдур, фақат шу даркор.
Аммо бизнинг туп оддида, унинг тош-ўқи
Қаршисида бунинг кучи нима деган гап.
Элимизнинг дилидаги ғазаб тошларин
Ўлчамоққа қодир булган тарозу борми.
Беваларнинг, етимларнинг қалбида ётган
Қасос тошларининг ўзи етти иқлимни
Ағдар-тунтар қилмоқликка етиб ортмасми.
Иблислар кўп дунёда, ўқ-яроқ ҳам кўпдир,
Бундан юз бор оғирроқ туп тошлари бисёр.
Аммо шунга амин булинг дўстларим, бари
Ўқ-яроғдан қудратлидур халқ жасорати,
Халқ қалбидан отилган уч-нафрат тошлари
Ҳар қандайин иблисни ҳам мажақлай олур.
Бу тош тугул Кўҳи Қофдан олиб ҳарсанглар
Бошимизга ёғдирганда ҳамки Тимучин¹
Ўша қасос тошларига тегиб, ҳаммаси
Парча-парча синиб кетур, тўкилиб кетур.
Халқ қалбида ётар аммо ҳали бу тошлар,
Уни бизлар ҳаракатга келтира олсак,
Зафар бизга ёр бўлажак, йўқ эрса бизнинг
Орзуимиз сароб бўлиб қолур, ҳа, сароб!

МУЗАФФАР МАЛИК

Дерларки, бахт қўша-қўша, ғам қўша-қўша,
Бошимизни бахт қўшлари тарк айлаган он
Ғам ва андуҳ илонлари келур жуфтма-жуфт.
Мен-да олиб келдим сенга бир совуқ хабар,
Укаларинг таклифингни айладилар рад.

ЖАЛОЛИДДИН

Рад айлаган бўлса улар менинг сўзимни,
Ёлғизлатиб қўймоқчилар демак ўзимни.
Мени ёвга талатмоқни истарлар, ёраб,
Пичоқ урса кўксимга ёв уларга не наф?

¹ Тимучин — Чингизхон

Наф бўлурди қушилсалар агар жилғалар,
Бирлашсалар, айлансалар Баҳруннажотга ¹.
Унда бизга тенг келар куч топилмас эрди.
Унда Она-замин кўкси топталмас эрди.
Гар Қутбиддин Ҳлоҳшоҳ, ул валиаҳд султон
Қушин тортиб келар бўлса агар бир ёндан,
Бир тарафдан Пиршоҳ агар келса от суриб,
Битта қўймай қирар эрдик манфурларни.
Эҳ,
Қай тил ила иним дейин уларни энди.

МУЗАФФАР МАЛИК

Умид йўқдир Қутбиддиндан, у бошқа олам,
Йўл бермайдур унга сохта хайу орият.
Ахир, у тож-тахт вориси, валиаҳд султон,
Сен эрсанг бор-йўғи битта саркардаурсан...

ЖАЛОЛИДДИН

Туғри, менда тож йўқдурур, аммоки менда
Оға деган бир мавқе бор, ёш катталиқ бор.
Бир-иккита қўйлакни мен улардан олдин
Туздирганмен, туз тотганмен эрта ҳар нечук.
Қаламни ҳам, қилични ҳам менинг қўлларим
Эрта тутган, эрта ҳосил этган қадоқлар.
Болалиқда мен уларга этдим оғалиқ,
Ҳйинларда қонун эрди оғалиқ сўзим.
Оға, оға дея оғзим пойлашар эрди,
Қўл остимда югуришар, ўйнашар эрди.
Оға эрдим мен уларга ўсмирликда ҳам,
Отим олдда елар эрди муҳорабада.
Осойишта кунлар ўтиб, юртни ёв босган,
Поймол этган бу аснода бирданига мен
Улар учун оға бўлмай қолдимми энди.
Жондан севган укаларим, ўгирганча юз
Ташлаб-ташлаб кетдиларми мени, ё раббий?!

ЁВҚОЧ БОТИР

Сен укасиз эмассен, қўй, ўксима, оға,
Буюр, уканг ўрнида мен қанотинг бўлай.

¹ Баҳруннажот — эрк дарёси.

МУЗАФФАР МАЛИК

Ёвқоч ботир бир қанотинг бўлса қайрилмас,
Мен иккинчи қанотингман, тан бекаму кўст.

ЖАЛОЛИДДИН

Қуллуқ сизга, жигарларим. Қанотимки бут,
Писанд эрмас менга селлар, дўллар, довуллар.
Мактуб йўлаб Хурганжга гар раъйим синибдур,
Аммо синмас қанотларим, ўкинч дилга ёт.
Менинг кучим, устунларим — менинг дўстларим,
Дўст бор экан, ёлғизлик ёт, мадад дилга ёр.
Битта дўсти бўлган одам унта иним бор
Ва ўн оғам бор деб айтса бўлур бемалол.
Битта эмас, икки дўстим камарбастадур,
Биз қирқ оға-ини демак, қирқ қондош полвон,
Қирқ минг сарбоз дили пайванд юрагимизга.
Бизга тенг куч йўқдир энди, энди биз жангда
Албат голиб бўлажакмиз, ғалаба ҳақдур.

(Қиличини даст кўтариб)

Эшитинглар, дашт, сахролар, боғлар, ўрмонлар,
Пахта, буғдой, олтин кони — сахий даралар.
Куксингизга оёқ босган ёғий бошини
Кесмагунча, сизни озод этмагунча то
Қиличимга тиним йўқдир, тиним йўқ асло.

ЁВҚОЧ БОТИР

Эшит, Жайхун, она дарё, муаззам оқим,
Сени қонга фарқ айлаган ёғий кўзларин
Ўймагунча, қонларини тўкмагунча то
Қиличимга тиним йўқдир, тиним йўқ асло!

МУЗАФФАР МАЛИК

Тингла, замин, юрак-бағри топталган Она,
Менга берган иссиқ меҳринг, оқ сутинг ҳақи,
Ёвни янчиб, қора гўрга тиқмагунча то
Қиличимга тиним йўқдир, тиним йўқ асло.

Улар қиличларини бирлаштирадилар.

ЖАЛОЛИДДИН

Пўлатдандур бизнинг жисм, бизнинг танимиз,
Оловдандур қасос тула юракларимиз.
Рухимизда ғалаёнли чақинлар чақар,
Отларимиз кишнаб турар талпиниб жангга.
Ёвқоч ботир, унғ қанотдан ёғийга ташлан,
Сен чап ёқдан ҳужумга кир, Музаффар Малик.
Мен ўртадан сафни бўлгум икки бўлакка,
Иншоолло, зафар бизга ёр бўлғай, олға!

Кетадилар. Отлар кишнаб, тўплар уст-устига отилади. Сарбозлар наъраси, жанг сурони борлиқни тутаси. Ойчечан билан Занкижа киради. Занкижа жанг либосига, қўлига қилич.

ОЙЧЕЧАН

Жанг беаёв, эҳтиёт қил ўзингни, қизим,
Ун гулингдан бир гулинг ҳам очилгани йўқ.
Сенинг учун, бизнинг учун Ёвқоч ботирлар
Ёвнинг додин беражаклар.

ЗАНКИЖА

Ойчечан ая,
Ҳали бизни олқаб инжа сўзлар айтдингиз,
Оқ йўл тилаб муҳаббатнинг оқ кемасига
Пешонамиз силадингиз уммон қаърида.
Бир оқшомни аммо бизга кўп кўрди тақдир,
Қўлимдаги гулим тушиб кетди тўлқинга.
Энди уни ўз қўлим-ла қутқазмоғим шарт,
Қиличимга омад тиланг энди аяжон.

Кета бошлайди.

ОЙЧЕЧАН

Қайт орқангга, кирма жангга, тўхта, Занкижа!

Улар кетадилар. Ёвқоч ботир уч-тўрт мўғулни олдига солиб қувганча кириб келади.

ЁВҚОЧ БОТИР

Аҳа, жонинг ширинмидир иблис, оч маҳлуқ,
Жаҳаннамда тўяр энди кўзинг тупроққа.
Босқинчига ўлим, ўлим... Олға, йигитлар!

*Кетади. Кўкси қонга беланганча Музаффар Малик
киради. Уни душман ҳалқаси ураб олган.*

МУЗАФФАР МАЛИК

Йўқ-йўқ, сенга тиз чўкмайди хоразмийлар,
Кунинг битган, сени сўйиб чавақлаб ташлай.
Эркин нафас ололмайди дунё сен булсанг,
То сен борсен, жонга кун йўқ, қисматинг — ўлим!

*Музаффар Малик қуршовдан чиқолмайди.
Наъра тортиб Жалолиддин киради.*

ЖАЛОЛИДДИН

Бошларин уз олчоқларнинг, Музаффар Малик,
Музаффарсен, музаффарлик пеша айлагил.
Мен буларга кўрсатурмен қиличим кучин,
О, сен аҳли ҳаромзода... Нокас, ҳароми!

*У шундай шигдат билан қиличини сирмайдики, чор-
атроф ларзага келади. Музаффар Малик икков қуршов-
ни ёриб, ёвни улоқтириб, тошқин куч билан жанг майдо-
нига кириб кетишади. Дарахтларнинг сингани, отлар-
нинг йиқилгани, ярадорларнинг чинқиргани эшитилади.
Ёнғин кучаяди. Турли-туман товушлар ичидан гоҳ-гоҳ
Жалолиддиннинг мағрур овози келиб туради: «Эй, сар-
бозлар, қўрқув билмас мард паҳлавонлар, битта қўймай
мальўнларнинг бошин янчинлар», «Она-замин ҳақи,
уринг, янчинг ёғийни». Бора-бора ёнғин пасаяди. Сурон
тинади. Чироқ ёришганида Жалолиддиннинг оёғи ости-
да Тўлихоннинг типирчилаб ётгани кўринади. Жало-
лиддиннинг ёнида Музаффар Малик, сарбозлар тури-
шибди.*

ЖАЛОЛИДДИН

Бу ўлкага ким бостириб келса ҳоли шу —
Асал емоқ хаёл этиб ичади оғу.

Шум ниятда оёқ босса ким бу заминга,
Майса, гуллар тикан бўлиб санчилар унга.
Сен келгандинг қул этаман дея бу элни,
Майиб бўлдинг охир ўзинг, синдирдинг белни.
Гар мажолнинг қолган бўлса жисмингда андак,
Рухсат бердим, урнингдан тур, бўйингни курсат.

ТҮЛИХОН

Бўй-бастимни билмоқ бўлсанг кўзингни очу
Ўтрор ила Бухоронинг кўчаларин кўр.
Бошинг эгиб ерга қара, шунда кўзларинг
Илғаб олур ўрмон шоҳи — шернинг изларин.
Бу отамдан, бу бизлардан ўчмас эсдалик.

МУЗАФФАР МАЛИК

Ўтрор ила Бухорода шер изи эмас,
Илон-чаён, калтакесак излари бисёр.

ЖАЛОЛИДДИН

Сен отангинг изларини бизга эслатдинг,
Унинг ифлос панжалари теккан ерларда
Қон ва кўзёш қотишмаси — доғлар беҳисоб.
Унинг сассиқ нафасидан одамлар тугул
Дарахтлар, гул-гиёҳлар қон қусмоқдалар.
Танасига сув тегмаган маҳлуқ ҳидини
Ҳазм этолмай тоғу тошлар дарз кетмоқдалар.
Туришингни қара, шумшук, мунча бадбўйсан,
Лаънат сенга, падарингга сенинг минг лаънат.
Тфу!

ТҮЛИХОН

Тезроқ ўлдир, лекин устимдан кулма,
Кулиш лозим бўлса агар унда сен эмас,
Мен кулишим керак, ҳа, мен, сенинг устингдан.
Хо-хо-хо-хо! Жудо бўлиб тож ила тахтдан,
Дайди итдай ундан-бунга елганинг-елган.
Асли шудир шармандалик, шудир кулгули.

ЖАЛОЛИДДИН

Ўчир овозингни! Сенга, сенинг юртингга
Биз тажовуз айламадик, этмадик ҳужум.

Қароқчилик қилган сенлар, ўз уйи қолиб,
Ўзга элга кўз тикканлар сенлар, ҳа, сенлар.
Сенлар хароб айладинглар бўстонларимни,
Булғадинглар ерларимни, осмонларимни,
Янграётган шўх созларнинг торин уздинглар,
Не йўлиқса йўлларингда йиқиб-буздинглар.
Маҳлуқ қилмас ишларни-да қилиб оламда
Гапирасан рўпарамда туриб одамдай.
Одам зоти ҳазар қилар сендан эй қотил,
Нокаслигинг тан олгилу ножинслигинг бил.
Қуртсен ҳаёт дарахтини еган-кемирган,
Сен маразсен инсон вужудини емирган.
Ҳозир сени ўлдирамен, аммо билиб кет,
Юртимизни кишанлардан озод этурмиз,
Фамдан халос бўлур яна қишлоқ, работ, кент.
Элимизни аввалгидек обод этурмиз.
Шуни икки қулоғинг-ла эшитиб ол-да
Ҳозирлигин кўр нариги дунёнинг.

ТҮЛИХОН

Э, йўқ,
Биз чандиган қўллар ҳали-бери ёзилмас,
Биз қул этган элар қадди тиклангунича
Қуёш ўзи қариб қолар, ой ҳам мункаяр.
Абадийдур ер юзида салтанатимиз.

МУЗАФФАР МАЛИК

Фотихлар кўп келиб-кетган, тарих гувоҳдир,
Тавқи лаънат бўйнинггадур, руҳинг шармисор.

ТҮЛИХОН

Ортиқ бир сўз эшитмоққа йўқдир тоқатим,
Тезроқ ўлдир, кўзим йўқдир сени кўрмоққа.
Не қилсанг қил, не азобинг бўлса беравер,
Аммо билки, бари қайтиб келур ўзингга,
Хоразмни харобага айлантитарлар.

ЖАЛОЛИДДИН

Хоразмни сен билмайсен, билсанг бул сўзни
Демоқликдин тияр эрдинг тилингни, малъун.

Қуритмоққа жазм этганлар уни кўп бўлган,
Дарёни ҳам тўсганлар, ҳа, она дарёни.
Ҳарсангтошлар ила тўсиб тўлқинлар йўлин
Сувдан маҳрум айлаганлар иддиз, япроқни.
Аммо ёғий билмаганким, бизнинг иккинчи
Манбаимиз — адо бўлмас булоғимиз бор.
Бу — жасорат булоғидур, кўнгил булоғи.
Қуриб қолган қақроқ ерни ундан сугориб,
Боғ-роғларни асраган эл хазонрезликдан.
Шу булоқнинг сувларидан тўлқинлар ясаб,
Ғарқ айлаган не-не фотиҳ, босқинчиларни.
Сенларни ҳам шундай қисмат кутаяпти, бил,
Ўз ерини бериб қўймас ўзгага бу эл.

ТҮЛИХОН

Тилинг зоҳир айламоқда хом хаёлларни,
Бу ер энди бизнинг бўлур, буткул бизники.
Бизнинг бўлур олтинлари, жавоҳирлари,
Бизнинг бўлур пахта, дони, қизу жувони.

МУЗАФФАР МАЛИК

(урмоқчи бўлиб)

Мана сенга пахта, ма дон, мана қиз-жувон...

ЖАЛОЛИДДИН

Бас қил, уни урма, қўй-қўй, Музаффар Малик,
Ҳаром айламагил ҳалол қамчингни сен.
Уни бошқа жазо кутар.

(мўғул қаратқисини қўлига олиб)

Ушбу қаратқи
Бошин олиб ўрнатурмиз унинг ўрнига
Сенинг бу хом, бадбашара, қовоқ каллангни.
Ўз отингга миндирганча ёвуз отангга
Совға айлаб юборурмиз уни шу бугун.
Олиб чиқинг, амримни тез бажо айлангиз.

*Навкарлар уни олиб чиқадилар. Алам билан
Ёвқоч ботир киради.*

ЁВҚОЧ БОТИР

О, фалак, айт, чек бормидур афсунларинга,
Токай кўнглим бустонига тошлар отарсан.
Қайга отдинг қўлимдаги гулимни олиб,
Тошингни от менга, ўлдир, ҳаёт керакмас.

ЖАЛОЛИДДИН

Нечун, ботир, оҳ урарсен тутқин йўлбарсдек,
Ё Занкижа...

ЁВҚОЧ БОТИР

Жалолиддин, ундан айридик,
Қанча айтдим, Занкижа, қуй, жангга кирма деб.
Асир этиб олиб кетмиш уни шум ёғий.
Уни қайдан излай энди, қайга бош урай.

ЖАЛОЛИДДИН

Тирик экан Занкижа, қуй, афсурда бўлма,
Уни озод этурмиз ёв илгидан, ишон.
Мана, бугун таслим бўлди Тули чериги,
Чингизхонга қарши энди бошлармиш юриш.
Гулинг яна ўз бағринга қайтур.

ЁВҚОЧ БОТИР

Юраги
Бир нимани сезган экан, мен бўлсам... Ёраб!
Нечун севги кишварини этмадим обод,
Нечун тағофулда қолдим... Нечун олдинроқ
Туй кўйлагин кийдирмадим... Бокира келин
Тарк этмасди балки севги кошонасини.
Ёғий жудо этди мени аввал онамдан,
Энди эрса гул ёримдан айирди, эвоҳ.
Жалолиддин, рухсат айла, йўлга чиқайин,
Занкижамни озод этай аждар домидан.
Онам ҳақи, ёрим ҳақи Чингиз бошини
Кесиб бунда олиб келмоқ менга фарз. Фарз, фарз!

Муסיқа чалинади. Она ва ҳур қизлар пайдо бўладилар.

ОНА

Она сүзин, ёр номини олганда тилга
Аҳли ботир нидосини олам эшитгай.
Мен-да сенинг юрагингдан учган оҳларнинг
Ҳовурида куйганимча келдим қошингга.
Юрагингда тошаётир қасос тўлқини,
Алам тўла қалбинг ёғий қонига ташна.
Лек унутма, сен гўё бир тошқин жилғасен,
Шовқин солиб чор-атрофга олға чопурсен.
Қанча шошқин, қанча тошқин бўлса-да жилға
Ёғийни фарқ айламоққа етмагай қурби.
Бор жилғалар бир-бирига қўшилсалар гар,
Айлансалар як баҳрга, наҳрул-уммонга,
Тўлқинларга дош беролмас на дев, на аждар.
Дарё бўлинг болаларим, денгиз бўлинглар.

ҲУР ҚИЗЛАР

Дарё бўлинг,
Денгиз бўлинг,
Уммон бўлинглар!

ЖАЛОЛИДДИН

Шаоматга¹ тўла эрур фалак, чархи дун,
Даввор илги йўл бермагай фитрат хаёлга.
Жилғаларни бирлаштирмақ орзуси ила
Чеккан бори захматларим соврулди елга.
Табиатда ўз-ўзидан яралур дарё,
Жилғалардан пайдо бўлур чексиз уммонлар.
Жамоатдан аммо дарё, денгиз яратмоқ
Мушкул экан, мушкул экан, авф эт, Она-ер.

ОНА

Укинч сенинг кўзларингга бегона эрди,
Умид нури порлар эрди қароғларингда.
Тўлихонни яксон этган кунингда нечун
Юзларингга соя солди шубҳа, надомат?
Мен гувоҳмен, сен томонга оқур жилғалар,
Муҳаззаб² мавж товушлари келмоқда, ана.
Тўлқинларга қучоғинг оч, қучоғингни оч!

¹ Шаомат — шумлик.

² Муҳаззаб — пок.

ҲУР ҚИЗЛАР

Халойиққа қучоқ очинг,
Қучоқ очинглар.

*Бел, кетмон, болға, чуқмор кутарган ҳунармандлар,
геҳқонлар, қариялар, ёшлар кирадилар.*

ДУРАДГОР

Салом, азиз Жалолиддин, алп-пахлавон,
Тулихоннинг додин берган жасур саркарда.
Миннатдор эл раҳматини қабул айлагил,
Кутармоққа тайёр бу эл сени бошига.
Мен бир оддий дурадгорман, хат-саводим йўқ,
Билагимда аммо кучим, ғайратим йўқмас.
Қўшинингга олгил мени хулласи калом.

МАСХАРАБОЗ

Тобут ясайвериб бунинг қўли чарчади,
Қўшинингга олсанг борми, қулинг ўргилсин
Чимилдиқлар ясаб берар сарбозларингга.
(кулги)

ДУРАДГОР

Тилингни тий, масхарабоз, ҳазилингни қўй,
Ҳазил деган тўйда яхши, миясиз хумпар.
(кулги)

ЗАРГАР

Элатимда яхши-ёмон заргарлик қилдим,
Отнинг қашқасидек ҳар ўбада маълуммен.
Топган-тутганимни йиғиб сенга келтирдим,
Мана, олгил, сарф этарсен қўшин харжига.

ЖАЛОЛИДДИН

(қўлини қайтариб)

Миннатдормен, лекин қўшин муҳтожмас зарга,
Урушдан сўнг ишлатарсиз гўзал қизларга.
(кулги)

МАСХАРАБОЗ

Касалингни саркарда ҳам билар эканлар,
Фақатгина гур тузатар сенинг букрингни.
(кулги)

ЗАРГАР

Бу сенга, ма ол, дурадгор, бугунми-эрта
Масхарабоз буйига тенг тобут ясарсан.
(кулги)

ОТБОҚАР

Умр буйи от боққанман, отда юрганман,
Лекин энди отим йўқдир, отларим йўқдир.
Ҳаммасини ёғий талаб кетди бир тунда,
Менга от бер саркарда ва савашга бошла.

ХАЛОЙИҚ

Бизга от бер саркарда ва савашга бошла.

ТЕМИРЧИ

(улкан қиличини авайлаб тутганча)

Жалолиддин, бу қилич-ла Чингиз бошини
Шартта кесиб ташлашингга имоним комил.
Бу қиличга дош беролмас яъжуж-маъжуж ҳам.

ОНА

Аждодларнинг қиличидир бу қилич, уғлим,
Манфур ёвлар қалқонида бордир излари.
Босқинчилар човутига санчилганида
Учқунлари тунни машъал каби ёритган.
Неча йилки, филофида ухларди сокин,
Унутганди қон исини, суяк исини.
Энди уни темирчилар уйғотдилар-да,
Ўтга солиб, обдан чархлаб ярақлатдилар.
Қўлда маҳкам ушла, энди сеникидир бу,
Энди сенинг қўлларингда учқун сачратсин.

ЖАЛОЛИДДИН

(қилични ўпиб)

Аждодларнинг қиличини тутаркан қулим,
Бир чобук ўт оқди дилим, томирларимда.
Қулоғимда жаранглади бир олис наво,
Бора-бора вужудимни олди у қамраб.
Бахш айлади гуё менинг кўзимга қувват.
Туман босган уфқларни равшанлаштириб,
Фош айлади ҳалқа-ҳалқа қора доғларни.
Улар сенинг юрагингни кемирмоқдалар,
Юзларингга солмоқдалар ғам кўланкасин.
Аждодлардан мерос қолган шу қилич ҳақи,
Бошинг халос айлағаймиз маъшум босқиндан.
Ишон, Она-замин, албат шундай бўлажак.
Азизларим, элдошларим, қуллуқ сизларга,
Қуллуқ мадад қулин чўзган ўғил-қизларга.
Пулат бир саф бўлиб агар бизлар тизилсак,
Ҳамма бирдек бўлиб ёғий устига юрсак,
Кўксимизни Она-ерга айласак қалқон,
Юртни озод этажакмиз, ёвларни яқсон.

ҲУР ҚИЗЛАР

Юртни озод этажаксиз,
Ёвларни яқсон.

ОНА

Ўғилларим, ой қизларим, суянч тоғларим,
Отланинглар, чанг солинглар аждаҳоларга.
Бир ёқадан бош чиқариб, қалқинг оёққа,
Сариқ иблис бошин янчинг, чил-пора айланг.

ҲУР ҚИЗЛАР

Сариқ иблис бошин янчинг,
Чил-пора айланг.

ҲАММА

(қасамёғ)

Не кунларни солмади оч бўрилар бошга,
Қон сачратди ердан ойга, момо қуёшга.

Ёғийларни итдек ҳайдаб, қириб ташлашга
Онт ичамиз, онт ичамиз,
Онт ичамиз, онт!

Она-замин, сенинг меҳринг дилимизда жо,
Йўлимизни ёритгувчи машъала-зиё,
Ёвни янчиб, сени озод этмоққа борҳо
Онт ичамиз, онт ичамиз,
Онт ичамиз, онт!

Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Хабар келди, саркарда, ул олис оролдан,
Ўз қошига чорламишлар сизни отангиз.

ЖАЛОЛИДДИН

Яна хабар, тагин чорлов... Ота пайғоми
Кўтарарди бир вақтлар кўксимни тоғдай.
Бир умрга хизматларин қилмоққа шай дил
Муждалардан баҳор каби кетарди яшнаб.
Энди эрса...

ОЙЧЕЧАН

Чорлабдики, бор айтар сўзи,
Ота сўзин синдирмоқлик гуноҳдир, ўғлим.

ЖАЛОЛИДДИН

Ўғил сўзин синдирмоқ-чи? Фарзанд сўзи ҳам
Худди ота сўзи каби кўнгил раъйидур.
Фарзанд раъйин ота эъзоз этмоғи даркор.
Мен машварат чоғи кўнглим туби-тубидан
Энг ардоқли сўзларимни этгандим зуҳур.
Сўзларимга қулоқ солиш, лашкарни тўплаш,
Бор кучларни бирлаштириш ўрнига отам
Қўшинларни бўлиб пароканда этдилар.
Мени бўлса бир душмандек саройдан қувиб,
Олис, чекка вилоятга этдилар сургун.

ОЙЧЕЧАН

Отанг кўнгли сенга мойил эрди, сезардим,
Фаним сўзи уни бузди, сўз ёмон, болам.

ЖАЛОЛИДДИН

Онажон, сўз ёмон эмас, сўзда нима айб,
Ёмон эрур ёлгон сўзга ишонган одам.
Ўзгаларнинг сўзи ила иш тутган ҳоким
Душмандан ҳам хавфлироқдур ўз эли учун.

ОЙЧЕЧАН

Сўзларинг ҳақ, не қилса ҳам аммо падаринг,
Не қилса ҳам сен ўфилсен, боришинг даркор.

ОНА

Рост айтадур, қулофингга ол онанг пандин,
Шоҳ ҳам банда, у ҳам гоҳи ақл чирофин
Рақибига билиб-билмай олдириб қўяр.
Ана шунда қоронғуда қолар-да ўзи
Ўнгу сўлин, юрар йўлин йўқотиб қўяр.
Демакки, эл йўлсиз қолур зулмат қаърида.
Оқил фарзанд отасин ҳам, элу юртин ҳам
Халос айлар зулматдан ва сўқмоқ, йўл топиб,
Халойиқни олиб чиқар бахту иқболга.

ҲУР ҚИЗЛАР

Йўлга отлан,
Йўлга отлан,
Отлан оролга!

ЖАЛОЛИДДИН

Кўз олдимда ястанмоқда сирли уфқлар,
Шафақлардан қон ислари уфурар гўё.
Оловларга ўхшаб ёнар уфқлар бағри,
Ана, кўкка ўрлаб борар қип-қизил булут.
Уфқлардан нари олис оролда отам
Балким нажот истар, балким битта илиқ сўз.
Ҳувиллаган ул саҳрода, қумлар саҳнида
Сўқмоқ борми нажот сари олиб чиққувчи.
Менинг совуқ қотган қалбим отамга далда
Бергувчи бир илиқ сўзни қаёқдан олсин.
Менга ўзинг мадад бергил, зукко Она-ер,
Нафасингни сездириб тур чиқариб овоз.
Олис орол товушингдан тилга кирсин-да
Акс-садо берсин бағри тўлиб умидга.

ОНА

Оқ, йўл, ўғлим.

ҲАММА

Ой бориб, омон қайт.

ЖАЛОЛИДДИН

Минг қуллуқ!

И К К И Н Ч И Ф А С Л

ТҮРТИНЧИ КҮРИНИШ

Денгиз соҳилида ҳувилаб ётган орол. Омонат чайлада Алоуддин Хоразмшоҳ, унинг ёнида сарой емакхонаси ва ҳарам назоратчиси Шаҳобиддин устоздор ва сарой мулозими, қўлга сув қуювчи Қавомиддин шаштдор бедор тонг оттиришмоқда. Шам ёниб адо бўлаёзган.

ХОРАЗМШОҲ

Учаётган ушбу шамга ўхшайди умрим,
Унинг сўнгги шуълалари ўксик-ўксикдур.
Фақат маним умрим эмас, борлиқ салтанат
Шамдек адо бўлиб борар, ёниб борадур.
Қани уни кул бўлмоқдин асраб қолгучи,
Қайта бошдин гулатгучи самовий қудрат.
О, шам, о сен тугаётган аламли қушиқ,
Билмасмусен қанча қолди нур интиҳоси.
Ҳали замон сўнгсиз зулмат қоплар борлиқни,
Қора чилвир сиртмоқ бўлур оёқ-қўлларга.
Юлдузларнинг юзларига қора тортарлар,
Оқ гулларнинг фарқи қолмас қора куядан.

(Алангалаб атрофни кузатади)

Шаҳобиддин, ўрнингдан тур, қара, ҳув ана,
Тишларини гижирлатиб келмоқда бўри.
Жимирлашиб кетди эгим, қув, ҳайда тезроқ.

ШАҲОБИДДИН

(Атрофни кўздан кечириб)

Ҳеч қанақа бури йўқдир, хотиржам бўлинг,
Хув қумтепа сизга бури бўлиб куринган.

ХОРАЗМШОҲ

Йўқ, сен менга таскин берма, қумтепа эрмас,
У бўридир, мени ғажигиш пайида юрган.
Йул бўйи у таъқиб этиб келди карвонни,
Бир дам бўлсин, кўзларини узмади мендан.
Кундузлари соя каби эргашиб келди,
Бош учимда чўққайганча ўлтирди тунлар.
Кипригимнинг илинишин кутди кўз юммай,
Ухлар бўлсам еб кетарди мени ялмоғиз.
Ана, кўзин олайтириб турмоқда ҳамон,
Шундай бўлгач, қандоқ ётай, қандоқ ухлайин.

*(Гулхан ёнида пишиллаб ухлаб ётган
Қавомиддиннинг тепасига боради)*

Маза қилиб ухлаётир мана бу одам,
Тўйиб-тўйиб нафас олар эркин, беқўрқув.
У қўлимга сув қўяди — вазифаси шу,
На бўридан ҳайиқади, на инсу жинсдан.
О, дунёга келган бўлсам бир шаштдор бўлиб,
Қўлларга сув қўйиб утсам умрим розийдим.
Мен ҳам мана бунга ўхшаб ухлардим тўйиб,
Булоқлардан ҳовуч-ҳовуч сувлар ичардим.
Эркин қушлар наъмасига тутардим қулоқ,
Қайғу нима, алам нима, билмасди кўнглим.

(Белидаги шоҳлик камарини ечиб)

Қандай оғир салосил бу шоҳлик камари,
Бу на камар, эговлайди маҳзун умримни.
Менинг белим эмди буни кўтара олмас,
Оёғимда дармон йўқдур, танимда қувват.

ШАҲОБИДДИН

Тонг оқариб қолди, ҳазрат, бироз дам олинг,
Мен уйқумни қочираман ўт ҳоври билан.

ХОРАЗМШОҲ

Уйқунг келаётган бўлса, майли, мизғиб ол,
Мен ухласам бўри келиб қолар бостириб.
Уйғоқ бўлсам журъат эта олмас ҳамлага.
...Кирмоқдалар юлдузлар ўз кўрпаларига,
Келар вақти бўлиб қолди Жалолиддиннинг.
Йўлин тўсмасалар бўлди унинг моховлар.

ШАҲОБИДДИН

Жалолиддин моховлардан тап тортармиди,
Келиб қолар ҳали замон муждалар билан.

ХОРАЗМШОҲ

Билмасмусен моховларнинг шилқимлигини,
Ёпишарлар оёқларга худди лой каби.

ШАҲОБИДДИН

Мени маъзур тутинг, ҳазрат, аслида улар
Бу оролга ташланмаса буларкан...

ХОРАЗМШОҲ

Бошқа
Узоқроқ бир жой бормиди бу ердан овлоқ,
Моховларни элдин йироқ ҳайдаган эрдим,
Эвоҳ, келиб тушдим улар ичига ўзим.

ШАҲОБИДДИН

Тунов куни келиб меңдан сўрашди таом,
Жоним ҳалак бўлди қувиб ҳайдагунимча.

ХОРАЗМШОҲ

Сен уларни қувма ҳаргиз, улар ҳам жонзот,
Касаликни сўраб олган эмаслар, ахир.
Мен уларни сургун этиб қусур иш қилдим,
Ва оқибат тушдим ўзим мохов кунига.

ШАҲОБИДДИН

Ундай деманг, онҳазрат...

ХОРАЗМШОҲ

Ҳа, фарқим йўқ менинг
Шу оролда дайдиб юрган моховлардан ҳеч.
Улар янглиғ мен-да элдан узоқ яшаймен,
Мендан-да эл ирғанади... Моховлик шу-да.

(Қаттиқ йўталади)

Куним битиб борар... Мени кўп маҳтал қилмай
Жалолиддин тезроқ етиб келақолсайди.

(От кишнагани эшитилади)

ШАҲОБИДДИН

Ана, келди Жалолиддин.

(Қавомиддинни турткилайди)

Тур, ҳей, ландовур,
Тонг оқарди, Жалолиддин келди, кўзинг оч.

*Қавомиддин эринибгина туради, йўлга кўз ташлаб,
аввал жонланади, сўнгра маъюс тортади.*

ҚАВОМИДДИН

Ҳей, баччағар, тонг уйқусин ҳаром айладинг,
Кошки эрди севинишга бўлса бир боис.
Жалолиддин қайда... Яна келмиш Қутбиддин,
Хира пашша каби жонга тегди шаҳзода.

Қутбиддин Ўзлоҳшоҳ киради.

ҚУТБИДДИН

Ассалому алайкум, о, бормисиз, падар,
Минг шукурким, қайта бошдин кўришдик дийдор.
Неча кундир отга қамчи босганим-босган,
Тер оқмоқда отнинг ҳатто қора ёлдан.

ХОРАЗМШОҲ

Нечун даркор эрди отни ниқтаб қийнамоқ,
Ўз жонингга жабр қилмоқ не ҳожат эрди.
Келган билан енгиллатсанг кошки дардимни,
Кошки олиб қола олсанг ёруғ дунёда.

ҚУТБИДДИН

Пушти камарингиз эрсам, валиаҳд эрсам.

ХОРАЗМШОҲ

Мен умримда кўп хатолар қилдум, тан олгум,
Туғри йўл деб гоҳи юрдим эгри сўқмоқдан.
Ношудларнинг сўзларига изн бердим гоҳи,
Валиаҳд деб эълон этдим сени, не қилай...

(Узоқ йўталади)

ҚУТБИДДИН

Пушаймонсиз демак аҳду паймонингиздан?

ХОРАЗМШОҲ

Чин сўз айтгум даркор сунгги нафас олдидан,
Султонликка лойиқ уғил эмас эрдинг, йўқ,
Мен саҳв этдим сени тожга даъвогар айлаб,
Хафа қилдим Жалолиддин Мангубердини.
Не қилайки, кўп қимматга тушди бу хато...
Энди сени маҳрум этдим валиаҳдликдин.

(Йўталади, тобора гармонсизланади)

ҚУТБИДДИН

Гуноҳим не, қусрим бўлса айтингиз, падар,
Сўзингизни сирға қилай қулоқларимга.

ХОРАЗМШОҲ

Сирға эмиш... Неча марта сўзим рад этдинг,
Қўшин сўраб сенга йўлдан чопар юбордим,
Қўшин қайда, ҳаттоки бир илиқ сўз ҳам йўқ,
Ким айбдор? Мен. Айб менинг ўзимда эрур,
Не хатолик утган эрса сўзимдан эрур.
Бувинг ила сен икковинг...

(Йўталади)

Хайр, рози бўл.

ҚУТБИДДИН

Йўқ, кетмасмен, ҳайдаб мени овора бўлманг,
Талабим не, айтган эрдим, яхши билурсиз.
Қирқ туялик мол-дунёни олиб кетгансиз,
Қайда ўша олтин, кумуш, дуру жавоҳир?

ХОРАЗМШОҲ

Ношуд уғил, яна шунинг учун келдингми,
Олтин, кумуш излаб сарсон-саргардонмисен?
Эл кўзида отанг излаб юрибсан гўё,
Излаганинг аммо бойлик... Бу не ҳол, ёраб?
Йигирма йил тожу тахтга соҳиблик айлаб,
Не юртларни забт этмоқни уйлабмен, аммо
Ўз ўғлимнинг юрагига сололмабман қўл.
Билганимда юрагингни сенинг суғуриб,
Зар устига ташлар эдим тўйиб е, дея.

ҚУТБИДДИН

Юрагимни қўятулинг, сизда борми у?
Сизда агар юрак бўлса... Ҳай, майли, майли.
Сиз яширган сандиқларни илон-чаёнлар
Ошён этиб, атрофида қургандир базм.
Давлат илон-чаёнларга буюрган экан.

ХОРАЗМШОҲ

Ўз қўйнимда экан менинг илон-чаёнлар,
Мен уларни тўйдирибмен, кало¹ этибмен,
Улар менинг қонларимни сўриб ўсмишлар,
Юрак-бағрим чуқиб-чуқиб этмишлар адо.
Бугун мана битта чаён келиб қон сўрар,
Менда қон йўқ, на қон, балки менда жон ҳам йўқ.

ШАҲОБИДДИН

Чин айтадур падарингиз, йўлда ногаҳон
Адашдигу сандиқларни йўқотиб қўйдик.

ҚАВОМИДДИН

Олтин қайда, тамоғимиз² қора қайғидир,
Совуқ тушса устимизни ёпаримиз йўқ.

ХОРАЗМШОҲ

Ана шундай, шаҳзода, сен олтин сўрайсен,
Олтин керак эрса юртни озод эт ёвдан.
Олтин бу — юрт, афсуски, кеч очилди кўзим,
Надоматлар бўлмайки, тарк этдим Ватанни.

¹ Кало этиш — вояга етказиш.

² Тамоқ — овқат.

Шайтон йўлдан урди мени...
Кўнглим оралаб
Ожиз бир ҳис шууримдан айлади жудо.
Қандай буюк давлат эрди, борҳо салтанат,
Гул сочарди йўлларимга Мағрибу Машриқ.
Олам худди гардсиз кундай эрди ҳувайдо,
Еру само чексиз эрди, қудратим бисёр.
Энди мана гунг саҳрода юпун, бечора,
Оч бўридан қўрқа-қўрқа ўлмоққа етдим.
Сенинг кучинг-қувватинг бор, шаҳзода, кураш,
Кураш сўнги томчи қонинг қолгунча танда.
Аканг Жалолиддин қанотига кир,
унинг
Юраги ўт, жисми пўлат, ақли шуълали.

ҚУТБИДДИН

Жалолиддин, Жалолиддин... Жонимга тегди,
Қирқ туяга ортилган ул сандиқларни-да
Ҳадя этмоқ пайидасиз Жалолиддинга.
Йўқ, мен бунга йўл қўймаймен, йўл қўймаймен,
йў-ўқ!

Кетаги. Бўри увлайди.

Чоғландингми яна мени емоққа, бўри,
Мендан бўлак жонзот йўқми есанг дунёда.
Менинг ахир, нима қолди энди егулик,
Бошдан-оёқ устихонмен, қуруқ устихон.

(Оғир йўталади)

ҚАВОМИДДИН

(қумғон ва сочиқ келтириб)

Ёстиғидан бош кўтарди қуёш, онҳазрат,
Айни вақти таҳоратдур, маъзур тутгайсиз.

ХОРАЗМШОҲ

(қўлини юваётиб)

Мен қуёшни кўрмаяпман, нур йўқ оламда,
Бизнинг қуёшимиз сўнган, бизни тарк этган,
Ўзгаларнинг қуёши у сен айтган қуёш.

ҚАВОМИДДИН

Ҳаммага тенг нур сочади қуёш, авф этинг.

ХОРАЗМШОҲ

Шундайдир деб уйлар эрдим мен ҳам илгари,
Ҳамма учун баробар деб билардим нурни.
Энди билсам ҳар кимнинг уз кунин¹ буларкан.
Тақдир экан у қуёшнинг оти, ҳа, тақдир.
У нур сочиб турган маҳал олам мунаввар,
Атрофингда хешу аҳбоб гирди-капалак.
У сунганда еру кўкни қопларкан зулмат,
Совуқ рангга айланаркан кўкдаги қуёш.
Бизнинг қуёшимиз сунган, сунган, шаштдор.

ҚАВОМИДДИН

Сунган эрса, уни баттол Чингиз сундирган.

ХОРАЗМШОҲ

Йўқ, уни мен сундирганмен, уз қўлим ила,
Булутлардан асрамоққа уни аҳд айлаб,
Минг-минг турга ураб-чандиб ташлаганменки,
Маҳобатга чидай олмай сунди оқибат.
Сунган эрса магар бевақт кимнинг қуёши
Билки, ўзга эмас, ўзи унинг қотили.

ҚАВОМИДДИН

Энди қайта нур сочмасми бизларнинг қуёш?

ХОРАЗМШОҲ

Бу саволни менга берма, менда шуур йўқ,
Мен зулматнинг чинлигини билурмен ёлғиз.

Шигдатли туёқ товушлари эшитилади. Шахдам одимлар билан Жалолоддин кириб келади. Ота-бола илиқ омонлашадилар.

Йўлларингга интиқ эрди менинг кўзларим,
Дийдорингни кўрмай ўлмоқ ҳадигим эрди.
Шукур, сени кўрдим, энди Азроил келса,
Қўларига тутгум ўзим хаста жонимни.

¹ Кун — қуёш.

ЖАЛОЛИДДИН

Бу оролда нима қилсин, ота, Азроил,
У жон олиб юрар гавжум қишлоқ, кентларда.
Гуристонга айлантирди гулистонларни.

ХОРАЗМШОҲ

Таъна тошин отишингни билардим, ўғлим,
Не сўз десанг ҳақ эурсен, айбга иқрорлик
Ила сенга юкинмоқда нотавон кўнглим.

(Гулхан яқинида ётган қуруқ дарахт шохасини қўлларига олиб)

Бу қақшаган қуруқ ўтин бир вақт ям-яшил
Дарахтнинг қўл етмаган шохаси эрди.
Бутоқлари булбулларнинг эрди ошёни,
Япроқлари еллар ила қуриб суҳбатлар
Куйлашарди боқийликнинг қўшиқларини.
Илдизларин бор-йўқлигин олмай ёдига
Осмонга бўй чўзар эрди мағрур ва шодмон.
Бўронларни писанд этмас эрди мутлақо,
Гулдирақлар, чақинларни илмай назарга
Офатларга кўкрак керар эрди мардона.
Келгиндилар илдизларин чопдилар бир кун,
Кесиб-кесиб ташладилар томирларини.
Шунда ҳамки, у фарзона кўкка бўй чўзиб,
Оламга тик боқар эрди киборлар ила.
Билмасдики, ҳаёт йўқдир илдизсиз, ерсиз.
Мана бугун қуруқ ўтин унинг танаси,
Унга таъна этмоқликдан энди борми суд,
Ёниб адо бўлмоқ унинг сўнгги шеваси,
Улоқтиргил гулханга-да, айтгил алvido.

ЖАЛОЛИДДИН

(ўтинни авайлаб ерга қўяди)

Дилда умид дарахти яшар безавол,
Япроқлари унинг кўркем, ям-яшил эрур.
Илдизлари пайванд юрак томирларига,
Шохалари сарин елда турар шовуллаб.
Ундан униб чиқар минг-минг кўчатлар ҳали,
Пайдо бўлар ер юзида сонсиз ўрмонлар.
Қуридим деб нола чекманг, ўксиманг, ота.

ХОРАЗМШОҲ

(руҳияти кутарилиб)

Шу бир оғиз сўзинг дармон бўлди танимга,
Яна равшан тортди сунаётган кўзларим.
Шукур, белга қувват булар ўғлим бориға,
Сўзларимга қулоқ солгил энди, жон болам.

(Султонлик камарини қўлига олади)

Далда берсин юрагингга шоҳлик камари,
Султон энди менмас, сенсан, белингга бойла.

ЖАЛОЛИДДИН

Йўқ, отажон, шоҳлик менга даркор эмасдур,
Шоҳ ўзингиз, гар салтанат, тож-тахт абасдур.
Менга қилич-қалқон бўлса, от бўлса басдур!

ХОРАЗМШОҲ

Чин ўрилсен, хатоимни тузатгил ўзинг,
Пароканда бўлган элни, қўшинни эт жам.
Кўрсинки халқ салтанатнинг султони бордур,
Кўрсинки эл, барқарордур туғи ўлканинг.
Аълоиддин ўлган билан ўғли ҳаётдур.

*(Шоҳлик камарини Жалолиддиннинг белига
бойлаб қўядилар)*

Қутлуғ бўлғай!

ШАҲОБИДДИН ВА ҚАВОМИДДИН

Қутлуғ бўлғай, муборак бўлғай!

ЖАЛОЛИДДИН

(ўз-ўзига)

Бу не шоҳлик, на тахти, на салтанати бор,
Бу не шоҳлик, ёв оёғи остида диёр
Топталса-ю оёқ-қўли занжирбанд бўлса.

Усти юпун, қорни очу йўли банд бўлса,
О, мунча ҳам купдир кўхна фалак, уйининг!

ХОРАЗМШОҲ

Хаёлингда кечаётган турёнларни бос,
Бевош уйлар оёғига урабил тушов.
Афсуски, мен ҳаёт отлиғ асов тулпорнинг
Жиловини қариганда тута билмадим.
Адаштирди йўлдан мени Чингизнинг макри,
Тушганимни билмай қолдим унинг домига.
Ҳаммасига сабаб бўлди бир маъшум мактуб.

(Йўтал азоб беради)

Хат ногаҳон тушиб қолди менинг қўлимга,
Ўқиб ҳушдан айри тушдим яшин ургандек.
Чингизхонга битилган бу мактуб остига
Имзо чеккан экан менинг вазир-вuzорам,
Энг ишонган саркарда-ю бош аъёнларим.
Улар юртни Чингизхонга инъом айлашиб,
Мунтазирлик ила уни кутганларини
Ўқидиму карвонидан адашиб қолган
Ёлғиз одам куни тушиб бирдан бошимга,
Элни ташлаб чиқиб кетдим, йўқ, қочиб кетдим.
Кейин билсам сохта экан у лаънати хат,
Ёзган экан уни Чингиз айғоқчилари.
Мен алдандим, ҳа, алданиб қолдим Чингиздан,
Аммо энди сен алданма, алдана кўрма.

(сукут)

Ибн Умар тирик эрса ҳурматини тут,
У бағоят имонли ва улуғ аллома.
Онангни ва болаларни эҳтиёт айла,
Кенжа уканг Комронни қилгил тарбият,
Гар боладур, худди катталардек зийракдур.

(ҳолдан тояди)

Бақосиз деб султонликни айламагил рад,
Бир қўл керак юртга ҳозир қувватли, дадил,
У сендурсен, отанг сўзин ерда қолдирма!

ЖАЛОЛИДДИН

(уни юпатиб)

Майли, ота, мен розимен, сизнингча бўлсин,
Энди менинг сўровимни айлангиз бажо,
Олиб кетай сизни бундан, ёнимда бўлинг.

ХОРАЗМШОҲ

(кўзига ёш олиб)

Мен кўп узоқ йўл юрдим гоҳ отда, гоҳ яёв,
Сўқмоқларда оёғимни тилди тиканлар.
Изғиринда совуқ ялаб кетди юзимни,
Саратонда баданимни куйдириб қўйдим.
Таъқиб этиб келди йўлда доим оч бўри,
Юрсам юрди, турсам турди тишин кўрсатиб.
Кўп заҳматлар ила келдим сўнгги манзилга,
Мен йўлимни юриб бўлган бебахт одаммен.
Менинг гўрим шу ороддур, шу бегона қум.

(Шаҳобиддин йиғисини яшира олмайди)

Сендан ўғлим, илтимосим шуки, юзма-юз
Туриб олиш Чингиз ила, ул маҳлуқ ила.
Кўрсин, кўриб қўйсин бордур менда ҳам ўғил!!!
Энди боргил, мен розимен, сен-да рози бўл.

(гулдирак гуриллайди, чақмоқ чақади)

Хайр, ўғлим, алвидо!

ЖАЛОЛИДДИН

Хайр, хайр, отажон!

*Кетади. Отнинг жаҳл билан кишнагани эшитила-
ди. Қоронғулик чўқади. Шаҳобиддин шамни ёқиб қўяди.
Бўри увлайди.*

ХОРАЗМШОҲ

Мана энди келавергил бўри, мен тайёр,
Ҳеч вақо йўқ энди этсин танимдан бўлак.
Келмасанг гар сен томонга борамен ўзим,
Ўзим, ўзим... Егил мени аҳдингда туриб.

(сугралиб қум томонга силжийди)

ШАҲОБИДДИН

Ҳазрат, тинчланинг, ҳазрат...

(Шоҳ сугралишда давом этади ва ҳолдан тойиб мукка тушади. Шаҳобиддин билан Қавомиддин уни кўтариб, ўриндиққа ётқизадилар)

ХОРАЗМШОҲ

Шамни яқин келтир, Шаҳобиддин, қайдасан,
Нурни кўрай энг сўнгги бор, келтир яқинроқ.

(Шаҳобиддин шамни унинг юзига яқин олиб боради)

Нечун шамни келтирмайсен, кўзларим илҳақ,
Ёки сен ҳам энди мёндан ўтирдингму юз?

ШАҲОБИДДИН

Ёниб турар шам, онҳазрат.

ХОРАЗМШОҲ

Демак табиат
Дариф тутди шуъласини сўнгги лаҳзада.
Бу жамики гуноҳларим учун тангрининг
Мёндан олган қасосидур, бош жазосидур.
Менинг умрим сўнди, лекин айтишингча шам
Сўнгани йўқ, инсон борки, демак у ёнар.
Аммо ҳеч ким менинг каби сўнгги лаҳзада
Нурсиз, юртсиз ва кафансиз қолмагай... Хайр!

ҚАВОМИДДИН

(томирини ушлаб)

Тамом. Водариф!

ШАҲОБИДДИН

Ўз ерига сифмаган шоҳ, алвидо.

ҚАВОМИДДИН

Ер юзига даҳшат солган султон, алвидо,
Бойликларинг сизмас эди ёйса оламга.
Энди эрса ётурсен бир парча ерга зор,
Кафан бўлсин сенга менинг эски яктагим!

(Яктагини ечиб устига ёлиб қўяди. Қоронғулик қуюқлашади. Оғир музика садолари остида олис-олисдан шуъла таралиб, Она ва ҳур қизлар кўринади)

ОНА

Олис орол, сенга оқар ҳазин хаёлим,
Армонларим ёмғир бўлиб ёғилар сенга.
Силсилага солса агар кўксингни шамол,
Билки, менинг ўкинч тула нафасимдур ул.
Манзил бўлдинг сен патлари юлинган қушга,
Очиқ қолди унинг жойи менинг бағримда.
Олис орол, менинг каби бедор бўл, бедор.

ҲУР ҚИЗЛАР

Олис орол,
Бизлар каби
Бедор бўл, бедор!

ОНА

Узоқ денгиз, сенга оқар бугун ўйларим,
Ҳаёт недур, аср-аср ўзинг гувоҳсен.
Бугун-да бир фожеага келганда тўқнаш
Қирғоқларга уридилар тўлқинларинг бот.
Тугёнларинг урилмоқда қулоқларимга,
Қўшиғимни улай мен-да қўшиқларингга.
Бир қўшиқки, ҳақиқатни оғоз айлағай;
Айри тушса агар элдан шоҳ бўлсин, гадо,
Тирикликда умри кечар дарбадар, абгор,
Ўлиги ҳам хор бўладур, хор бўладур, хор.

ҲУР ҚИЗЛАР

Ўлиги ҳам бор бўладур,
Хор бўладур, хор!

БЕШИНЧИ КҮРИНИШ

*Чингизхон ўз чодирода ўғли Жўжи билан суҳбатда.
У жаҳл билан Жўжини тергамоқда.*

ЧИНГИЗХОН

Ҳа, Ҳурганжни сенга ато этдим олдиндан,
У сеники бўлур маъмур ганжлари ила.
Тезроқ қўлга олмоқ учун нақди эҳсонни
Курашмоқнинг ўрнига сен нечун ўз аканг,
Ўз уканг-ла олишурсен жиққа мушт бўлиб?
Магар сени чақиртириб олмаганимда
Бир-бирингнинг гуштингни ер эдинглар.

ЖҲЖИ

Отей,
Тирноқча ҳам айбим йўқдир. Чигатой...

ЧИНГИЗХОН

Бас қил,
Ўз жигарин ёмонлашдан ор этмас тилинг,
Икковинг ҳам бир кўкракни эмиб ўсансен.
Қариндошдан яқин киши йўқдир одамга,
Одам эрсанг, бошга кўтар қариндошингни.

ЖҲЖИ

Ҳали ҳам у чиқиб олган менинг бошимга,
Яғир этиб юборди у менинг елкамни.
Хилалайди мени нуқул, ўлгудай кождур.
Бостираман сувга дейди шаҳри Ҳурганжни.
Бунга асло йўл қўймасмен... Менга ободу
Кўркам шаҳар даркор, харобатни найлагум.

ЧИНГИЗХОН

(шаштидан тушиб)

Ҳожат эрмас сувга бостирмоқлик, сўзинг рост,
Бусиз забт айламоқ даркор... Чигатой ноҳақ.
Аммоки сен ҳақ эрсанг, не учун олти ой,
Ярим йилдан бери олмассен қалъани?

ЖҮЖИ

Түпнинг ўқи кор этмайди деворларига,
Ўт қўйсанг ҳам ёниб кетмас дарвозалари.
Одамлари қўрқув билмас...

ЧИНГИЗХОН

Алжима, Жўжи,
Тешмайдиган девори йўқ мўғул түпининг,
Олмайдиган қалъаси йўқ унинг! Эҳ, сенлар...

(сукут)

Четлаштирдим Ҳурганжни забт этмоқдан сени,
Четлаштиргум ул белубоб Чигатойни ҳам.
Бул юмушни топширурмен ўғлим Ўктойга,
Ул кўрсатур сенларга не эрур жанг-ҳайжо,
Худди қайсар туяни тиз чўқтирган каби
Ётқизар у тик қалъани бир ҳамла ила.

ЖҮЖИ

Сен ҳам отей, ҳам қоонсан, сенда ихтиёр,
Менинг ақлим ва кучимни камситмоқликка
Сай кўргузсанг, бош эгмайин иложим қанча.
Лекин Жайхун соҳилидан сўра, Жўжи ким,
Тилга кирса агар унга тўкилган қонлар,
Хазон япроғидай титрар фиғондан борлиқ.

ЧИНГИЗХОН

Тўкилган қон ила ўлчанурми ботирлик,
Фарқи йўқми ботирларнинг қассоб, жаллоддан?
Ботирликнинг нишонаси фақат зафардур.

ЖҮЖИ

Худованди жаҳон дея ном олган афҳам¹
Туркон-хотунни мен асир этиб олганмен.
Хоразмнинг даҳоси деб аталган пирни —
Ибн Умарни мен енгиб, қатл этурмен.
Бу зафардан нишонамасму?

¹ Афҳам — эътиборли.

ЧИНГИЗХОН

(бақириб)

Йу-уқ! Хурганжни
Хануз менга таслим этиб беролганинг йуқ,
Лочинларга ухшаб қанот керолганинг йуқ,
Арслонга мангзаб ташланмасанг ўлжангга
Маън этаман кирмоқдигингни сенинг жангга!

ЖҶЖИ

Отей, узр, кеч бир қошиқ қонимдан.

ЧИНГИЗХОН

Тилим —

Бало, тишим — қалъа, деган нақл бор бунда.
Ўз бошингга ўз тилингдан бало ёғдирма.

(сукут)

Айтдигим, Хурганжни Ўктой забт этур илло,
Синдирур шаҳарнинг сангар¹-тааррузини².
Буткул фулом айлаб сенинг илгингга берур,
Сенинг бўлур Хурганж боқий, сеники бўлур.
Аммо ҳокимини мутлақ ўзидан қўйгум,
Номи ҳоким бўлур унинг, ўзи қўғирчоқ.
Сен иккинчи шахс бўлиб гўё саройда
Унга тобе қуринасен, асли ўзинг шоҳ...
То унгача сенинг бошқа юмушларинг бор,
Синд дарёси сори қўшин тортурмиз икков.
Айлаюрмиз Жалолиддинни онда торож.
Ҳозир эрса сен бор...

(Жўжи маъюс юриб кетабошлайди)

Айтғил, менинг оддимга
Зудлик ила келтирсунлар Туркон-хотунни.

¹ Сангар — тош.

² Таарруз — қаршилик.

ЖҮЖИ

(*ўз-ўзига*)

Мақтов сўзин эшитмадим отейдан сира,
Балли, ўғлим дея бир бор елкамни қоқиб,
Кўнглим кутармади тоғни талқон этсам ҳам.
Балки шундоқ қилгани ҳам яхшидур... Шернинг
Бошин силаб сен яхшисан демайдилар-ку.
Аммо шак йўқ шернинг марди майдонлигига.

(*кетаги*)

ЧИНГИЗХОН

Чок-чокидан сўкилтирдим сўзана-юртни,
Энди уни оёқларим остига олиб,
Шундайин бир тепкилайки... Абжағи чиқсин!

Туркон-хотунни олиб кирадилар.

ЧИНГИЗХОН

Қалай кечар тутқиндаги умринг, малика,
Базми жамшидларни роса соғингандурсен...

ТУРКОН-ХОТУН

Кўнгил олиш учун чақиртирмагандурсан,
Мақсадингни очиқ-ойдин айтавер.

ЧИНГИЗХОН

Яхши.
Сен ўзингни дунёдаги барча хотинлар
Орасида энг оқила, энг кўҳли уйлаб,
Эркак зоти бўлсин, аёл бўлсин — борини
Олиб ташлаган бир тирноғингча кўрмадинг.
Аслида сен бир ажуза¹ эрдинг такаббур,
Сенинг кибр тўла кўнглинг ҳатто ўз ўғлинг —
Шоҳни бадарға этмоққа кўргузгач майл,
Кўролмагач ўз бурнингдан нарини кўзинг,

¹ Ажуза — қари кампир.

Сени аёлларнинг зўри дебмас, шўри деб,
Энг тубани, энг пасткаши деб айтмоқ даркор.

(сукут)

Сенинг ила сўзлашурдин тилим ор этур,
Бир саволга жавоб бер: шоҳ ганжи қаёндур?
Хазинани қайга яширгансен?

ТУРКОН-ХОТУН

Ганжни шоҳ,
Ўзи ила олиб кетган, огоҳ эрурсен.

ЧИНГИЗХОН

Хотун! Менинг кўзларимга чанг сепа кўрма,
Мени алдар тулки ҳали туғилгани йўқ,
Қирқ туяга юклаб кетган сармойясин шоҳ,
Минг туя ҳам кутаролмас қолган ганжини.
Қани ўша, уни қаён яширгансен, айт!

ТУРКОН-ХОТУН

Неки қолган эрса чиқиб қочмас Хурганждан...

ЧИНГИЗХОН

Қочган! Борин сен қочтириб юборгансен, сен,
Хазинани ўз қўлинг-ла гумдон этгансен.
Ё топасен уни, ёки...

ТУРКОН-ХОТУН

Устихонимдан
Булак менинг ҳеч вақом йўқ.

ЧИНГИЗХОН

Уни итларга
Едирамен! Йўқ, ит ундан ҳазар этгуси.
Жажжи набирангнинг мурфак юрагин юлиб,
Ит оддига ташлатамен.

ТУРКОН-ХОТУН

Йуқ-йуқ, энг сунги
Илинжимдан жудо этма, бағрим тиглама,
Норасида набирамда — Комронда не айб?

ЧИНГИЗХОН

Набирангнинг жони ширин эрса ганжни бер.

ТУРКОН-ХОТУН

Айтдим-ку, йуқ меңда дунё.

ЧИНГИЗХОН

Хотун! Эсинг йиғ,
Сунги марта сўраймен: ганж-хазина қайда?

ТУРКОН-ХОТУН

Билмаймен.

ЧИНГИЗХОН

Сен билмайсенму?

ТУРКОН-ХОТУН

Ёлғон сўйласам
Маили, мени ўддирақол.

ЧИНГИЗХОН

Йуқ, сен ўлгансен,
Тирик бир мурдасен ночор, сенга пичоқ ҳайф.

(навкарларга)

Олиб кириңг қочоқ шоҳнинг кенжа ўғлини.

Навкар чиқади.

ТУРКОН-ХОТУН

Ихтиёри бўлса эрди дунёнинг меңда
Бор олтини, кумушлари, инжу дурларин
Оёғингга тўкар эрдим набирам учун.

Эҳтимолки, ўшанда ҳам юмшаш ўрнига
Тош қотарди сенинг бағринг, дунарди музга.

*Қўғирчоқдай кийинтирилган етти-саккиз яшар бо-
лани — Комронни олиб кирадилар. У Туркон-хотуннинг
бағрига отилади.*

КОМРОН

Бувижоним!

ТУРКОН-ХОТУН

Нури дийдам.

КОМРОН

Қопу олдида
Икки қумри ўйнаб юрган экан, бувижон.
Мен югуриб қумриларнинг олдига бордим,
Улар мендан қочмадилар, биз учов бўлиб,
Тўйиб-тўйиб ўйнаб олдик ҳовуз бўйида.
Ҳар кун бирга ўйнаймиз деб келишиб қўйдик,
Улар бирам чиройлики, бирам яхшики...

ЧИНГИЗХОН

Алвидо айт болакайга бетавфиқ хотун,
Қўйиб юбор... Айт, қошимга келсун яқинроқ.

ТУРКОН-ХОТУН

Бор, Комронбек, унинг раъйин синдирсанг бўлмас.

*Комрон олдин бормоқчи бўлади. Кейин таққа тўх-
таб қолади.*

КОМРОН

Йўқ, бормаймен... Унинг қўзи ёмон, бувижон.

ЧИНГИЗХОН

Жаллод!

(Жаллод киради)

ЧИНГИЗХОН

Бола куксини ёр, буғли юрагин
Ит олдига ташла!

ТУРКОН-ХОТУН

Фалак, менинг кўксим ёр!

КОМРОН

Қумриларга айтинг, буви, тезда келаман.

Жаллоғ болани кўтариб олиб чиқади. Туркон-хотун беҳуш йиқилади. Уни суграб олиб чиқадилар. Боланинг қаттиқ йиқлагани эшитилади. Беихтиёр Чингизхон сесканади.

ЧИНГИЗХОН

Нега эгим жимирлади, нечун сескандим,
Юрагимни раҳм ели ораладим?
Ё дилимни аччиқ фиғон яраладим?
Ожиз ҳислар, нари кетинг, сизга ўрин йўқ,
Сартовулнинг қиличидан ўлди Тулихон,
Энг севимли ўғлим, бағрим, тахтим вориси.
Унинг бошин кўргич-қаратқига санчганча
Менга юборганда Жалолиддин, ўшада
Шоҳ тухумин қуритмоққа жонимни тикиб,
Ал-қасос деб суғургандим тигимни қиндан.
Бугун менинг илгимдадур шоҳнинг ёш-ёш
Хотинлари, бир-биридан сулув қизлари.
Ҳар бирини бир тўп мўғул олдига ташлаб
Ҳажитсам-да босилмас, йўқ, босилмас тафтим.
Қонларини ичаюрмен гўдақларининг,
Оналарни сочларидан осурмен дорга.

*Чингизхон «Она» сўзини тилга олганида таниш му-
сиқа чалиниб, Она ва ҳур қизлар пайдо бўлади.*

ОНА

Оналарни дорга осмоқ ваҳший ниятлар
Ичра энг ваҳшийси эрурким, ёт асли инсонга.
Сен инсонми? Қасбинг ғорат ва торож эрур,
Наҳот қонга тўймас сенинг шабқур кўзларинг.
Қасос кунин яқинлигин уйламасмусен,
Шум бошингни мажақлағай тақдир тошлари.

ҲУР ҚИЗЛАР

Шум бошингни мажақлагай
Тақдир тошлари.

ЧИНГИЗХОН

Сизлар кимсиз ва қаёқдан бўлдингиз пайдо,
Ҳой, ким бор?

ОНА

Қуй, эшитмагай сўзингни ёвар,
Мен ўзингга қайтаргайман овозларингни,
Мен Онамен, қудратимга менинг поён йўқ.

ЧИНГИЗХОН

Онамисен? Хўш, сен кимнинг онасидурсен?

БИРИНЧИ ҚИЗ

У ўтларнинг, майсаларнинг туққан онаси.

ИККИНЧИ ҚИЗ

Ирмоқларнинг, дарёларнинг онасидир у.

УЧИНЧИ ҚИЗ

Элатларнинг, овулларнинг волидасидур.

ҚИЗЛАР

У бизларнинг, ҳаммамизнинг Онажонимиз.

ОНА

Мени, мендек оналарни қон қақшатган шоҳ,
Хону амир — тождорларнинг ёвуз номлари
Юракларда не уйғотар нафратдан бўлак.
Сенларни ҳам туққан, улғайтирган оналар,
Улғайтириб ўз сочларин юлган оналар.
Қабрида тинч ётмагандур, тинч ётмас онанг,
Сенинг қилмишларинг учун онангнинг руҳи
Ҳали фиғон кўтаражак, оҳлар уражак.

ЧИНГИЗХОН

Ҳукм чиқар сен ўз фарзандларинг устидан,
Сени хароб айлаганлар ўз фарзандларинг.
Ўшаларга от аввало таънанг тошларин,
Мени тергамоқдин, зеро, ўзингни тийгил.

ОНА

Сени тергар дақиқалар ёқангдан тутиб,
Сени ўзи сўроқ қилар, айблар замон.
Сени тергаш учун эмас, қоралаш учун,
Сенга лаънат айтиш учун келганмиз бизлар.

ҲУР ҚИЗЛАР

Сенга лаънат айтиш учун
Келганмиз бизлар.

ЧИНГИЗХОН

Бас! Кесаман тилларингизни.

Қилич кўтариб Онага ташланмоқчи бўлади. Аммо қандайдир куч қиличини орқага қайтаради.

ОНА

Менинг кўксимдан
Миноралар ўсиб кўкка бўй чўзган эрди,
Улар тошга айланган дил умидларимдур.
Сен уларнинг ёнида қон ва ғам лойидан,
Каллалардан маҳобатли минора қурдинг.
Энди яшар ёнма-ён шу икки минора —
Менинг умидларим ва сен тўккан қон рамзи.
Биттасига боқиб ором олар замонлар,
Биттасига боқиб кўздан оққувси қонлар.
Сенга сўнгсиз лаънат тошин отур инсонлар.

ҲУР ҚИЗЛАР

Сенга сўнгсиз лаънат тошин
Отур инсонлар.

ЧИНГИЗХОН

Писанд эрмас менга тошлар, мен баланддамен,
Менинг халқим ўз ошенин юксақда қурган.
Бошқа халқлар унга хизмат айламоғи шарт.

ОНА

Яхши-ёмон халқ йўқ, бани башар теппа-тенг,
Халқнинг бири балад, бири турмас тубанда.
Олий ирқмиз дея даъво этган подшолар
Оқибат ўз халқларининг бошин едилар.
Халқлар тинчлик истайдилар, соғлик, омонлик,
Сенга ўхшаш урушқоқлар қўмсайдилар қон.
Лекин сенинг қонингни ҳам тўкарлар албат.

ЧИНГИЗХОН

Йўқ, мен дунё тургунича турамен, билгил,
Бу дунёю у дунёда менга ўлим йўқ.

(сукут)

Саркор Ихтиёридиннинг сўзи ёдимда,
Унингча мен ўлармишмен юртимдан йироқ.
Йўқ-йўқ, она юртимга мен ғалаба бонги,
Зафар куйи остида шод қайтиб борурмен.
Куним битгач, жисмим тупроқ ила қўшилур,
Аммо жоним ўтар менинг ғолиб туғимга,
Ўлим билмай жоним абад туғимда яшар.
Туғдан туриб мен юртимни олға бошлармен,
Туғда туриб забт айлағум бутун дунёни,
Ер усти-ю ер остига ҳокимлиғ этгум.

ОНА

Сендан олдин Искандар ҳам шундай деганди,
Ўлар чоғи қўли очиқ кетди, билурсен.

ЧИНГИЗХОН

У Искандар, қўли очиқ кетса кетгандур,
Мен Чингизмен, Чингизхонмен!!!

ОНА

Ҳа, сен Чингизсен,
Сенинг коринг татовулдир¹, ажал уруғин
Сочмоқ пешанг, кунни тунга айлантирмоққа

¹ Татовул — зулм, босқин.

Хўп устаси фарангдурсен, зулматга эшсен.
Энг қоронғу тун бор йилда — дайжурдир номи,
Энг узун бир тун бор йилда — номидир ялдо.
Сен бизларнинг кунларимиз, тунларимизни
Айлантирдинг буткул ялдогаю дайжурга,
Лек ҳидоят чироғи бор улус илгида,
У ёритиб турар халқнинг турар йўлини.
Тун ортидан кун келаду, шуъла келаду,
Сен қўлларга солган кишан ана ўшанда
Ёниб эриб кетажақду, эрк муҳаққақду.

(сукут)

Тенгсиз олов ёнур, ёнур шаҳру қишлоқлар,
Аммо элни ёқиб бўлмас бошдин то оёқ.
Иккинчи бир олов ҳам бор — қасос олови!

БИРИНЧИ ҚИЗ

Жавволадай¹ кўкка ўрлар қалблар ёлқини,

ИККИНЧИ ҚИЗ

Бир-бирига туташганча гуриллаб борар.

УЧИНЧИ ҚИЗ

У ловулар, тугён урар.

БИРИНЧИ ҚИЗ

Чўнг олов ёнар.

ОНА

У ёқиб кул айлар сенинг тожу тахтингни.

ХУР ҚИЗЛАР

У ёқиб кул айлар сенинг
Тожу тахтингни.

Чақмоқ чақиб, Она ва хур қизлар ғойиб бўлишади.

¹ *Жаввола* — олов тили.

ЧИНГИЗХОН

(бироз бўшашиб)

Дарвоқе, ут ёнар... Ёнар унгу сўлилда,
Бу хотуннинг сўзлари ҳам ўтдай куйдирар.

(Ўзигаги руҳсизликни қувиб, қатъий оҳангда)

Йўқ, оловда мен ёнмасмен, ўтдан қўрқмасмен,
Менинг жисмим тош-метиндай, пулатдай маҳкам.

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

*Қалъа олдида жангдан ғалаба билан қайтган сар-
бозлар, уларни қўтлагани келган одамлар тўпланиш-
ган. Карнай-сурнай садолари янграйди. Масхарабозлар,
раққосалар ўйин тушадилар.*

БИРИНЧИ САРБОЗ

Сўзларимга менинг кўзим гувоҳлик берур,
Ёғий учун сичқон ини бўлди минг танга.
Енгилмас деб ном қозонган Чингизхон бўлса,
Жуфтагини ростлаб қолди кўёнга ўхшаб.

*(Йиғилганлар «ҳовва, ҳовва» дея гапирувчиларнинг
сўзларини маъқулаб, кулги ва шўх овозлар билан
ўз севинчларини изҳор этиб турадилар)*

ИККИНЧИ САРБОЗ

Юриб оёқ учларида писиб бордик-да,
Тунда таппа босдик ухлаб ётган ёғийни.
Хурраклари қолиб кетди бўғизларида,
Битгаси-чи, иштонини қўлига олиб,
Ура қочди ташлаганча сархуш хотинин.

БИРИНЧИ САРБОЗ

Чингиз ила Жалолиддин олишди якка,
Ўт чақнади икковининг қиличларидан.

Шундайин бир қулочкашлаб урдик оғам,
Учиб кетди қари шайтон қўлидан шамшир.
Чингиз қочди, ҳа-ха, қочди калтак зарбидан
Эси оғиб қолган довдир болага ўхшаб.

ИККИНЧИ САРБОЗ

Жалолиддин унга қараб отди арқонни,
Сиртмоқ бориб нақ бўйнига тушди, ёпирай.
Энди тамом дедим, тамом, бизники зафар,
Чунки сиртмоқ солинганди унинг-бунингмас,
Чингизхоннинг ўз бўйнига — хоқон бўйнига.
Аммо қари тулки сиртмоқ тушар чоғида.
Бош бармоғин ипга бундай утказган экан.

БИРИНЧИ САРБОЗ

Бармоғи-ла ечди маҳлуқ арқонни, қаранг,
Улоқтириб ташлади-да уни бўйнидан
Ғойиб бўлиб қолди бирдан қоронғуликда.
Уни қанча изласак-да фойда бўлмади,
Черигини аммо янчдик, қириб ташладик.

ИККИНЧИ САРБОЗ

Улганда ҳам учмас энди тамға сингари
Чингизхоннинг бўйнидаги сиртмоқ излари.

ҚАРИЯ

Энди Чингиз оёғига керак бир тушов,
Эшак этиб минар уни ҳали йигитлар.

(кулги)

Жалолиддин билан Ёвқоч ботир киради.

ЖАЛОЛИДДИН

Юзингизда бир беғубор табассум кўриб,
Сўзингизда кўриб ғурур тошқинларини
Кўнглим ичра пайдо бўлган нурларни айтсам
Тавсифига унинг кеча-кундуз етмагай,
Лекин ҳали гал келмаган сўз лашкарига,

Кўнглингизда саф-саф бўлиб турсинлар сўзлар,
Ишлатурмиз биз уларни яхши кунларда.
Бугун саф-саф жангга кирсин жасур сарбозлар,
Тин олмасдан ишласинлар қиличларимиз.
Шамол каби отларимиз учқур бўлсинлар,
Кўчки каби отилсин ўқ тўплар оғзидан.
Тушса ҳамки сиртмоқларга Чингиз бош бермас,
Балки унинг сиртмоғидан Она-еримиз
Бўғилганча адо бўлиб борар кун сайин.
Бу сиртмоқдан дарахтлар қуримоқдалар,
Сомон янглиғ сарғаймоқда гуллар, майсалар.
Ҳаттоки кенг дара-ю дашт, сахро бўғилиб,
Худди қари кампир каби бужмайиб турса,
Энди кўзин очган гудак бешик ичида
Нафаслари қайтиб, титраб биг-биг йиғласа,
Нечун тигга айланмасин бизнинг мўйимиз,
Қаҳримиздан қонхўр Чингиз лашкари нечук
Парчаланиб кетмасин худ ўқ еган тошдек.
Акс ҳолда кўр бўлгани яхши кўзимиз,
Шал бўлгани яхши оёқ-қўлларимизнинг.
Гар ҳаммамиз битта бўлиб Чингиз сиртмоғин
Узолмасак, уни буткул ернинг юзидан
Худди тердан доғни ювган каби сидириб
Ташлолмасак, ҳаром бизга одам деган ном,
Ҳаром бизга оналарнинг берган оқ сути.

(Одамларга яқинроқ бориб)

Боринг энди, қалқон бўлсин кўксингиз юртга,
Кўнглингиздек ҳушёр тортсин қорачуғингиз.
Тилингизнинг учларида қолган қўшиқлар
Эрта-индин оқ тонгларда қанот қоқсинлар.

*Одамлар унинг сўзларини маъқуллаб, ола-ғовур ичи-
да тарқаладилар. Жалолиддин билан Ёвқоч ботир ёл-
ғиз қолади.*

ЁВҚОЧ БОТИР

Армон менинг вужудимни қамраб борадур,
Қонлар эмас, оташ ёнар томирларимда.
Занкижанинг ўйилган ул кўзлари менга
Ўч ол, ўч ол ёғийдан деб айтгандай бўлар.

Қандай шахло эди, ахир, унинг кўзлари,
Худди чўлпон каби айлар эрди жилвалар.
Улар мангу порлайди деб уйлаган эдим,
Шуъласидан маст буларман дердим бир умр.
Ёғий уйиб ул кўзларни мени кўр этди,
Зимистонга айлантирди ёруғ дунёни.
Ҳаммасига мен айбдор, ҳа, мен айбдорман,
Асролмадим Занкижамни, муҳаббатимни.
Унинг жангга киришига нечун йўл қўйдим...

ЖАЛОЛИДДИН

Занкижанинг кўзларини уйган билан ёв
Севги кўзин уябилмас. Севги кўзлари
Шундайин бир пок нурларнинг соҳибидурким,
Кор этолур унга на тиф, на ўқ, на оғу.
Севгингизнинг кўзи демак доим очиқдур.
Унинг ила боқиб еру осмон рангига
Кўп рўшнолик кўрур ҳали юракларингиз.
Асириқдан озод этиб олдинг ёрингни,
Унинг юмуқ кўзларини кўзингга суртиб,
Сев ёрингни, бутун жону танинг ила сев.
Севги кўзи очиқ бўлган қизни камситиб,
Ожиза деб айтмоққа йўқ ҳеч кимнинг ҳаққи.

Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Бир нотаниш, шубҳали зот олинди асир,
Жавоҳирга, олтинларга тўла сандиғи.
Ёлғиз Сизга айтадиган сўзи бор эмиш,
Кирмоқ истар асир Сизнинг ҳузурингизга.

*Жалололдин «кирсин» деган ишорани қилади. Қўл-
лари боғлиқ Хўжа Бадриддинни олиб киришади. Сан-
диқни ҳам келтиришади.*

ЖАЛОЛИДДИН

Шубҳали зот бу сенмидинг, Хўжа Бадриддин,
Бу ёқларга сени қайси шамол учирди?

ХҶЖА БАДРИДДИН

(сандиққа ишора қилиб)

Бу отангиз қирқ туяга ортмоқлаб кетган
Сандиқларнинг биттасидур, уни мен топдим.
Унинг дуру жавоҳири ила жаҳонни
Бошдан-оёқ кийинтирмоқ, тўйдирмоқ мумкин.
Уни сизга топширмоқни фарз деб англадим,
Неучунким, сиз ворисисиз бу лаълу дурнинг.
Не заҳматлар ила бунда етиб келганда
Асир этиб олди мени сарбозларингиз.

*Паришон ҳолда Занкижа киради. У пайпаслаб оғим-
лайди.*

ЗАНКИЖА

Мен қайдамен, эшитилар кимнинг товуши,
Бу товушнинг озори кўп қулоқларимга.
Сўйлаётган кимса кимдур?

ЁВҚОЧ БОТИР

Занкижа, жоним,
Нечун ўксик кўнглинг яна бўлди безовта,
Чодирингни тарк этишга не қилди мажбур?

ЗАНКИЖА

Қошимга кел, қўлингни бер, менинг ботирим,
Қўлларингга суянмасам қулашим аён.
Бошларимдан қайноқ сувлар қуйганларида,
Сочим кесиб, кўзларимни ўйганларида,
Ғойибона шу қўлларга қўлимни бериб,
Юрагимга журъат олдим, руҳимга далда.
Ёвуз овоз худди қайноқ қўрғошин бўлиб,
Фавқулудда қулоғимга қуюлган бу дам
Яна шу қўл асраб қолди мени қулашдан.

(сукут)

Ғарчи номин эшитишга йўқдир тоқатим,
Ўтинамен, аммо айтинг, қаршимда турган
Кўмир каби қора шарпа кимнинг арвоҳи?

Хўжа Бадриддин ҳаяжонга тушади. Занкижа сесканиб кетади.

Мен-ку кўриб турмоқдаман сени, нобакор,
Тулки каби минг алфозга киришинг бекор.
Юзингдаги ниқобингни йиртамен ўзим,
Сен уйдирган кўзим каби қонлидур сўзим.

ХЎЖА БАДРИДДИН

Ёлғон, ёлғон! Бу аёлнинг сўзи фирт тухмат,
У адашиб мени бошқа хаёл этадур.
Унга қандоқ ишонурмиз кўзи бўлмагач.

ЗАНКИЖА

Менинг ерга оқиб тушган қора кўзларим
Қора тупроқ қучоғида тутмишдур макон.
У тупроқнинг остларида туриб дунёнинг
Яхши-ёмон одамларин кўрар кўп аниқ,
Мену мендек кўзи оқиб тушган кишилар
Кўзи ила Она-замин кўрар оламни.

ЁВҚОЧ БОТИР

Бу маҳлуқнинг кўзларини энди мен уяй,
Хўкиз каби бақиртириб қонига бўяй,
Ки, дунёга келганига бўлсин пушаймон.
У Утрорга махфий мактуб йўллаб, сотқинлик
Ва хиёнат ботқоғига ботган онида
Топширилса эрди магар менинг қўлимга
Чиритардим суягини ўша ботқоқда.
Ўшанда ҳам сувдан қуруқ чиқди бу баттол,
Келиб-келиб Занкижани... Эҳ, илон, илон!

Хўжа Бадриддинга ташланади.

ЗАНКИЖА

Шошма, сўзим айтиб олай.

ЖАЛОЛИДДИН

Сўйла, Занкижа.

ЗАНКИЖА

Ғунча очган гул умримни топтагач Чингиз
Чўри этиб қўйди мени битта нўёнга.
Мен ўзимни ўлдирмоқнинг пайида эрдим,
Заҳарли ул ҳаёт ичра излардим заҳар.
Шундай аччиқ-заққум кунда Хўжа Бадриддин...
Кўриб қолган эди кўзим ногаҳон унинг
Итдек ялаб турганини Чингиз ялоғин.
Удир ёвга топиб берган олтин конларин,
Удир она-болаларни қатл эттирган.
Удир ёвни бошлаб борган Хурганж устига.
Мен қасд этдим бу сотқинни ўлдирмоқликка,
Йўлларига ғойибона қурдим тузоқлар.
Илон ёғин ялаган бу иблис чап берди,
Ва Чингизга ўйдиртирди менинг кўзимни.

ХЎЖА БАДРИДДИН

(Жалолиддиннинг оёғига йиқилиб)

Туҳматларга қурбон этманг мени султоним,
Сиз адолат офтобисиз, мен бир қулингиз,
Оёғингиз ўпай, рухсат айланг шоҳаншоҳ.

ЖАЛОЛИДДИН

Сенинг умринг иборатдур оёқ ўпишдан,
Энди сени ўлим кутар, ўтмас кўзёшинг.

ХЎЖА БАДРИДДИН

Шундайми? Хўп, ўлдир, ўлдир. Дунёга келиб,
Мен ватандан нима кўрдим? Фақат дардисар...
Нима топдим фарзанд бўлиб, ахир, бу юртга?
Кўзёшини кўравериб юрагим зада,
Тоқатларим тоқ бўлди, тоқ. Мен бу дунёга
Кўз ёшини кўрай дебмас, ҳаёт шаробин
Сипқорай деб келганмен, ҳа, сипқорганмен ҳам.
Лекин сендан, сенинг отанг илгидан эмас,
У хўрлади мени, менинг ота-бобомни,
Амал берди оёғимга етмаганларга.
Менга на ер берди, на сув, на мулк-мудора,
Чингизхоннинг даргоҳидан топдим бахтимни.
Отангнинг бул сандиғини сенгамас, йўқ-йўқ,

Элтар эрдим унга — олампаноҳ хоқонга.
Буни сендан тортиб олур эртага Чингиз,
Ана шунда у ёд айлар мени ҳам албат,
Эсга олур риёзатли заҳматларимни.
Мен итоат эттирганмен унга Утрорни,
Хурганжни мен тиз чўктириб берганмен унга.
Қари отанг тагига сув қуйган менман, мен.
Енгилмас деб ном олган чўнг салтанатингнинг
Жон томирин қирқдим пинҳон пичоғим ила.
Худди ари ини каби бузиб саройни
Тус-тўполон қилдим, остин-устун айладим.

ЖАЛОЛИДДИН

Сен Ватаннинг ёвларига хизматинг айтиб,
Гердаюрсен, уялмассен, ҳамиятинг йўқ.
Ким дон берса сен ушанинг товуғудурсен.
Тилга олдинг ҳали Она кўз ёшларини,
Кўравериб уни ҳар кун бўлмишсен зада.
Ахир, сену сенга ўхшаш сотқинлар макри
Юрагига ханжар каби санчилаб турса,
Ўғлим дея суюб-сийлаб эркалагани
Хоин бўлиб чиқса, қалбин пора айласа,
Кўзларидан қонли ёшлар отилмай нетсун!
Ул ёшларнинг ҳар томчисин кўзга суртмоқдан,
Ҳар томчисин дил қатига пайванд этмоқдан
Сен маҳрумсен. Сен маҳрумсен Она сўзини
Тилга олмоқ ифтихори, севинчларидин.
Ўз дўстини сотганларни кўп кўрган дунё,
Хотинини сотганларни оз кўрган эмас.
Ўз боласин сотганлар ҳам бўлган, кўрганмиз,
Ўз танини сотганлар-ку ҳадсиз-ҳисобсиз.
Сенинг макринг ошиб тушди уларниқидан,
Сен Онангни сотдинг, туққан Онангни сотдинг.
Қора иблис ўз кўксини эмаётганин
Билса эди мушфиқ Она, ё сени бўғиб
Ўлдирадди гўдак чоғинг, ё хушдан айри
Ўз сочларин ўзи юлар эди аламдан.
Чумолининг, қўнғизнинг ҳам бор ўз онаси,
Онаси бор чархи дунда бори жонзотнинг.
Бори она меҳри ила тирик ва боқий.
Энг ашаддий йиртқич ҳайвон ҳам ўз онасин
Бағрин тилмас, қорнин ёрмас, ёвига бермас.
Онасидан юз ўтирган, унинг кўксига
Оёқ босган яккамараз хоинга ўлим!

ХҲЖА БАДРИДДИН

Ўлдир, аммо бордир сени ўлдиргувчи ҳам,
Ўлаётиб жанозангни ўқиб кетурмен.

ЗАНКИЖА

(Хўжа Бадриддиннинг рўпарасига келади)

Онасидаан юз ўтирган сотқинга ўлим!

ҲУР ҚИЗЛАР ОВОЗИ

Онасини ёвга сотган
Хоинга ўлим!

Занкижа бошини ғоз тутиб, ҳур қизлар овози келган томонга кетади. Ёвқоч ботир унга талпинганича қолади. Хўжа Бадриддинни олиб чиқадилар.

Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Можария султонидан элчи келибдур.

ЖАЛОЛИДДИН

Айт, кирсин.

(Элчи киради)

ЭЛЧИ

Салом қабул айлагайсиз Можар элидан,
Элки, Сизга хайрихоҳдур, кўнгли Сиз тараф.
Чингизхонга сиз етказган илк талофат
Кўп сарафроз этмиш бизнинг султонимизни.
Келтирганмен онҳазратдан илиқ қутловлар.

ЖАЛОЛИДДИН

Можария султониға ташаккур.

ЭЛЧИ

Ул зот
Бирлашмоқни Сизга лутфан таклиф этадур.
Икки давлат қўшинларин якқадам этиб,
Чингиз сари юриш қилмоқ истагимиздур.

ЖАЛОЛИДДИН

Эндими? Мен мактуб йўллаб сизга интизор,
Мадад кутганимда, ахир, қайда эдингиз?
Ўқ-яроғим тугаб, отим чарчаб қолганда,
Шаҳрингизнинг дарвозасин қоққанда элчим,
Уйқудан бош кутармаган султонингизнинг
Кўзи энди очилдиму?

ЭЛЧИ

Аччиқ таъналар,
Дашномларга Можария лойиқ эрмасдур.
Султонимиз Сиздан аниқ жавоб кутадур.

ЖАЛОЛИДДИН

Жавобим шу: султонингиз борлиғ лашкари,
От-улови, тож-тахтини менга топшурсин.
Шунда етмас ерингизга Чингиз қадами,
Можария хавф-хатарсиз яшар осуда.

ЁВҚОЧ БОТИР

Гап тахтдами, ахир...

ЖАЛОЛИДДИН

(кескин сўзини бўлиб)

Хуп, борди-ю бирлашсак,
Минг-минг сарбоз, лак-лак қўшин туплай олсагу
Фармон берса икки ёндан унга икки тахт,
Қай бирига қулоқ солур бечора черик?
Йуқ, қўшинга ягона қўл керак, ягона.

ЭЛЧИ

Маъзур тутинг, можарларни билмас экансиз,
Уз тахтини ўзгаларга бермоқ одати
Уларга ёт, можар ўз кучи, қудрати-ла
Қодир эрур ҳар қандайин ёвни енгмоққа.
Бирлашмоқлик истагини ожизликдан деб
Тушунганлар адашурлар.

ЁВҚОЧ БОТИР

Можарияни
Қарам қилмоқ фикри бизга ёт деб ўйлайман,
Чўнг, мустаҳиқ икки маъво Хоразм, Можар.
Қадим битга қавм бўлган эканмиз, қондош,
Яна ҳамдам бўлсак қандай сара, кўп яхши.

ЭЛЧИ

Нечун унда тахтимизни талаб этурсиз?

ЖАЛОЛИДДИН

(жаҳлга миниб)

Можар султониға айтар бўлак сўзим йўқ.

ЭЛЧИ

Афсус бўлғай. Лекин билинг, Можариянинг
Кучи худди Хазор тўлқинидай чексиздур.

*Элчи таъзим бажо этиб, виқор билан чиқиб кетади.
Музаффар Малик асабий ҳолатга кириб келади.*

МУЗАФФАР МАЛИК

Қулоқ эшитмаган гап бу, кўз кўрмаган гап,
Сарҳангларга бўйсунмаса, ахир, сарбозлар,
Аҳли навкар тиг ўқгалса саркардасига,
Бу қўшиннинг завоидан нишонамасму?!

ЖАЛОЛИДДИН

Ойдин сўзла сўзинг, Малик, не ҳол юз бермиш?

МУЗАФФАР МАЛИК

Кўзим тушиб қолди сарҳанг ила сарбознинг
Ўлжа устидаги мубҳам можаросига.
Шунчаки бир баҳсдур деб ўйладим аввал,
Ўтиб кетаётган эдим қилмайин парво.
Бирданига кўпайишиб қолди сарбозлар,
Бир-бирининг ёнин олиб сарҳанг устига
Таъна тошларини тинмай ота кетдилар.
Сарҳанг буйруқ берар эди тарқалинг дея,
Кўпайишиб борар эди сарбозлар билъакс.
Мен ҳам буйруқ бердим сарбозларга устма-уст,
Ҳеч бирови тингламади аммо сўзимни.
Қўшин ичра кўтарилди алқисса низо.

ЖАЛОЛИДДИН

Йўқ, эртақдур айтганларинг Музаффар Малик,
Ишонмасмен, ишонмасмен қулоқларимга.
Сарҳангга тик қарамоқдин ор этган сарбоз
Бугун келиб энди унга муштин ўқталса,
Буйруғини бажаришдан бўйин товласа...
Йўқ, ёлғондур, уйдирмадур сенинг айтганинг.

МУЗАФФАР МАЛИК

Мен ҳам истар эдим унинг ёлғон бўлишин,
Афсус бўлғойким, бори чин.

ЖАЛОЛИДДИН

Боиси недур?

МУЗАФФАР МАЛИК

Кечаги жанг чоғи қўлга кирган ўлжалар
Сарбозларнинг ўртасида ол-ол этилган.
Бир мири ҳам берилмаган саркардаларга,
Улуш теккан эмас сарҳангларга мутлақо.
Шундан тепа сочи тикка бўлиб сарҳанглар
Зуғум ўтказганлар сарбозларга бир талай.
Аҳли сарбоз тўнни кийиб олган тескари,
Ўлжа боис чиққан оддий ғавфо ўт олиб,
Исён алангаси ўрлаб бормоқда кўкка.

ЖАЛОЛИДДИН

Сарбозларга ўлжаларни ким ҳады этган?

ЁВҚОЧ БОТИР

Мен. Уларга эрк бердим ўлжа бобида.

ЖАЛОЛИДДИН

Сен? Эрк бердинг черигингга? Ўлжа устига
Сенинг амринг билан ташландими сарбозлар?

ЁВҚОЧ БОТИР

Улар олмаганда, умарарди сарҳанглар,
Қаппайтириб кетардилар ҳамёнларини.
Семиз қопдан фарқлари йўқ...

ЖАЛОЛИДДИН

(тутоқиб)

Нима деюрсен?
Оқни қора демокликдин ор этмасмусен.
Ҳарб илмида якто, алпу ўктам сарҳанглар
Дарз кетмаган устунлари эмасму юртнинг,
Улармасму қўшин кўзи, ақли, шуури?
Қандоқ ҳаддинг сифди аразлатиб уларни,
Ўлжаларни сарбозларга очиб-сочмоққа.
Бемаслаҳат иш қилибсен, саҳв этибсен,
Тонг-ла ўтру ўзбилдигу бўлиб кетибсен.

ЁВҚОЧ БОТИР

Жанг тақдирин ҳал этгувчи сарбозлар эрур,
Жон олиб жон бергувчилар улар — сарбозлар!

(сукут)

Мен-да улар каби аввал эрдим бир сарбоз,
Жоним илма-тешик бўлиб кетса ҳам жангда
Қилич ўйнатмоқдин қайтган эрмас қўлларим.
Бир томчи сув илинжида кўзим жавдираб,

Дарё булиб курунганда даштларда сароб,
Ёғий қуршаб олганида ёҳуд турт ёндан,
Пойимда ҳам, устимда ҳам ёнганида ўт,
Мени ўлим чангалидан сарҳанглар эрмас,
Ўз тулпорим олиб чиққан, ўз ақлим, кучим.
Кеча жангда ўлим билан келиб юзма-юз,
Тизза буйи қон кечганин қургач сарбознинг,
Тайёр эрдим ҳар бирини кўксимга босиб,
Ҳар бирига дунё молин ҳадя этмоққа.

МУЗАФФАР МАЛИК

Сарҳанглар-чи? Улар жангга кирмадиларми,
Олов ичра жон олиб, жон бермадиларми?
Сен ўзинг-чи? Уст-бошингга сачраган учқун
Ҳали-ҳануз ўчган эрмас, куйиб борасен.
Сарбозга эрк бериб, кимни тийиб борасен?
Сарҳангларни қарши қўйдинг ўзингга, бизга.

ЖАЛОЛИДДИН

Низо чиққан қўшин руҳи оқсар савашда,
Оқсоқ руҳнинг на қайнови бўлар, на чўғи.
Сарҳангларнинг кўнглидаги мавжлар ўрнида
Музлар пайдо булур, музлар... О, Ёвқоч ботир,
Сен не қилиб қўйдинг, ўйла, не қилиб қўйдинг?

ЁВҚОЧ БОТИР

Сарбозларнинг кўнглин овлаш гуноҳ саналса,
Бу гуноҳни такрорлашга яна тайёрмен.

ЖАЛОЛИДДИН

Йўқ, гуноҳинг ювасен сен бошқа алфозда,
Муросага келтирасен уларни ўзинг.

ЁВҚОЧ БОТИР

Қандоқ қилиб?

ЖАЛОЛИДДИН

Берган ҳукминг бекор этасен.

ЁВҚОЧ БОТИР

Йўқ, мен ундоқ қилолмаймен.

ЖАЛОЛИДДИН

Амр этамен!

ЁВҚОЧ БОТИР

Ҳа, сен амр этадурсен, ахир, султонсен,
Султонларнинг амри вожиб бўлур, билурмиз.
Бажо айлаб келдим неки буюрсанг, айтсанг,
Аммо бу гал сўзинг ерда қолмоғи аён.

МУЗАФФАР МАЛИК

(Жалолиддинга)

Исён сардорларин бунда олиб келганмен,
Қилмишлари учун балки жавоб берурлар.

ЖАЛОЛИДДИН

Олиб киргил ҳузуримга уларни тезроқ.

Музаффар Малик чиқади.

Улар ила гап қисқа бўлур.

ЁВҚОЧ БОТИР

Ёраб, бу не ҳол?!

*Музаффар Малик ва соқчилар қуршовида сарбозлар
киришади.*

ЖАЛОЛИДДИН

Исён кўтарган жасурлар ҳали сенларму?

БИРИНЧИ САРБОЗ

Исён эмас, сарҳангларга ҳақ сўзни айтдик.

ИККИНЧИ САРБОЗ

Оч кўзлари, ахир, қачон тўяр ўлжага?

ЖАЛОЛИДДИН

Улар ёмон, сенлар яхшисанлар, шундоғми?

УЧИНЧИ САРБОЗ

Сарҳангларнинг яхшиси ҳам, ёмони ҳам бор.

ЖАЛОЛИДДИН

Жим! Ким ҳуқуқ берди сенга сарҳангни айблаб,
Тилингни бир қарич қилиб гапирмоқликка.
Мен сенларни жазолаймен қилмишларинг чун.

ЁВҚОЧ БОТИР

Уларда айб йўқ.

ЖАЛОЛИДДИН

Буларни олиб чиқингиз
Ва айлангиз банди зиндон.

САРБОЗЛАР

Не учун? Сабаб не?

Сарбозларни олиб чиқадилар.

ЁВҚОЧ БОТИР

(сукутдан сўнг, қатъий оҳангда)

Бизга имдод бўлиб келди дўстлик, жондошлик,
Ундан руҳу қувват олдик музтар дамларда.
Парчалашга уни ёғий этди ожизлик,
Бироқ уни сенинг ўзинг емирмоқдасен.
Ҳозиргина илдизига ўз қўлинг ила
Икки марта болта урдинг, у дарз кетди, ҳа.
Бирлик истаб келган қардош Можар элидан
Тахт талаб этдинг, ҳамкорликни рад қилдинг.
Мен зарбадан ўнглолмайин турганда ўзни
Ул дўстликка сен иккинчи болтани урдинг.
У мажруҳдир энди, мажруҳ... Ҳа, энди сенинг
Ҳузурунгда қолмоғлигим мушкулдир, мушкул.

ЖАЛОЛИДДИН

Сенинг, менинг, бизнинг холис дўстимиз битта,
У ҳам булса халқимиздир, она халқимиз.
Уни ёғий талаётир, бугизлаётир,
Юрагига санчаётир минг-минг наштарлар.
Жонимизни унга малҳам эта билмасак,
Дўстлигимиз унга суянч булолмаса гар,
Бундайин жон, бундай дўстлик кимга ҳам керак,
Тил борарми уни дўстлик дея аташга?
Сен гапирган маломатлар, аччиқ гиналар,
Кунглинг ичра ётган қора ўкинч тошлари
Халқ ташвиши, халқнинг ғами-оҳи олдида
Бир урвоқдир, уни зухур этмоқ тилга ор.
Оғир-оғир сўқмоқлардан оша-тирмаша
Катта йўлга чиққанида бизнинг халқимиз
Ички гина-қудуратлар, ғараз низолар
Ҳар гал унинг оёғига уради тушов.
Икки одам орасига тушган совуқлик
Не-не дилда музлар пайдо қилмоғи мумкин.
Ва бильякс икки жоннинг дўстлик тафтидан
Оташ олур халқнинг совуқ қотган ҳаёти.
Ўз халқига суянади асл сарбозлар,
Сарбоз — халққа, халқ — сарбозга эш булмоғи
шарт.

Дўстлик — элу юрт жонига дармонлиғ демак,
Бусиз дўстлик қуруқ бир сўз, қуруқ бир хитоб.

ЁҲҚОЧ БОТИР

Уни қуруқ сўзга айлантирган мен эмас.

МУЗАФФАР МАЛИК

Эсингни йиғ, нималар деб валдираяпсан,
Аччиқ қилиб ё чиндан ҳам кетмоқчимисан?

ЁҲҚОЧ БОТИР

Ҳа, кетаман!

ЖАЛОЛИДДИН

Аҳдингдан қайт!

МУЗАФФАР МАЛИК

Шайтонга ҳай бер.

ЁВҚОЧ БОТИР

Тушунамен, Чингиз шохи сингани билан
Боши унинг омон эрур, тишин қайрайдур.
Шундай тийра дамда сени ташлаб кетмоқлик
Менинг учун кўп оғирдир, лекин на илож.
Кутмаганда чил-чил синди кўнгил шишаси,
Уни қайта тиклаб бўлмас. Хайр, мен кетдим.

ЖАЛОЛИДДИН

Тўхта! Бизга англатиб кет, қаён борурсен?

ЁВҚОЧ БОТИР

Қаён борур шаъни таҳқирланган саркарда,
Унинг Она тупроғидан бўлак не бойлик,
Не мулки бор... Туққан юрти унинг тутқиндир,
Ўз уйининг қопулари унинг учун берк.

(сукут)

Дашт-саҳролар маскан бўлур менга, эҳтимол,
Отим мени ора йўлда қолдирмас шояд.
То тирикмен, шамширимни қўлдан қўймасмен,
Онам учун ва Занкижам учун, юртим учун
Ёғийлардан ўч олурмен қайларда бўлмай.

*Кета бошлайди. Яна уни Жалолиддиннинг овози тўх-
татади.*

ЖАЛОЛИДДИН

Шошма! Айтгил, унутдингми ичган онтингни?
Учаламиз ака-ука бўлиб умрлик
Қалбимизни бир-бирига пайванд этганда,
Қўллардаги тифимизни ўртага қўйиб,
Онтимиздан ёритганда булутли кунни
Юзларингда кўринган нур оманатиди?
Ўз туғишган укаларим ўгирганда юз,

Сенга оға булганимдан севинганларим
Пуч экан-да? Жаҳлинг устун экан онтингдан,
Ўлмай туриб қасамини бузган сен бўлдинг.

ЁВҚОЧ БОТИР

Қасам... Билсанг ўшанда мен дунёга келиб,
Илк бор бахтли сезган эдим ўзимни, илк бор.
Сендай улуғ саркардага ука булганим,
Сени оға демоқ бахти, энтикишлари,
Севинчлари ёр булгани учун тақдирга,
Мен раҳматлар айтар эдим кечаю-кундуз.
Қиличим ҳам енгил кўчар эрди жанг чоғи,
Писанд этмас эрдим асло дайди ўқларни.
Сенинг номинг айтиб ёрар эрдим қуршовни,
Сенинг учун гирдобларга ўзни урардим.
Ва номингдан илҳом олиб енгардим говни,
Тулпоримга ҳамиша ёр эрди зафарлар.
Лекин бугун кўнглимдаги чўғга сув сепиб,
Қасамни сен буздинг, оға!

(сукут)

Ҳали ҳам кечмас
Сарбозларни маҳрум этма инъомларидан,
Мени юзи қаро қилма улар олдида.
Ташлатмагил зиндонга ул гуноҳсизларни.
Аввалгидек қанотингда булурмен ҳар дам,
Яхши-ёмон кўнларингда ёнингда ҳамдам.
Сарбозларни ранжитмасанг, ўкситмасанг бас.

ЖАЛОЛИДДИН

(узоқ сукутдан сўнг)

Йўқ, Шарт қўйса орага ким хосияти кам,
Ака-ука бўлиб бўлмас шарт қўйиб, алҳол.
Бу шартингни бажарсам мен балки сен яна
Бошқа бир шарт ўйлаб топурсен. Йўқ, сўзим-суз,
Амрим бажо айла, берган ҳукминг бекор эт.

ЁВҚОЧ БОТИР

Начора. Ўз онтимизни буздик ўзимиз,
Қондошликнинг иртиёқи¹ бизга ёт экан.

¹ *Иртиёқ* — осойишталик.

Балки тўғри келмагандир бизнинг қонимиз,
Мен сарбоздан чиққан одам, сиз аслзода.
Ким биладир, менда эрур балки маъюблик¹,
Илик бериб саройга мен балки саҳв этдим.
Лекин зарра ачинмасмен ўтган кунларга,
Учовлон бир киши бўлиб довлонлар ошдик,
Босқинчидан юртимизни этдик ҳимоя.
Ачинамен фақат гардсиз туйғуларимнинг
Оёқ ости бўлганига, топталганига.
Ачинамен мен сизларга худди ўзимга
Ишонгандек ишонганим, суянганимга.
Ул соддадил сарбозларга ачинар дилим,
Мукаррам деб билур, ахир, улар сизларни.
Сизлар бўлса...

(қўл силтаб)

Маили, тақдир экан. Хайр!

Кетаги. Оғир жимлик чўкаги.

ЖАЛОЛИДДИН

Сарбозларни тинчит бориб, Музаффар Малик,
Дучор бўла кўрмасинлар улар қаҳримга.

МУЗАФФАР МАЛИК

Ёвқоч ботир лойиқ эрур жазога.

ЖАЛОЛИДДИН

Йўқ-йўқ,
Ҳар не қилса ул инимдур...

(сукут)

Бор, Малик, тез бор.

*Музаффар Малик кетаги. Жалолитдин чуқур ўйга
толаги. Дилни эзувчи хазин мусиқа қулоққа чалинади.
У бора-бора кучаяди. Она ва ҳур қизлар киради.*

ОНА

Юрак-бағрим эзиб-эзиб келди бир нидо,
У фиғоннинг ўзи эрди, эрди ўкирик.

¹ *Маъюблик* — айбдорлик.

ЖАЛОЛИДДИН

Менинг кўнглим юрагингга пайванд эрканким,
Эшитибсен дилимдаги пинҳон оҳларни.
Она-замин, сенга ҳамма нарса аёндур.
Бирдек куриб турар кўзинг чину ёлғонни.
Менинг айбим нимадур, айт, нечун бахтим кож?

ОНА

Сенинг кучинг ўзингга ҳам дўстдур, ҳам душман,
У жанглардан олиб чиқур сени музаффар.
У жисмингга ва руҳингга бахш этур қанот,
Шу боисдан ўзингга дўст дедим кучингни.
Душманлиги шундаки, сен унга ишониб,
Назарингга илмаюрсан пасту баландни.
Инсон ила қувватлидур инсон боласи.
Инсонларсиз сенинг кучинг оний бир шамол,
Шатир-шутир чопқиллар-да ўтар-да кетар.

ЖАЛОЛИДДИН

Не ёмонлиғ қилдим инсонларга, билмасмен,
Бир посбон деб билдим ўзни инсон зотига.

ОНА

Ўзингга ҳам уни посбон дея билдингму?

(сукут)

Посбон эрур аҳли инсон бири-бирига,
Бири суяр иккинчисин. Сен ҳам суянчга
Муҳтождурсен, гар султонсен, гар паҳлавонсен.

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳа, таянчга муҳтождурман, жуда муҳтожман,
Гоҳ муаллақ сезадурман ўзни беафзо.
Гоҳ беҳудуд кўринади кўзга ғам дашти,
Кипригимга инган намга гоҳ қўлим парда,
Гоҳ тишлармен уҳ демоққа келган тилимни.
Ёв ўқидан майиб-мажруҳ бўлган қалбалар
Менинг кўксим эрур, менинг жисмим, юрагим.

Бу ҳам етмагандек икки кўзим, водариф,
Душман эрур бир-бирига, айблар бир-бирин,
Бири тайёр кўр этмоққа иккинчисини.
Укам Қутбиддин кўксимга уқталар пичоқ,
Укаларим Оқшоҳ, Пиршоҳ мени ўлдирмоқ
Қасди ила тузиб фитна изғиб юрарлар.
У ёқда кин, риё, бунда — қўшинда низо...
Бу даҳр аро нетмоқ керак, не қилмоқ даркор?

ОНА

Энг аввало қанотларинг бут бўлмоғи шарт,
Тарк айлаган қанотингни қайтар, бор, қайтар.

ЖАЛОЛИДДИН

Йўқ, қайтариб олинмагай туф деган туфик,
Бир қанотдан айрилганим билан ўлмасман,
Сўзларингни рад этганим учун авф айла.

*(Сўхбатга қулоқ солиб турган қизлар орасида
безовталиқ)*

ОНА

Ана, қора булут қоплаб келар осмонни,
Ёмғир каби қалқимоқда киприкларда нам.
Гулдираклар гумбирлайди сенинг бошингда,
Гулдираклар, чақин-яшинлар.

ҲУР ҚИЗЛАР

Гулдураклар гумбурлайди
Сенинг бошингда.

ОНА

Ой қизларим, ёмғир қуйса ивиб қолманглар,
Барингизни олай, келинг, қучоқларимга.

Она ҳур қизлар томон юриб кўздан ғойиб бўлади.

ЖАЛОЛИДДИН

Тухта, Она-замин!

(сукуш)

Кетди.

(Маъюс ўлтиради, сўнгра жунбушга келади)

Қула, эй фалак!

Музаффар Малик киради.

МУЗАФФАР МАЛИК

Изн айла, олиб келдим нохуш хабарлар,
Ёвқоч ботир ила кетиб қолди қўшини,
Ўн минг сарбоз кетди унга эргашиб, ҳайҳот!

ЖАЛОЛИДДИН

Ўзингни бос, Малик.

МУЗАФФАР МАЛИК

Бот-бот думбира чалиб,
Қора қарғалардай гувлаб келмоқда ёғий...

ЖАЛОЛИДДИН

Улар қора қарға бўлса, сен шерсан, Малик,
Қўлингга ол шамширингни қани, шерона.
Менинг қолган ҳар бир жангчим ўн сарбозга тенг,
Ҳар бири бир арслондур қонларга ташна.

(Қўшинга мурожаат этади)

Эй, сиз қалби оташ бўлиб ёнган йигитлар,
Эй, сиз баланд чўққиларда ўсган бургутлар,
Эй, сиз менинг жигарларим, ёвга ташланинг,
Уринг, янчинг, қирон солинг босқинчиларга!

Х О Т И М А

Муқаддимадаги охириги ҳолат — Жалолиддин хаёл ичра паришон турибди. Уқларнинг тинимсиз овози эшитилади. Ойчечан киради.

ОЙЧЕЧАН

Жоним болам, домга тушиб қуршовда қолдик,
Қил устида турар хотинингнинг ҳаёти,
Ёғий ханжар ўқталмоқда болаларингга,
Хотин-халаж қий-чувидан титрар еру кўк.
Сендан ўғлим, энг сўнгги бор ўтинчим бордур,
Уни адо айламоққа куч топ ўзингда.
Ўлганимиз яхши ёвга асир тушгандан,
Балиқларга ем бўлайлик — дарёга оқиз.

ЖАЛОЛИДДИН

Нималарни эшитмоқда қулоғим, ёраб,
Кар бўлганим яхши эрди.

ОЙЧЕЧАН

Сен мард ўғлимсен,
Ёшлигингдан шу дамгача сени мард кўрдим.
Ҳаётимнинг сўнгида ҳам мард кўрай сени,
Фақат шунда тинч ётарман у дунёда мен.
Тез бўл, бизни ўз қўлинг-ла дарёга оқиз,
Хотинингнинг илтижоси, хоҳиши ҳам шу.

ЖАЛОЛИДДИН

Мени армон ўтларига ташламанг, Она,
Шафқат билмас қайнаб ётган ёвуз гирдоблар.

ОЙЧЕЧАН

Аммо Чингиз чангалидан афзалдур гирдоб,
Гирдоб мазах этмас, гирдоб шармисор этмас.
Оч йўлбарсдай бир ҳамлада ютар-да қўяр.

Музаффар Малик киради. Жалолиддин ишора ила унга гапиришга рухсат бермайди.

У ютмоқда қалъаларни, кентларни бир-бир,
У ютмоқда чаманларни, гулу боғларни.
Одамларнинг умидлари, ёруғ орзулар,
Оташ каби ҳовур сочган нафасларини,
Юздан ошган оталарнинг оҳлари ила
Норасида болаларнинг шўх сасларини
Ютмоқда у, бўлди демас, тўймоқни билмас.
Ҳурганждан то Ҳазор бўйи Абескунгача
Ястанган ер тушиб борар унинг домига.
Бир зарраси эрур ернинг бизнинг жонимиз,
Ўпирилиб тушдик сувга — тезроқ чўктиргил.

ЖАЛОЛИДДИН

Ёраббий! Ким ўз онаси, хотин, боласин,
Ўз жигарин ўз қўли-ла ташлар гирдобга.
Дунё пайдо бўлиб бундай ўғил кўрганму,
Бундан кейин кўрарму? Йўқ, ўзи ўлмайин
Ташламагай онасини гирдобга ҳеч ким.
Рўзи маҳшарда мен, ахир, гуноҳларим-чун
Не деб жавоб берурмен, не айтурмен, эвоҳ!

Ойчечан ўғлини узоқ бағрига босиб туради. Пешонасидан ўпади.

ОЙЧЕЧАН

Ўғлим, сендан миннатдормен, рози-ризомен,
Хайр, энди... Биз учун ҳам ёвдан қасос ол.

(сукут)

Болаларнинг оддига мен борайин тезроқ,
Сўнги қўшиғимни айтиб юпатиб кўрай,
Сўнги марта бир-бирларин ўпиб тўйсинлар.

Кетади.

МУЗАФФАР МАЛИК

Фақат сенинг онанг қодир бундай мардликка,
Афзал кўрар асирликдан шаҳид ўлимни.

ЖАЛОЛИДДИН

Сен бор, қулай бир жой танла гирдобга яқин,
Бизни кутгил дарёнинг тез оқар жойида.

МУЗАФФАР МАЛИК

Сен уларни ростдан ҳам...

ЖАЛОЛИДДИН

Бор, буйруқни бажар,
Ўша жойга оқ отимни олиб боришсин.

МУЗАФФАР МАЛИК

Кўзим чиқсун кўргунича бундай даҳшатни.

Кетагу.

ЖАЛОЛИДДИН

Мен уларни оқизишим даркор дарёга,
Сувга чўкар менинг тоза, оқ армонларим.

(сукут)

Кечир она, кечир мени ёрим, фарзандим,
Халос этолмадим сизни ажал илгидан.
Кечир мени туққан элим, она Хоразм!
Ўз кўксимни сенга қалқон этмоқ истадим,
Аммо уни ўқ-пайконлар этди чил-пора.
Ўзимиздан чиққан ўқлар ўзимга тегиб,
Бағримни қон этмасайди, менинг бу кўксим
Ҳар қандайин ёв ўқига бермасмиди дош.
Кўзимизни бекитмаса эди қўлимиз,
Зулматларга ташлай олармиди бизни ёв.
Уфқларни кўриб равшан, тун бағрин тилиб,
Ёруғликка чиқолмасми эдик топиб йўл.
Тағимизга сув қуймасак бир-биримизнинг,
Бир-биримиз пайимизни қирқмасак агар,
Имонимни кафил қилиб айтоламанки,
Юртни сувга бостирса ҳам минг марта ёғий
Бизни асло фарқ этолмас эди, йўқ, асло!
Сув остида қолиб кетмас аммо бу тунроқ,
Тугёнлари гирдобларни енгар бир куни.
Қайта ғунча очар нурга ташна чечаклар,
Тўйиб-тўйиб нафас олар эркин юраклар.
Шунда улар албат бизни ёдга олурлар.

Кимлар айблаб бизга таъна тошин отурлар,
Кимлар олқаб, шод айларлар руҳларимизни.
Тонглар отар, тонглар отар, иқбол тонглари!

Кетади. Чингизхон, Жўжи, нўёнлар кирадилар.

ЧИНГИЗХОН

Қўлга тушди энди сартнинг ўғли бегумон,
Тузоғимдан асло чиқиб қоча олмагай.
Гар ўзини ташлар бўлса дарёга, уни
Тўлқинлару наҳанг-наҳанг балиқлар ютар.
Аммо уни қўлга олмоқ даркор тириклай
Болалари, хотинлари, ҳарами билан.

Чапа-нўён киради.

ЧАПА-НЎЁН

Олий қоон, кеч бир қошиқ қонимдан менинг,
Амринг адо айламоққа етмади қурбим.

ЧИНГИЗХОН

Тезроқ сўйла.

ЧАПА-НЎЁН

Қочиб кетди.

ЧИНГИЗХОН

Қочди? Қаёққа?

ЧАПА-НЎЁН

Отини у сувга урди, от сузди-кетди,
Бизнинг отлар сузолмади, сузгани оқди.
Ана, сузиб кетиб борар ҳамон отида.

ЧИНГИЗХОН

(дарёни кузатиб)

Ўқ ёмғирини нечун ёғдирмадинг устига?

ЧАПА-НҮЁН

Уст-устига уқ ҳам отдик, нафи бўлмади.

ЖҮЖИ

Отей, рухсат айла, отим дарёга солай,
Уни қувиб етурмен ва банди этурмен.

ЧИНГИЗХОН

Сенми? Унга етолмайсан, оқиб кетурсен,
Жалолиддин бошқа, унинг йуриғи бўлак,
Ўзининг ҳам, отининг ҳам бордур қаноти,
Ўғлинг бўлса бўлсин экан Жалолиддиндай!

(сукут. Чапа-нўёнга)

Хотинлари, болаларин асир олдингму?

ЧАПА-НҮЁН

Ҳаммасини сув қаърига чўктирди ўзи.

ЧИНГИЗХОН

Сувга энди чўктирамен мен сени мажҳул,
Жўнатамен сени уша гирдоб қаърига.
Мен соҳилга қувиб келдим уни талатўп,
Охир уни чайнаб сенинг оғзингга солдим,
Сен шуни ҳам ютолмадинг галварс, бир қоп эт.

(сукут)

Аввал ваъда бердинг шоҳни топиб келмоққа,
Тополмадинг. Кейин ганжин топамен дединг,
Тополмадинг. Энди бўлса...

ЧАПА-НҮЁН

Сўзинг ҳақ, қоон,
Шаштим йўқдир энди менинг аввалгилардек,
Сенинг хизматингга умрим утиб соб бўлди.
Талабингни бажармоққа ярамай қолдим,
Қариб қолдим шекилик... На илож, аммо бил,
Ҳар қандайин ёш паҳлавон ҳам Жалолиддинни
Асир этиб ололмасди, ола билмасди.
Шу йилдирим деганлари, ҳа, йилдирим шу.

(сукут)

Барибир мен айбдормен, яхши қол, қоон,
Лойиқдурмен жазолашга ўзимни ўзим.
Мени сувга чўқтирмоққа амр этиб юрма,
Ўзимни мен сувга ташлаб ўзим ўддиргум!

Кетағи.

ЖҰЖИ

Тухтат уни, отей!

ЧИНГИЗХОН

Йўқ, у ўлиши керак.

Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Кунчиқардан Ёвқоч ботир бостириб келди,
Сон-саноқ йўқ лашкарида, отлари минг-минг.

ЧИНГИЗХОН

Ёвқоч ботир! Бунинг бирин енгсанг бошқаси
Пайдо булар, рупарангдан чиқар бир дамда.
Аламзада Жалолиддин тинч ётармиди,
Унинг билан буладиган жанг ҳали олдда.
Булар бисёр, уруғи кўп экан бу халқнинг...
Аммо юдузлардек сонсиз бўлганида ҳам
Барин қириб ташламоққа қодир лашкарим.

*Кетағилар. Сарбозлари, халқдан йиғилган йигитла-
ри билан Ёвқоч ботир киради.*

ЁВҚОЧ БОТИР

Қасос олмоқ пайти келди, азиз дўстларим,
Жавоб берар ёғий барча қилмишларига.

ОДАМЛАР

Қонга-қон, жонга-жон!

ЁВҚОЧ БОТИР

Қарор топур ҳақиқат,
Она-ерни қутқазурмиз, озод этурмиз.

Муסיқа. Она ва ҳур қизлар пайдо бўлади.

ОНА

Ёвқоч ботир, ўғлим, омад сенга ёр бўлсин,
Аждодларнинг қиличини чулға шарафга.

ҲУР ҚИЗЛАР

Аждодларнинг қиличини
Чулға шарафга.

ОНА

Фарзандларим, жигарларим, уғил-қизларим,
То тириксиз, тобе бўлманг босқинчиларга.

ҲУР ҚИЗЛАР

То тириксиз тобе бўлманг
Босқинчиларга.

ОНА

Мен сизники, боғлар, тоғлар, сизники эрур,
Мен сизники, дашт, саҳролар сизники эрур,
Мен сизники, мен сизники, мен сизникимен!

Гулдурак гумбирлайди, чақмоқ чақади. Ноғора саголари жанг бошланганидан дарак беради.

ОДАМЛАР

(Қасамёғ)

Она-замин, сенинг меҳринг дилимизда жо,
Йўлимизни ёритгувчи машғала — зиё,
Ёвни янчиб, сени озод этмоққа борҳо,
Онт ичамиз, онт ичамиз,
Онт ичамиз, онт!

Борлиқни ҳаётбахш қўшиқ саголари чулғаб олади.

ҲАЙРАТЛИ ДУНЁ...

(Давоми)

Энди гапнинг буюғини эшитинг.

Синд буйидаги бемисл савашда жон сақлаб қолган бир қисм навкарлар дарёни базур кечиб утиб, ўзларига келишгач, не қилишни билолмай паришон бўлиб турганларида тўлқинларга тўш уриб келаётган оқ отни кўриб қолдилар. Англадиларки, бу султон Жалолиддиннинг машҳур оти. Унинг ёлларига ёпишиб, гоҳ гирдобларга тушиб, гоҳ юзага қалқиб чиқиб келаётган султонни кўришгач, диллари равшан тортиб, ёрдамга ошиқиб ўзларини дарёга отдилар.

Султон соҳилга яқинлашиб қолган эди, ўзи томон келаётган навкарларни таниб, толиққан билакларига қайта куч инди, бунни сезган тулпорнинг ҳам синаёзган шаштига қайта жон кирди.

Жалолиддин ва унинг навкарлари эсон-омон соҳилга чиқиб олдилар. Султон дубулға ва совутию бошқа оғир кийимларини дарёга ташлаб юборган, навкарлари каби сарпойчан эди, лекин бу ҳеч бировининг қувончига соя ташлолгани йўқ, сабабки, султон бошининг омонлигидан ортиқроқ давлат бормиди бу пайтда!

Дам ўтмай қуролсоз уста Муҳиддин уларга келиб қўшилди. Саваш олдидан ўлжа таллашиб аразлаб кетиб қолган саркардаларни кўриб оқ уста ўзича сол ясаган, захира қурол-аслаҳаларни унга юклаб дарёдан олиб ўтган, чангалзорда яшириб қўйган эди. Султон бунни эшитиб ичида шу қадар қувондики, юз-кўзларида табассум (камдан-кам бўладиган ҳолат) балқиди.

Навкарлар ҳозиргина бошларидан кечирган фожеаларни гўё унутишган, мисли ҳаётга янгидан келгандек диллари ҳуррам эди.

Аммо уларнинг қувончлари узоққа бормади...

ТАНИШ, НОТАНИШ ЙЎЛЛАРДА

(Романган парча)

1. АРСЛОНГА... БҮРИ ҲАМЛАСИ

Рай Рапа кеч ётган бўлса-да эрта уйғонди. У Синднинг нариёғидаги жангнинг нима билан тугашини ил-

ҳақ кутаётган, кимнинг қули баланд келаркан деган хаёлда тунни бесаранжом ўтказган эди.

Ким ғолибу ким мағлуб, у шуни билмоғи зарур, шунга яраша қадам ташламоғи керак. У авваллари Хоразмшоҳдан чўчирди. Шатра вилоятига бир кунмас бир кунчанг солади, мени тахтдан ағдаради деб хавфсирарди. Энди Хоразмшоҳ йўқ. Аммо унинг ўғли Жалолиддин... Мабодо у муғулларни енгадиган бўлса, уша хавф хавфлигича қолади. Агар Чингиз ғолиб келгудек бўлса, у ҳам барибир Шатрани тинч қўймайди, аммо йирикроқ ўлжалар хаёлида уни четлаб ўтиши ҳам мумкин.

Хоқон ҳозир тўқ, нафсини қондиришнимас, эртани кўпроқ ўйлайди, арқонни узунроқ ташлайди. Жалолиддин эса оч, у тезроқ қорнини тўйғазиш ғамида, ўлжа каттами-кичикми, танлаб утирадиган аҳволда эмас. Демакки ундан кўпроқ қўрққулик...

Рай Рапа ана шундай хаёллар гирдобида оқаётганида айғоқчи Синд бўйидан у интиқ кутаётган хабарни олиб келди. Савашда Жалолиддиннинг бели синди, ҳазрат, деди у, Чингиздин қочиб, бизим қирғоққа ўтди, эрса, афтода мушукдек дийдираб ўлтирур...

Хурсандлигидан нонуштани ҳам унутган Рай Рапа беш минг пиёда аскар, саф-саф суворийни Синд сари бошлади.

Султон Жалолиддин бундан аллақачон хабар топган, уста Муҳиддин келтирган яроғлар билан черигини қуроллантириб, пистирмага яшириб улгурган, ўзи хос навкарларини олиб ёв йўлини пойлаётган эди.

Рай Рапа ўз рақибини бир қисм навкар бошида кўриб, энди унинг жони менинг илгимда, деб ўйлади ва Жалолиддинни тириклайин ушлаб, Чингизхонга совға қилиб юборишни, шу йўл билан Хоқон ишончига киришни ният қилди.

Кун пешиндан оққан, осмон сербулут, Синд сершовқин эди. Рай Рапа Хоразм подшоҳини ўз қаршисида, оддийгина кийим-бошда кўриб истеҳзо билан деди:

— Ҳали шуми аҳволинг, мақтовли султон?

— Бўрининг ўлгиси келса, арслон ила ўйнашур, — деди султон ясатиғлик от устида керилиб ўлтирган Рай Рапага синчковлик билан боқиб.

Рай Рапа жавоб қайтаришга энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, дафъатан кўксига қамон ўқи қадалиб, кўз олди қоронғилаша бошлади. Ўқни Жалолиддин отгани кўриб қололди, холос...

Ўз ҳукмдорининг ўлганини кўрган Шатра аскарла-

ри саросимага тушган аснода пистирмадаги черик ўқ-дек отилиб чикди-да барини ўраб олди. Бирор ёғий аскари ажал домидан омон чиқолгани йўқ.

Султон Жалолиддин Шатра вилоятини қўлга киритди.

2. АДРДАГИ УЧРАШУВ

Шатранинг қулаши Қалор вилоятининг ҳукмдори Қубача кўнглига фулғула солди. Султон Жалолиддин Шатрадан сўнг унинг мулкларига мана-мана чанг соладигандай бўлаверди. Бевозта кўнларнинг бирида султон Жалолиддиндан мактуб олди.

Мактуб бирлашувга даъват эди. Хоразми вайрон этган офат сизнинг ҳудудингизга-да яқинлашиб келмоқдадур, дейилганди унда, вақт боринда яқдил ва яққадам бўлмоқликдин ўзга чора йўқтур.

Қубача мактубни қайта-қайта ўқиб чиқди. «Яққадам бўлмоқликни» у менга буйсунгил, деган маънода тушунди. Мени ғафлатда қолдириб, туйқус ҳужум қилмоқчи деган хаёлга ҳам борди.

Ўзи султон Жалолиддинга туйқус ҳамла қилмоқ бўлди. Мактубга жавоб йўллаш ўрнига саваш истаб қўшин юборди. Илк тўқнашувдаёқ қўшини мағлубиятга учради. Ваҳимага тушган Қубача Ҳинд султони Элтутмишни қора тортиб унинг ҳузурига борди.

— Имдод айланг, султон, — деди унга ўзи шарафига утказилган ҳашаматли қабулдан сўнг, — хос лашкарим савашда нобуд бўлди, эмди Жалолиддинга фақир бас келабилмасмен, они фақат Сиз даф қилаолурсиз, фақат Сиз...

Қубачанинг фикрича, султон Жалолиддин рақибидан енгилган оч қузғун, ўнгу сўлга чанг солишдан ўзга кори йўқ, бутун Қалорни эгалласа, эртага Ҳинд сори тўпиниб келур...

Элтутмиш Қубачанинг сўзларига ишонди. Ё таслим бул, ё савашга чиқ, деб Жалолиддинга элчи юборди. Султон Жалолиддин элчини отга тескари миндириб келган жойига жўнатди. Элтутмиш ғазаб отига миниб, юз минг кишилиқ қўшин, лак-лак суворий ва филларни Шатра томон сурди.

Йўл ярмига етганида эшитдики, Чингиз қўшини Синдан ўтиб, Лаҳорга яқинлашиб келган, султон Жалолиддин Элтутмишга бўлган ғаразини бир чеккага қўйиб, муғулларни бу тупроқдан қувиб ҳайдагани кетган.

Бу хабардан сунг Элгутмиш отининг жиловини тортди.

— Султон Жалолиддин бизга ёғий эрмас, — деди Қубачага, — билъакс у Чингиз қиличидин бизни асрагувчи қалқондур. Имдодни сенга бермасмен, Қубача, йук, эмди мен муғулга бас кела оладургон якка-ёлғиз саркарда, навқирон шоҳ Жалолиддин Мангубердини қўллагаймен, илгимдин келгонича онга имдод айлагаймен!

Бу пайтда муғуллар султон Жалолиддин билан олишмоқни кейинга суриб орқаларига қайтиб кетган эдилар. Султон Жалолиддин отининг бошини Элгутмиш сари бурди.

Қалорга яқин келиб кўрдик, Элгутмиш лашкари бутун бир адрни қоплаб, дарё йўлидаги тўғондек ҳайбат тўкиб турибди.

Оққан дарёнинг тўсиқларга бош урмоқдан ўзга чораси йук, султон Жалолиддин лак-лак ёғий қўшинию қутуриб турган филларни писанд этмай Элгутмиш черигига қилич солди.

Элгутмиш... черигига савашни тўхтатишни амр этиб, ўзи отдан тушиб, қучоқ очиб султон Жалолиддин сари келаберди...

3. СЕВГИ РИШТАСИ

Малика хотуннинг Хўй қалъасига келганига етти кун бўляпти. Пойтахт калитини султон Жалолиддинга топширган ҳам, Хўй қалъасига утиб шу ерда макон тутишни ундан сўраган ҳам Малика хотуннинг ўзи.

Султон Жалолиддин унинг талабини қондирди — ўз ҳимоясига олиб, хавф-хатардан йироқроқ қалъада жойлаштирди. Лекин Маликанинг талаби шунинг ўзигина эдими? Бу талаб тагидаги нозик туйғу — Малика кўнглида пайдо бўлган муҳаббат эпкинини Жалолиддин сезмадимикин?

Табриз дарвозасини очиб беришга Маликани ундаган куч ҳам аслида шу эмасмиди?

Хоразм қўшини Табризни қамал этган вақтда Озарбойжон отабеги Ўзбек — Малика хотуннинг эри одатдагидек масту аласт, кайфу сафо оғушида эди. Мамлакат тизгини Малика қўлида, қўшинга эса вазир қўмондонлик қиларди. Қалъа қамал қилинган ондаёқ вазир қўшинни оёққа турғизди.

Дарвоза олдидаги илк жангни қалъа девори устида туриб пинҳона қузатган Малика оқ отли султонни, унинг ўлимларни писанд этмай қилич сермашини кўр-

дию бу паҳлавонга Озар қўшини бас келолмаслигини сезди. Ва яна сездики, султон фақат ҳарбу зарбдагина якто эмас, унинг кўриниши ҳам айрича, Юсуфдек кўхлик, шунқордек шиддатли, арслондек ҳашаматли эди. Маликанинг кўнгли жиз этди.

У шуни ҳам англадики, султон Жалолоддин Озарбойжон тахтига минса, мамлакат кучли ва ишончли қўлга ўтиб, юртда тинчлик, осойишталик қарор топади. Бундай паҳлавон подшоси бўлган салтанатга ёғий яқин йўламайди. Ва... севги риштаси икки дилни бир-бирига боғлашига шубҳа йўқ...

Малика хотун ўз ҳусни ҳар қандай эркакни ҳам ром этолишига ишонарди. Ўзининг гузаллигини, қадди-қоматининг зеболигини биларди. Эрининг қўли қадахдан бўшамайдиган бўлиб қолгач, мамлакатни бошқариш Малика қўлига ўтдию куп шоирлар унинг ақлу камоли, ҳусну жамолини мадҳ этиб, қасида устига қасида ёздилар. Агар султон Жалолоддиннинг кўнгли тош бўлмаса...

Дарвозаси ланг очилган қалъага жанг-жадалсиз кирган султон Маликага иззат-ҳурмат кўрсатиб, уни Хўй қалъасига ўз илтимосига кўра жўнатиб кўяқолди... Малика отабек Ўзбек Табризни ташлаб қочганини айтиб боши очиклигига шама ҳам қилиб кўрди, аммо султондан садо чиққани йўқ.

Энди Малика уйлаб ўйининг тагига етолмайди. Султон Жалолоддин унинг майлини аниқ сездими, йўқми, агар сезиб ҳам рўйхушлик кўрсатмаган бўлса, бунга чора топиш қийин. Лекин у Малика тўйгуларини сезмаган бўлиши ҳам мумкин-ку...

Малика ўй-хаёл дарёсида оқа-оқа охири султонга мактуб битишга, унга ўз юрагини очишга қарор қилди.

Орадан ўтган ўн кун Маликага ўн йилдек туюлди. Ниҳоят... унинг илтижолари султон юрагига етиб борди — Табриздан Хўй қалъасига совчилар кириб келишди.

Аслида султон Жалолоддин сўнги салжуқий султон Тўғрул III нинг қизи, узоқни кўроладиган сулув Маликани ёқтириб қолган, аммо у отабек Ўзбекнинг никоҳида бўлгани учун ўз кечинмаларини ошқор қилмаганди.

Отабек ҳали ҳам Алинжи қалъасида яшириниб ётибди. Шундай эса-да тўйгача бир гап булар деган хаёлда Жалолоддин Маликага совчи қўйган эди...

* * *

Муҳтарам китобхон! Шундан кейинги воқеаларга қизиқсангиз, мен Сизга навбатдаги саҳифаларни (охиригача) ўқиб чиқишни тавсия этган бўлардим.

ЁТ ҲУЖРА

Икки қисмли тарихий фожеа

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Жалолиддин МАНГУБЕРДИ — сунги Хоразмшоҳ
Ибн АММОР — ҳужра соҳиби, муфассир — (Қуръо-
ни каримни тафсир қилувчи)

САЪЛАБА — унинг хотини

Абу ЗАЙД — унинг ўғли

УМАЙЯ — унинг қизи

АБУТОЛИБ — ўрам волийси

Ибн ХАЛЛОЖ — оқсоқол, собиқ сарбоз

САЙФИЙ — оқсоқол, собиқ девон муншийси

СОЛМОН — қўшни йигит

БИРИНЧИ ҚИСМ

Кавказортининг тоғлик мусулмонлар қишлоғи. Шом пайти. Тоғ этаги, жилға буйида кичик ҳужра. У ёнмаён иккита хонадан иборат. Биринчи хонанинг устун ва деворларига турли ашъелар — сириқ, думбира, қилич, қубуз, чала рангтасвир асарлари, айрон халтаси, буш қафас илиб қуйилган. Сандиқ устига кўрпатўшаклар тахланган. Уртада хонтахта. Унинг устида дафтар, парқалам. Китобдонда Қуръони карим. Чеккадаги ўчоқда олов ёниб турибди. Оловга яқин шолчага беҳуш ярадор йигит омонат ётқизилган. Саълаба қийиқчани сувга ботириб, йигитнинг пешонасига босади. Умайя ўчоққа ўтин қалаяпти.

САЪЛАБА

(қизига)

Ким бўлса ҳам Яратганнинг бандаси эрур,
Гуноҳларин азобини тортар эҳтимол.
Эҳтимолки, ёвузларнинг қаҳрига учраб,
Ноҳақ жабру жафоларга бўлгандир дучор.
Риёкорнинг юзларига ўхшамас юзи,
Бахиликнинг нишони йўқ қиёфасида.
Ёмонликка қобил бўлмас бундайлар асло.

УМАЙЯ

Аммо акам важоҳатин кўрдингиз, эна,
Тайёр эди еб қўймоққа шўрликни гўё.
Жўралари, ўртоқлари ила ҳай-ҳайлаб,
Олиб келди аллақайдан уни опичлаб.
Тапп эткизиб ташлаб кетди худди буюмдай.
Бу ўзи ким, қайдан келиб қолди, билмасак.

САЪЛАБА

Биласан-ку, жоним қизим, аканг феълени,
Муз устида юрган одам каби беқарор.

Қачон тойиб кетишини бир Оллоҳ билар.
Шошиб қайга кетганини айтгани ҳам йўқ,
Кошки эди келақолса отанг гузардан.

(хўл қийиқчани янгиламоқчи бўлади)

Муздек сувдан тагин пича келтиргин, қизим.

*Умайя кўзадан ликопчага сув солиб, энасига узата-
ди, кўзи ҳамон беҳуш ётган йиғитга тушиб, кўнглида
валати ҳиссиёт сезади.*

УМАЙЯ

(ўз-ўзига)

Сухайлга ўхшар экан... Кечир, худойим,
Худди уни кўрган каби қалқди юрагим.
Аммо уни бу дунёда энди кўрмоқ йўқ.

**(Оёқ товуши эшитилади. Умайя ўзини қўлга олиб,
энасига)**

Адашмасам, хайриятки, отам келдилар.

*Ибн Аммор киради. Кутилмаган манзарани кўриб,
ҳайратга тушади. Ярадор йиғитни кўздан кечириб, са-
вол назари билан бир хотини, бир қизига қарайди.*

САЪЛАБА

Шундоқ беҳуш ҳолда олиб келди ўғлингиз,
Аллақайга чиқиб кетди тез жаҳл билан.
Бу кимдур деб сўрашга ҳам бўлмади фурсат.

Ибн Аммор йиғитга яқин келиб, тикилиб қарайди.

ИБН АММОР

(ўз-ўзига)

Бугун тонгда ҳужрамизга бирдан инди нур,
Унинг бурчак-бурчаклари ёришди, иллоҳ,
Кичик ҳужра қошонага айланди гўё.
Мен қасрда турган каби сездим ўзимни.

Хайрли кун булар бугун дея уйладим,
Билдим, келар ҳужрамизга азиз бир меҳмон.
Неча йиллар кутдим унинг келмоғини мен,
Йўлларига интиқ-интиқ тикилдим узоқ.
Ҳеч кутмаган эдим аммо беҳуш меҳмонни,
Уйлардимки, буюк булар меҳмон, кўп буюк.

САЪЛАБА

Тавба, бирдан нима бўлди сизга отаси,
Кўзингизда сирли маъно борга ўхшайди.
Назаримда юзингиз ҳам қизариб кетди.

УМАЙЯ

Бу йигитни танийсизми, ота?

ИБН АММОР

Йўқ, қизим,
Танимайман.

(бориб уст-бошини тузатиб қўяди)

Танимоқни истайман, аммо.

САЪЛАБА

Нечун? Қайдин пайдо бўлди бундай қизиқиш?

ИБН АММОР

Билурсанки, бордур китоб — номаи аъмол,
Пешонада нимаки бор, унда битилмиш.
Бироқ уни шарҳ этмоқдан бандаси ожиз.
Ул китобни фаришталар шархлай олурлар.
Мен қулогим тутгувчимен фаришталарга,
Улар менга аъмоллардан сўйларлар гоҳи.
Бугун тонгда қулогимга келди суюк сўз,
Тургил, йўлга боққил, деган хитоб эшитдим.
Куни билан йўлга қараб тўрт бўлди кўзим,
Сўнг гузарга чиққан эдим бардошим тугаб.
Эшитганим самовий сўз рўёби шулким,
Тангрим бизга юбормиш бир мажруҳ бандасин.

Демакки, биз Оллоҳ изни билан, Саълаба,
Нажот бўлмоғимиз даркор беҳуш йигитга.
Иншоолло, хосияти сероб бўлажак.

(эшикка бетоқат қараб)

Тезроқ келақолса эди уғлим Абу Зайд.

УМАЙЯ

Бузуқ эди акам Абу Зайднинг авзойи,
Ўлдирмоққа шай эди бу йигитни гўё.

САЪЛАБА

Мусофирга ўхшар йигит, биздан эмасдур,
Ўғлимизнинг мусофирда қандай қасди бор?

ИБН АММОР

Ер юзида неки одам бордур, жон бордур,
Бир-бирига боғлиқ эрур то нафас қадар.
Бул буржида турган билан ернинг сен ва мен,
Бошқа буржда турганлардан эмасмиз айри.
Гарчи дунё поёнсиздур, ададсиз ҳудуд,
Аммо Оллоҳ таоло учун у битта вужуд.
Дунё ўзи бизникига ўхшаш бир ҳужра,
Фарқи шуки, томи осмон, саҳни нурдай кенг.
Бир-бирига гоҳи кўмак, гоҳ зиён бериб,
Бир оила бўлиб яшар унда одамзод.
Бу йигитнинг Абу Зайдга аммо даҳли йўқ,
Бу мен кўпдан кутаётган меҳмондур балки.

(йигитнинг ҳолатини кўздан кечириб)

Бу йигитнинг жароҳати оғирга ўхшар,
Шифо топиб қолар магар Худо хоҳласа.
Қани, менга ёрдамлашиб юбор, Саълаба,
Ўтказайлик уни ички холи ҳужрага.

Икковлашиб йигитни кўтаришади, ичкарига элтишади.

УМАЙЯ

(ўз-ўзига)

Ўзи айтган дунёдек кенг отамнинг феъли,
Ҳар кишида кўрмоқ истар яхшилик файзин.
Ёш бошимга кўрдим, аммо, ушбу дунёда
Яхшилар оз, жоҳиллар кўп, золимлар кўпдур.
Сухайлни ўлдирган ҳам шулар, золимлар,
Урушқоқлар, қонга ташна махлуқлар эрур.
Улар сира туролмаслар қирғин-қиронсиз,
Яшолмаслар одам қонин оқизмасалар.

(сукут)

Сухайлнинг орзулари нурдай пок эди,
Севги билан йўғрилганди жони ва қони.
Иккаламиз битта вужуд эдик, бир вужуд,
Унинг бошин кесган қилич мени-да тилди.
Энди мен-да ўлик жонман, судурим яшар,
Эвоҳ, менга нега керак энди бу судур!

*Отилиб ташқарига чиқиб кетади. Ибн Аммор кира-
ди. Учоққа ўтин ташлаб, хонтахта олдига келиб ўти-
ради. Қуръони каримни қўлга олиб, тавоф этади.*

ИБН АММОР

Ҳаёт нима, сўрадилар Расулуллоҳдан,
Расулуллоҳ айтди: Ҳаёт Оллоҳ неъматиди.
Инсонларга берар уни Оллоҳнинг ўзи,
Ва Оллоҳнинг ўзи уни қайтариб олар.
Магар Оллоҳ изн бермас эрса ҳеч кимса
Олабилмас бу неъматни қилич, ўқ ила.

(сукут)

Сирли ухшар бу нотаниш йигит ҳаёти,
Қайси йўлу сўқмоқлардан ўтиб келди у.
Бир нур кўрди менинг кўзим унинг юзида,
Нурки, оқиб келмиш гўё тиниқ осмондан.

*Қаттиқ ҳаяжон билан Абу Зайд киради. Унинг қў-
лида тилла камар. Ярадорнинг жойида йўқлигини кў-
риб, жони халқумига келади.*

АБУ ЗАЙД

Қанидур у? Ё ҳушига келгач қочдими?
Нега жимсиз, жавоб беринг ота, қани, у?

ИБН АММОР

Ўзингни бос, кўп ҳовлиқма, ўғлим, офир бўл.
Қочгани йўқ. У шу ерда. Ҳамон беҳушдур,
Ичкарида асрар уни энанг бетоқат.

АБУ ЗАЙД

Менинг энам уни асрар? Бу не бедодлик?
Уни асраш эмас, чопиш, ўлдириш керак.

(ичкари хужрага шошади)

ИБН АММОР

Тўхта. Чопма ичкарига болакай янглиғ,
Ярашмайди отга тойнинг қилиғи, ўғлим.
Сен йигитсан, не қилсанг-да йигитча қилғил.

АБУ ЗАЙД

Ўлдираман уни йигит бўлганим учун,
Ўлдирмасам... Йигитлигим бекор.

ИБН АММОР

Мард йигит
Ўлдирамми беҳуш ётган одамни ҳеч вақт.
Сен мард бўлиб, номардларнинг ишини қилма.

(Абу Зайд ўйланиб, бир дам иккиланиб қолади)

Аввал менга воқеани тушунтир, ўғлим.
У ким эрур? Қайдан? Уни яралаган ким?
Ўлдирмоққа уни нечун шошар қўлларинг?

(қўлига ишора қилиб)

Ва айт, у не камар эрур?

АБУ ЗАЙД

*(қўлида камарни ушлаб турганини энди сезиб
улоқтирмоқчи бўлади)*

Уники.

ИБН АММОР

(йўл бермай)

Тухта, уни улоқтирма.

*(камарни уғлининг қўлидан олиб, диққат
билан кўздан кечиради. Ўз-ўзига)*

Подшоҳ камари!
Демакки, у шоҳ! Демакки, ушалар орзу.

(уғлига)

Билурмисан, қайси юртнинг подшоҳи эрур?

АБУ ЗАЙД

(энсаси қотиб)

Хоразмшоҳ.

ИБН АММОР

(ниҳоятда жўшиб)

Нима дединг? Хоразмшоҳми?!
Жалолиддин Мангуберди ушами ҳали!!!

АБУ ЗАЙД

Ҳа-ҳа, ўша. Бошлаб келди уни ажали,
Энди тирик чиқабилмас бизнинг ҳужрадан.

ИБН АММОР

(уғлининг сўзларига эътибор бермай, ўз-ўзига)

Минг шукурки, уни бизга етказди Худо!

*(шоҳлик камарини авайлаб хонтахтага қўяди.
Шошиб ўғлига ўғурилади)*

Нима бўлган унга? Қайда, қандай учратдинг?

АБУ ЗАЙД

(бағтар жаҳли чиқиб)

Бунинг сизга қандай даҳли, не қизиғи бор?
Сиз яхшиси, менинг йўлим тусманг, қўйворинг,
Уни ўлдирмасам мени армон ўлдирар.

*(яроғини кўтариб, шиддат билан ичкарига
кирмоқчи бўлади).*

ИБН АММОР

(эшикни кўкси билан тўсиб)

Бул хужрага ўлигимни босиб кирасан.

(Абу Зайд юзини тескари ўғуради)

Абу Зайд, эсингни йиғ, отангман, отанг!

*Ота сўзини эшитиб, Абу Зайд унга икки қадам
яқин боради, Ибн Аммор келиб, қўлини ўғлининг елка-
сига қўяди.*

Гарчи олов бўлиб ёнар сенинг юрагинг,
Кел, ўлтиргил ўтга яқин, ўчоқ бошида.
Хаёлларинг тиниқади боқсанг гулханга.

*(ўғлини гулханга яқин ўтқазиб, ёнидан ўзи
жой олади)*

Энди гапир. Юрагингни менга — отангга
Очмасанг, сен қандай ўғил, мен қандай ота.
Бир бошидан гапир, ўғлим, қулоғим сенда.

АБУ ЗАЙД

(гулханга тикилганча)

Уч-тўрт йигит тоғ йўлида кетиб борардик,
Кўриб қолдик дупур-дупур чопган отларни.

Назаримда унми-ун беш муғул биз томон
Оқ от минган суворийни қувиб келарди.
Учиб келар эди оқ от худди йилдирим,
Ўқ отарди орқасига қайрилиб қочоқ.
Тап-тап қулар эди унинг ўқидан муғул,
Ҳар дақиқа борар эди ора очилиб.
Ҳолдан тойди чоғи муғулларнинг отлари,
Оқ от минган йигит анча олислаб кетди.
Қувар эди уни муғул шундай бўлса-да,
Ўқ отарди орқасидан унинг пайдар-пай.
Оқ от ногоҳ тисарилиб сапчиди тикка,
Бошин эгиб ётиб қолди йигит эгарга.
Аммо жуда бало экан оқ от. Бир пасда
Эгасини олиб кетди қоя ортига.
Йулдан чалғиб орқасига қайтди муғуллар,
Ким экан деб биз изладик қочган йигитни.
Топдик уни ичкарида — булоқ буйидан.
Майса узра ётар эди ҳушидан айри.
Бизни кўриб типирчилаб кишнади оқ от,
Хиёл кўзин очди йигит, кўрди бизларни.
Жалолиддин дея олди холос ва яна
Ҳушдан кетиб қолди.

ИБН АММОР

Сиздан мадад истаган,
Сезганки, сиз аҳди ислом, мусулмонларсиз.
Хуш-хуш, кейин нима бўлди?

АБУ ЗАЙД

Унинг кимлигин
Ошкор этди белидаги анави камар.

(сукут)

Шоҳ эканин билгач, қасос утида ёндим,
Ўлдирмоқчи бўлдим уни уша заҳоти.
Йул бермади жўраларим.

ИБН АММОР

Туғри қилишган.

АБУ ЗАЙД

Тўғри эмиш...

(қони қайнаб)

Унга одам ўлдириш мумкин,
Бизга эса мумкин эмас уни ўлдирмоқ...
Шу тўғрими?

(ўзини қўлга олишга ҳаракат этиб)

Сизча тўғри қилишган... Тавба!

ИНЪ АММОР

Олиб келиб уйда гумдон қилай дебсан-да.

АБУ ЗАЙД

Худди шундай. Бу қотилни уйда қолдириб,
Кетган эдим Мен Солмонни бошлаб келгани.
Уйда йўқ экан Солмон, афсус. Лекин мен
Солмонсиз ҳам уни сўйиб ташлайман.

ИБН АММОР

Бас қил!
Энди менга аён эрур қаҳринг боиси,
Энди аниқ кўрмоқдаман ичи-ташингни.
Сен қонга қон сўраяпсан Сухайл учун.

АБУ ЗАЙД

Сухайлни ўлдирдилар хоразмийлар.

ИБН АММОР

Жангда ҳалок бўлди Сухайл. Ва бир ўзимас,
Шаҳид кетди Сухайлдай не-не йигитлар.

АБУ ЗАЙД

Демакки...

(ичкарини кўрсатиб)

Бу жавоб берар барчаси учун,
Қони билан жавоб берар.

ИБН АММОР

Уруш қурбонсиз
Бўлмас, ахир. Уларнинг ҳам кўпи қирилди.

АБУ ЗАЙД

Аммоки бу... Сухайлни қатл этишга
Шахсан буйруқ берган ўзи, бошин кесдирган.
Сен ҳам буни эшитгансан, ота!

ИБН АММОР

Урушда
Нима бўлмас, ўғлим, оти ўчсин урушнинг.

АБУ ЗАЙД

Урушни ким бошлади? Ким қон истаб келди?

(яна ҳужрани кўрсатиб)

Мана шу... Ҳа, бош айбдор удир, фақат у.

(сукут)

У бостириб келмаганда дўстим Сухайл
Умри хазон бўлмас эди очилмасидан.

ИБН АММОР

Билурсанки, жасур ва пок ўша дўстингни —
Сухайлни кам кўрмасдим сендан. У ҳам бир
Ўғлим каби менга азиз, муҳтарам эди.

(сукут)

У акаси Солмонга ҳеч ўхшамас эди,
Қалби нурдай тозалигин биларди ҳамма.
Энди уруш сабабига келсак...

АБУ ЗАЙД

Йўқ, ота,
Керак эмас. Сабаб билан менинг ишим йўқ,
Мен биламан Сухайлни хоразмликлар
Қонин тўкиб, бошин кесиб ташлаганини.
Шундан бўлак ҳеч нарсани билмайман, ота,
Ва билишни истамайман, истамайман, йўқ.

ИБН АММОР

(аста Қуръони карим турган жойга яқин бориб)

Оллоҳ таоло нозил айлаб оятларини
Адолатни олқанг деган бандаларига.
Адолатни олқанлар Оллоҳни олқар.

*(Абу Зайд отасининг сўзларига қулоқ
тутабошлайди)*

Расулуллоҳ Муҳаммадни тўсиб йўлини
Кирирмади аҳли мушрик Каъбатугуллоҳга.
Ки Оллоҳнинг ғазабига йўлиқди бари.
Ҳар нарсани кўриб турар Яратган эгам,
Жазосини берар кимки кечса иймондан.
Четда қолмас ғазабдан шоҳ бўлсин, гадо.
Ёш бўлса-да иймон қадрин биларди Сухайл,
Шаҳидини олган бўлсин жаннат бағрига.
Аммо унинг ўлими кўп сирлидир, ўғлим,
Узунқулоқ гапларда туз бўлмас аксари.
Сабр қилсак аён бўлар бари ҳақиқат.
Ҳар номаи аъмолга бир қисмат битилган,
Балки шундай шўрдир Сухайлнинг қисмати.

АБУ ЗАЙД

Маъзур тутинг мени, ота, сиз бир бузрук зот,
Хаёлингиз каби кенгдур сиздаги дониш.
Бироқ ерда содир бўлган ёвузликларни
Қисмат шу деб қабул этсак эгиб бошимиз,
Жавоб бермас бўлса ёвуз ёвузлигига,
Гуноҳкор ўз гуноҳига, қотил — қатлига,
Унда бари тоза, ҳалол одамлар учун
Ёруғ ҳаёт жаҳаннамга айланмайдими,
Унда чиқиб кетмайдими меҳваридан ер?!

(сукут)

Гарчи сиздек билгувчи кам Оллоҳ сўзини,
Лекин ҳар ким биладиган ҳақиқат шуки,
Хунга — хундир, жонга — жондир абадул-абад,
Бундан қочиб қутулолмас Хоразмшоҳ ҳам.

ИБН АММОР

Қисматидан қочиб қайга борар бандаси,
Бу дунёда чап берса ҳам жазога одам
У дунёда қочабилмас боқий азобдан.
Ҳар ким ўрар экканини, Оллоҳ изни шу!

АБУ ЗАЙД

Истайманки, сиз паноҳга олган қотил шоҳ
Бу ҳаётда, шу ҳужрада тортсин жазосин.
Уни бундан тирик қўйиб юборсам агар
Қиёматда Сухайлга қандай қарайман?

ИБН АММОР

Майли, ўғлим, сен айтганча бўлсин, розиман,
Арзи ҳол эт аммо бориб аввал волийга.
Бизнинг тоғлик ўрамга у бошдир ҳар қалай,
Оқсоқоллар кенгашсину чиқарсин ҳукм.

АБУ ЗАЙД

Керак эмас волийси ҳам, оқсоқоли ҳам,
Қонга қону жонга жондир. Унинг ажали
Солмон билан иккимизнинг қўлимиздадур.

ИБН АММОР

Сен ўзингни Солмон билан тенг тутма, ўғлим,
Бошқа жойдан олингандур Солмоннинг лойи.
У маҳрумга ўхшар гоҳи фикр этмоқдан,
Иш буюрар фақатгина билак кучига.
Билак кучи билан бирга одам зотига
Ақл кучин ато этган Оллоҳ таоло.
Шунинг билан фарқланадур одам ҳайвондан,
Боргил, ўғлим, волийга бор, арзи ҳол айла.

АБУ ЗАЙД

Ота!

(Саълаба киради)

ИБН АММОР

(Саълабага)

Қалай унинг ҳоли-аҳволи?

САЪЛАБА

Жуда

Оғир яраланган экан бахтишўр.

ИБН АММОР

Хуш-Хуш!

САЪЛАБА

Ҳамон беҳуш ётар. Гоҳ-гоҳ алаҳсирайди.

ИБН АММОР

Алаҳсираб нималар дер?

САЪЛАБА

Чингиз, Чингиз дер.

Шерга ўхшаб бўкиради гоҳи. Ё тавба!

ИБН АММОР

Кўп нарсага ақлинг етар сенинг, Саълаба,

Қитобни сув қилиб ичган отинойсан.

Одам таниш бобида-ку балосан. Айтгил,

Беҳуш йигит сенда қандай фикр уйғотди?

САЪЛАБА

Зоти буюк кўринади, мартабаси чўнг,

Қўл етмас бир улуғлик бор қиёфасида.

Менга шундай туюлди. Ё адашибманми?

АБУ ЗАЙД

(тоқати тоқ бўлиб)

Ҳа, сиз жуда адашгансиз, эна. У қотил.

САЪЛАБА

Қотил? Кимнинг қотили? У кимни ўлдирган?

ИБН АММОР

(ўғлига гал бермай)

Абу Зайд, мен айтган ишни қил. Волийга бор,
Бор, бор тезроқ, вақт зиқдир.

(ҳайрон бўлиб турган хотинига)

Волийга бориб,
Хабар бер деб айтаяпман бунга бор гапдан.

САЪЛАБА

Отанг тўғри айтар ўғлим. Ҳушига келмай
Ўлиб-нетиб қолса борми... Худо асрасин.

АБУ ЗАЙД

Сиғинаман отам билан сизга мен, эна,
Аммо бугун нима бўлган икковингизга,
Сизлар, ахир, ўзингизга ўхшамайсизлар.

САЪЛАБА

Нима дединг?

ИБН АММОР

Хафа бўлма.

САЪЛАБА

Тавба де, ўғлим,
Ўғил ота-онага шу сўзларни дерми?

ИНБ АММОР

(гапни буриб)

Сен бор, ўғлим, вақт утиб боряпти, ахир.

АБУ ЗАЙД

(қўл силтаб)

Э, деворга гапирганим яхши.

(кетабошлайди)

САЪЛАБА

Эй, тавба,
Шу гапирган ўғлимизми бизнинг отаси,
Ҳеч ишонгим келмаяпти қулоқларимга.
Ахир, қандай боодоб бир ўғил эди бу.
Паст тутдия иккимизни девордан...

ИБН АММОР

Э, қўй,
Ўқинмагил, ўзи асли ёмон боламас,
Ҳозир пича тили бўйинсунмас ўзига.
Бор, Абу Зайд, волий шу пайт уйида бўлар.

АБУ ЗАЙД

(жаҳлдан тушмай)

Майли, сизнинг айтганингиз бўлсин, бораман,
Аммо билинг, ноҳақ ҳукм чиқарса волий
Бажараман ўзим сизга айтган сўзимни.

(ўзига сиғмай чиқиб кетади)

САЪЛАБА

Тушунмадим, ўғлимизни нима жин урди,
Ёки мендан бир нарсани сақларсизми сир?

ИБН АММОР

Нимани ҳам сир сақлардим сендан, Саълаба,
Сир-саноат сиғарми бу кичик ҳужрага.

САЪЛАБА

Шундайку-я... Лекин нега қотил деди у,
Абу Зайднинг ичида гап кўпга ўхшайди.

ИБН АММОР

Нима десам экан сенга... Урушда ҳамма
Ахир, одам ўлдиради.

САЪЛАБА

Савашганми бу?

ИБН АММОР

Қизиқсан-а, хотин, ахир, томдан йиқилиб
Тушмагандур, ярасини кўраяпсан-ку.

САЪЛАБА

Кўраяпман, лекин ҳечам тушунмаяпман.

ИБН АММОР

Ўзим сенга тушунтириб кўярман ҳали,
Аммо ҳозир сенга булак юмуш бор.

САЪЛАБА

Айтинг.

ИБН АММОР

Умайядан нотинч менинг кўнглим, Саълаба,
Биласанки, ҳиссиёти унинг бир дарё,
Шу дарёга фарқ бўлмаса дея қўрқаман.

САЪЛАБА

Рост айтурсиз. Аввал ундоқ эмасди қизим,
Ўзгарди у Сухайлнинг ўлиmidан сўнг.
Бир йил ўтса ҳам орадан пасаймас ути,
Ортиб борар кўзидаги алам кун сайин.
Унаштириб қўймасак ҳам бўларкан... Вой-ей!

ИБН АММОР

Қўй, Саълаба, оҳу-воҳнинг ўрнимас ҳозир,
Фалокатнинг олдин олмоқ даркор.

САЪЛАБА

Фалокат?

ИБН АММОР

Умайяга ҳали кўзим тушиб қолувди,
Биров отган тошдай учиб чиқди хужрадан.
Қайга кетди? Безовтадир кўнглим.

САЪЛАБА

Эй, Худо!

ИБН АММОР

Сен бор, қара кўча-кўйни, тун кириб келар.

САЪЛАБА

Ўғлимизу қизимизга кўз тегдими. Уф!

(кетади)

Муаззин овози эшитилади. Ибн Аммор ўчоқ четигаги қумғонни олиб, таҳоратга чиқиб келади. Шом намозини ўқий бошлайди. Токчадаги ва хонтахта устидаги шамлар бирин-кетин ёқилади. Ибн Аммор юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан туради.

ИБН АММОР

Нима берар экан энди кираётган тун,
Қандай сиру асрорига этаркан ошно.
Инсоф бергил мусулмонуну номусулмонга,
Ҳеч бандангни иймонидан айирма, Танграм!

Ичкари хужрадан деворга суянганча Жалолиддин чиқиб келади.

ЖАЛОЛИДДИН

(ўз-ўзига)

Мен қайдаман, отим қани, қани қиличим?
Бу не ҳужра, қайда унинг соҳиби? Ким бор?

(кўзи ҳайратга жим турган Ибн Амморга тушади)

Тушимми, бу, ё охират дунёсидаман?
Сен руёми, фариштами ёки руҳмисан?

ИБН АММОР

Иншоолло, ниҳояга етди тушингиз,
Бир уйқудан уйғондингиз, ёмон уйқудан.

ЖАЛОЛИДДИН

Кўз олдимга келди ҳазрат Нажмиддин Кубро,
Худди уни кўргандекман.

ИБН АММОР

Қуллуқ, Ул ҳазрат
Пир эрурлар фақирга ҳам.

*(яқин бориб омонлашади, ўчоқ бошига суяб
ўтқасади)*

Ул муқаррам зот
Шайх Куброни кўрган эдим илк бор Бағдода.
Мурид бўлиб ҳазратга мен қўл берган эдим.

ЖАЛОЛИДДИН

(бироз ўзига келиб)

Шаҳид бўлдилар.

(Ибн Аммор юзига фотиҳа тортади)

Тиг кутариб мўғулга тик борганларида
Ҳақ йўлида бошларидан жудо бўлдилар.

ИБН АММОР

Ёраб! Шундай зоти покни ўлдирдилар денг!

ЖАЛОЛИДДИН

(овриқдан ўртаниб)

Аҳли ёвуз зот танирми.

(у ёқ бу ёқни кўздан кечириб)

Дарвоқе, хужра
Соҳиби сиз бўлурмисиз?

ИБН АММОР

Шу кичик хужра
Фақирники эрур, Ибн Аммор камина.

ЖАЛОЛИДДИН

Қуллуқ, Айтинг, Ибн Аммор, хужрангизга мен
Қандоқ қилиб келиб қолдим? Сабабчиси ким?

ИБН АММОР

(Қуръони каримга ишора қилиб)

Ушбу илоҳ калом — сузга қасамки, хужрам
Кутар эди кўпдан сизни... Хоразмшоҳни.

ЖАЛОЛИДДИН

(овир нафас олиб)

Шоҳ эмасман. Шоҳнинг бўлур тахти, давлати,
Менда эрса шу буйимдан бўлак вақо йўқ.

ИБН АММОР

Боғлаб бермас Олоҳ таоло тахтни султонга,
Келиб-кетиб турар султонларга тахт, давлат.
Иншоолло, тахтда яна собит бўлурсиз.
Маъзур тутинг, суз очганим учун тож-тахтдан,
Рухсат этинг сизга сиҳат тилашга аввал.

(Шоҳ камарини қўлига олиб)

Елка ва қўл суягингиз лат еган қаттиқ,
Қон сачраган мана сизнинг камарингизга.

ЖАЛОЛИДДИН

Камар... Демак, сиз огоҳсиз.

ИБН АММОР

Огоҳман, султон.
Бу хужрадан ҳеч нарсани яшириб бўлмас,
Деворининг қулоғи бор, томининг кўзи.

*Хомуш ҳолда Умайя киради. Жалолиддин билан кўз-
лари тўқнаш келиб, беихтиёр бир дақиқа тўхтаб, сўнг-
ра тез ўтиб кетгали ошиқади.*

ИБН АММОР

Бемаҳалда қаёнларда юрибсан, қизим,
Биласан-ку замон қалтис, не кўп саёқ кўп.
Энанг сени излаб кетган эди.

УМАЙЯ

Меними?
Мени ҳамон қизалоқ деб ўйлайди энам.

ИБН АММОР

Эна деган ҳақ бўлур, бор, олдига боргил.

УМАЙЯ

Хўп, отажон.

(кетади)

ЖАЛОЛИДДИН

Фарзандингиз оқила ўшар.

ИБН АММОР

Мудҳиш пайтда келди булар дунёи дунга,
Ҳар бирининг ёш бошида бордур минг ғавво.

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳеч қачон ҳам осон бўлган эмас одамга,
Илк қадамдан то сунгиси қадар йул офир.

ИБН АММОР

Аммо бизнинг асримизда тала-тўп кўпроқ,
Қанча алам олиб келди бир Чингиз узи.

ЖАЛОЛИДДИН

Гап Чингизда эмас, Ибн Аммор.

*(овриқдан бўшашади. Ибн Аммор кумагида болишга
ёнбошлайди)*

Аввал ҳам
Чингиз янглиғ босқинчилар келган ҳаётга.
Бироқ Чингиз ғалабага енгил эришди.
Падаримиз алдандилар макрга афсус.

(қийналиб)

Макр... Шоҳлар алданувчи бўлса макрга
Улус боши ғам-аламдан чиқмас. Юрт ўлар.

ИБН АММОР

Мени маъзур тутинг, султон, аммо ўзингиз...
Сиз макрга алдаммадим деёласизми?

ЖАЛОЛИДДИН

Алданмаган бўлсам эди кош, Ибн Аммор.

(Саълаба киради)

САЪЛАБА

Хайрият-ей, турибдилар меҳмон тушақдан.

ИБН АММОР

Тепангизда мижжа қоқмай ўтирган «табиб»
Саълаба шу.

ЖАЛОЛИДДИН

Ташаккур.

ИБН АММОР

(хотинига)

Сен қайларда қолдинг,
Умайянинг келганиде кун вира эди.

САЪЛАБА

Мен бормаган жой қолдими уни ахтариб,
Хавотирдан така-пука бўлди юрагим.

ИБН АММОР

Мен қизингнинг ўчоғидан хабар олайн,
Сен яна бир табиблигинг қилмасанг бўлмас.
Оғриқ азоб бераётгир султонга.

САЪЛАБА

Султон?

ЖАЛОЛИДДИН

(шошиб)

Ҳа, исмим шу... Султон исмим... Султонали.

САЪЛАБА

Султонали... Ярашиқли исминг бор экан,
Суюгингнинг чатноғига топамиз даво,
Қани, Султонали менга қўлингни кўрсат.

ИБН АММОР

Бошланди.

(Жалолиддинга)

Сиз маҳкам бўлинг.

(ўз-ўзига)

Хотин-да, хотин.

(кетади)

САЪЛАБА

(Ярадорнинг бойлоғлиқ қўлини пайпаслаб)

Билагингга исириқнинг тухумин босиб,
Зайтун мойи ила ишқаб бойлаган эдим,
Не каромат кўрсатганин биламиз ҳозир.

*(Йигитнинг билагини бўшатабошлайди.
Жалолиддин яна ҳушидан кетади)*

САЪЛАБА

Вой, ўлмасам... ажраб қолди яна ҳушидан,
Нима қилдим? Чақирсамми кекса табибни.

(ичкарига)

Қизим, бирров буёққа чиқ. Умайя!

(ичкаридан овоз)

Ҳозир.

(ичкарига)

Ховонча ва исириқни келтиргил.

(овоз)

Яхши.

*Саълаба Жалолиддиннинг юзига совуқ сув сепади.
Бир нималарни ўқийди. Темирни ўчоқда қиздириб, қў-
лига босади ва қайтадан боғлайди. Жалолиддин ўзига
келади.*

САЪЛАБА

Мингта экан, Султонали, жонинг. Чидагил,
Суягингни солиб қўйдим жойига. Сув ич,
Муздаккина.

Саълаба унга сув ичкизаётганига Умайя киради.

УМАЙЯ

Олиб келдим, эна.

САЪЛАБА

Дарров тутаткил.

Умайя усириқни тутатабошлайди. Ибн Аммор киради.

ИБН АММОР

Кароматдур Саълабанинг турган-битгани,
Нафаси ҳам ўткир эрур, қўли ҳам енгил.
Боринг энди, дамингизни олинг, «табиблар»,
Умайя, сен қозон-ўчоқ тепасида бўл.

ЖАЛОЛИДДИН

(Саълабага)

Сизга ҳамда... қизингизга ташаккур.

САЪЛАБА

Қуллуқ,

(кетишади)

ИБН АММОР

Чиқиб ҳозир мен булутсиз кўкни кузатдим,
Туш кўргандим, тутилмоғи керак эди ой.
Ва ўнгимдан келди тушим.

ЖАЛОЛИДДИН

Қизиқ... не бўлди?

ИБН АММОР

Үн беш кунлик бўлган эди ой хўп тўлишиб,
Еру кўкни турар эди ёритиб бирдай.
Фавқулодда юзларига тортидди парда,
Гуё калхат қанотлари қоплади ерни.
Фингшиб ўтди ўнгу сўлдан ёқимсиз шамол,
Унсиз фарёд чекар эди гуёки осмон.
Тоғлар етим бола каби мунғайиб қолди,
Йўқотдилар чўнг қоялар салобатларин.
Оёғимнинг остидаги ер бўлса худди
Жарга келиб қолган отдай титранди гаранг.
Узоқ давом этгани йўқ ернинг бу ваҳми,
Кўтарилди ой юзини қоплаган парда.
Яна еру кўкни бирдай ёритди шуъла.
Аммо энди икки-уч кун хансирайди ер,
Вақт керак кўкнинг тинчиб олишига ҳам.
Ваҳиманинг асорати дарров йўқолмас,
Одамларга зиён-заҳмат етмаса кошки.

ЖАЛОЛИДДИН

Озми ўзи одамларнинг ғам-аламлари,
Дош беролар бу ваҳшатга фақат одамзод.

ИБН АММОР

Тамом тўлди одамзоднинг сабр косаси,
Тинкасини қуритди бу сўнгсиз урушлар.
Қийин бўлди Озарга ҳам, Гуржистонга ҳам.

*Жалолитдин бошини кўтариб, Ибн Амморга синов-
чан тикилади.*

ЖАЛОЛИДДИН

Қийинлиги тўғри, бироқ...

ИБН АММОР

Хотиржам бўлинг,
Сўзим сизга таъна эмас. Шунчаки айтдим.

ЖАЛОЛИДДИН

Ўхшамасиз шунчаки гап айтувчига ҳеч,
Не айтсангиз, тагида бир маъно кўраман,
Беҳудага айтдингизми ой тутилганин?

ИБН АММОР

Тутилгани ростдур ойнинг.

ЖАЛОЛИДДИН

Шубҳа қилмайман.
Лекин сезиб турибманки, ой бир баҳона,
Менга недир демоқчисиз. Айтаверинг.

ИБН АММОР

Мен
Узоқ тоғда яшаётган кекса одамман,
Ҳеч рўбарў келганмасман султонлар билан.
Иситмангиз баланд ҳозир бунинг устига.

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳечқиси йўқ, ақлу ҳушдан айирмаса бас.

ИБН АММОР

Худди ҳаво каби зарур одамга эс-ҳуш,
Шоҳларга-ку ҳар нарсадан муҳими шудир.
Ўша бўлса ер юзида камаяр қирғин.
Дейман, наҳот тоғли халқлар қироличаси
Русуданнинг юрагига топмадингиз йўл.
Оқибатда қонга тўлди дарё...

ЖАЛОЛИДДИН

Русудан
Рад айлашга журъат қилди даъватларимни,
Қувлар бўлди мени, ахир, остонасидан.

ИБН АММОР

Остонага лашкар тортиб келгансиз.

ЖАЛОЛИДДИН

Тўғри,
Мана, менинг лашкарим ҳам, ўзим ҳам келдим,
Бирлашайлик, қўшилайлик, дедим мен унга.
Ва дедимки, келаяпти устингга Чингиз,
Бирлашмасак енгар сени бизни енгандек.

(сукут)

Сиз билурсиз, нима учун топталди Турон,
Нима учун таслим бўлди ёвга буюк юрт.
Тўрт юз элик қалъаси бор эди метиндек,
Бирлашганда эди улар худди бир вужуд,
Бир ёқадан бош чиқариб кирсайди жангга,
Уни Чингиз ололмасди, ололмасди, йўқ.
Нима қила олар эди Ўтрор бир ўзи,
Самарқанднинг бир ўзи ва Урганж бир ўзи.
Бухоро ҳам, Кешу Шом ҳам бир ўзи, ўзи.
Ахир, улар битта буюк байроқ остида,
Битта буюк мамлакатга мансуб эдилар.
Афсус, улар ёвга қарши бирлашмадилар,
Ва ўзлари ўзларининг бошин едилар.

(сукут)

Русуданга мен шуларни эслатдим. Айтдим:
Гар тушмасин десанг Турон куни бошингга,
Лашкаримга лашкаринг қўш, дарвозангни оч!
У рад этди. Дарвозасин ёпди маҳкамроқ.

ИБН АММОР

Рад айласа, ҳақи бордур, у, ахир, қирол...

ЖАЛОЛИДДИН

Эрта кунни кўролмаган қирол қиролмас.
Бир тасаввур этиб кўринг. Бирлашди қўшин,
Бир-бирига қул бердилар асов дарёлар,
Турли тилда гаплашувчи халқлар бир вужуд,
Бир тани бир жон бўлдию ташланди ёвга.
Ана унда босқинчи ва манфур Чингизга
Сичқон ини бўлар эди минг танга.

ИБН АММОР

Тўғри,
Аммо сиздан чўчиб қолган Русудан.

ЖАЛОЛИДДИН

Мендан
Хавфсирашга заррача ҳам йўқ эди асос.
Керак эмас эди менга ўзганинг тахти,
Менга фақат керак эди куч ҳамда имдо.
Олишмоғим даркор эди мен Чингиз билан.
Қон тўкишга мажбур этди мени Русудан.
Аммо кириб борарканман шаҳрига ғолиб,
Сезар эдим дилимда сулҳ иштиёқини,
Русуданни қолдирмоқчи эдим тахтида.
Аммоки у қочиб кетди. Мени уқмади.

ИБН АММОР

Шоҳлар фақат шоҳлар билан гаплашадилар,
Тил ўтмаса гаплашурлар тил тили билан.
Гаплашсалар эди шоҳлар қалб тили билан
Унда ҳуда-беҳудага тўкилмасди қон.

ЖАЛОЛИДДИН

Қалб тили не деганидур?

ИБН АММОР

Мана, иккимиз
Мулоқотга кирган тил шу — қалб тили бўлур.
Гўёки сиз шоҳ эмассиз, иккимиз ҳам тенг,
Дилда неки бўлса, борин изҳор этамиз.
Бунда на бир шумлик, на кин, на-да қабоҳат.
Нега бир шоҳ бир шоҳ билан шундай гаплашмас,
Нечун бири иккинчисин таъқиб этади,
Бир-бирининг мулкига кўз тикишар нечун?

ЖАЛОЛИДДИН

Айтмоқчисиз мен бу ерга мулк истаб келдим?
Кечирасиз, мен ўз мулким кўйи-ғамида

Сарсону саргардондирман, унга муштоқман.
Уни ҳозир итлар ғажиб кемирмоқдалар.

ИБН АММОР

Хафа қилиш ниятим йўқ эди сизни ҳеч,
Тилим ўзи шунақа, сал қалампири бор.
Итлар ғажиб ётмоқдадур юртимни дерсиз,
Лекин уни ит оддига ташлаб қочган ким?

ЖАЛОЛИДДИН

Отам деган сўзни менга айттирмоқчисиз,
Уни айтмоқ менга осон дея ўйларсиз?
Гарчи ота айбин демоқ ўғилга уят,
Бироқ ундан қайга қочиб қутулар ўғил?!

ИБН АММОР

Наҳот шундай улуғ бир шоҳ кўрқди Чингиздан?
Ахир, сиз... ва сизлар нега қараб турдинглар?
Маъзур тугинг, яна тилим қичиди.

ЖАЛОЛИДДИН

Майли.
Сезяпманки, ўғлингиз бор экан сизнинг ҳам,
Айтинг, қулоқ тутасизми унинг изнига?
У ҳам сизнинг амрингизга буйинсунарми?
Бошқа тилни қўйиб, сўйланг қалб тили билан.

ИБН АММОР

(бироз говдираб)

Менинг ўғлим... Нима десам экан, ҳайронман,
Сиз ўзингиз кўриб баҳо беринг яхшиси...
Ҳозир келиб қолади у.

ЖАЛОЛИДДИН

Ана шунақа!
Савол бериш осон, Ибн Аммор, қўп осон,
Лекин жавоб бермоқ қийин, жудаям қийин.

Сиздай улкан алломанинг сўзига аммо
Очиқ жавоб берилмаса, инсофдан бўлмас.

(оғриқ ичига оғир хаёлга берилиб)

Менким, маълумингиз, шоҳга тунғич ўфилман,
Акадурман яхши-ёмон шаҳзодаларга.
Бироқ мени валиҳдлик мартабасига
Отам лойиқ кўрмадилар.

ИБН АММО

Сабаб?

ЖАЛОЛИДДИН

Сабаби
Фанимларим шубҳа солиб отам кўнглига
Дедиларки, Жалолоддин тахтинг эгаллар.
Отам бунга ишондилар.

ИБН АММО

Қандай разолат!

ЖАЛОЛИДДИН

Сўнг бостириб келганида Чингиз очофат,
Дедим, ота, жам этайлик кучни бир жойда.
Қўшиннинг эрк-ихтиёрин беринг қўлимга,
Олишайин бир юзма-юз ул махлуқ ила.
Отам рози бўлмадилар.

ИБН АММО

Яна шубҳами?

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳа, отамни чўчитдилар мендан — ўғлидан,
Дедиларки, Жалолоддин Чингизни енгса,
Тахтингни ҳам олар тортиб сенинг қўлингдан.
Отам яна ишондилар фанимларимга,
Сочиб-сочиб юбордилар қўшинни ҳар ён.
Пароканда бўлиб қолди улўф салтанат.

ИБН АММОР

Надоматлар бўлмай!

ЖАЛОЛИДДИН

Уруш бошланган чоғда
Урганждамас, Самарқандда эди отамиз.
Уша ёқдан тўғри қочиб кетдилар.

ИБН АММОР

Эвоҳ!
Юрт подшоҳсиз, етим қолди?

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳа, шундоқ бўлди.
Қочиб-қочиб бориб олис махов оролга,
Хору забунликка ўзни маҳкум этдилар.
Чақиртириб ўлимлари оддидан мени
Энди шоҳ — сен дедилар ва камарларини
Ечиб менга бердилар. Мен рози бўлмадим,
Аммо сўнги тилагим шу дедилар ўксиб.
Рози бўлмоқликдан ўзга чорам қолмади.

ИБН АММОР

Давлатингиз буюк эди, текурдилар кўз,
Кўз тегмаса, эси буңдоқ кетмайди шоҳнинг.
Лекин бутун бўлса ҳамки сизнинг ақлингиз
Чингизхондан панд едингиз...

Сукут. Жалолуддин ингранади.

ЖАЛОЛИДДИН

Панд егансан, денг.
Синд дарёси бўйидаги сўнги савашда
Тузоғига туширди у мени дафъатан.

ИБН АММОР

(қизишиб)

Йўқ. Дафъатан эмас, йўқ, йўқ, тасодиф эмас,
У сизни мот айлаган ўз режаси билан.

Тилдан тилга ўтган у жанг энди афсона,
Умидимиз эди ўша афсона бизнинг.
Аммоки сиз ишончларни оқлоддингизми?
Йўқ... у... Чингиз бало экан. Муғомбир экан,
Устун келиб турганида сизнинг қўлингиз
У устаси фаранг мақр-ҳийла ишлатиб,
Лақ туширган сизни, ҳа-ҳа, роса ўйнатган.

ЖАЛОЛИДДИН

(оғриқ ва таънадан бўзариб)

Бекор гап бу. Бир уйдирма... Уни қийратиб,
Мен оддимга солиб қувдим. Қочди довдираб,
Тумтарақай... Утакаси ёрилай деган.

ИБН АММОР

Шундай қилиб кўрсатган у сизга ўзини,
Оти билан Чингизхон-да, фирт тулки...

(истеҳзо билан кулади)

ЖАЛОЛИДДИН

Кулинг!
Кулаверинг, кулиш осон...

ИБН АММОР

Мен сиздан эмас,
Кўлдим Чингиз найрангининг соддалигидан.
У қочганча олиб борган сизни жарликка,
Пистирмада ўзи қўйган лашкар оғзига.

ЖАЛОЛИДДИН

Омад кетса шундай бўлар, Ибн Аммор.

ИБН АММОР

Йўқ,
Айбни тункаш ҳожат эмас омадсизликка.
Бу касридур ўз кучингга мўсаймоқликнинг¹.
Ахир, Чингиз фақат сиздан ҳайиқар экан.

¹ Мўсаймоқ — ортиқ даражада маҳлиё бўлмоқ (ўзига).

ЖАЛОЛИДДИН

Ибн Аммор, Чингиз ўлди, хабарингиз йўқ.

ИБН АММОР

А? Чинданам шу ялмоғиз ўлақолдими?

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳа, Чингизнинг ўлгани рост.

Жалолитдин маънос тортиб, оғир ўйга толади.

ИБН АММОР

Магар рост бўлса,
Юзингизда нечун шодлик аломати йўқ?
Нечун аввалгидан бадтар ғамга чўқдингиз?
Юртингизни вайрон этган, неча элларни
Ер билан бир қилиб яқсон айлаган Чингиз
Ўлсаю сиз... Тушунаман. Жароҳат. Лекин...

ЖАЛОЛИДДИН

(гулханга боқиб)

Тоғу тошлар аро кездим нечун дарбадар,
Нечун кечдим дарёларни, денгизларни мен,
Забт айладим нечун Озар, Афғон, Гуржини,
Нечун қўшин йиғдим узоқ-яқин эллардан?
Эҳ, бир олишмоқчи эдим Чингизхон билан,
Эҳ, бир олишмоқчи эдим... Оғзидан қонин
Оқизмоқчи эдим унинг, ўша малъуннинг.
Ўз ажали билан ўлди Чингизхон, афсус,
Афсус, қасос нелигини кўрмасдан кетди.
Чингиз қирди йигитларни, уларнинг ота-
Оналари, хотинлари, болаларини.
Гўдак кукрагини ёриб, унинг юрагин
Ит олдиға ташлатди у... Жажжи юракни
Ит еганин мазах қилиб этди томоша.
Жавобини эса, афсус, олмасдан кетди.
Тўғри, менинг унда-бунда қилган ғалабам
Наштар бўлиб санчиларди чиркин қалбига.
Ва мен бундан янада куч-қувват олардим.
Шайланмоқда эдим унинг бошин янчмоққа,
Аммоки у энди йўқдур, у энди йўқдур.

(сукут)

Мен Шом сари борарканман лашкар йиққани
Чингиз ўлди деган хабар келди. Тўхтадим.
Ва ўйладим. Олишаман энди ким билан,
Кимга энди едираман қасос аламин.
Кимни энди тавбасига таянтираман?
Шу тариқа тушди қўлдан тарвузим... Ҳа-ҳа,
Шу тариқа ўчди руҳим алангалари.
Оёқланган қушинимни тўхтатдим йўлда,
Совуқ замин оғушига чуқдим мақсадсиз.
Совуганим менинг кўриб совуди қушин,
Камарларин белларидан ечди сарбозлар.

(сукут)

Энди кўзим кетган экан уйқуга, бирдан
Кутарилди шавқин-сурон. Тепамга мўғул
Нуёнлари келганини кўриб қолдим-да,
Пешахона олдидаги отимга миниб,
Ҳаётимни топширдим оқ бедовга яна.
Улар мени қувладилар келиб изма-из,
Мен уларни бирин-кетин олдим нишонга.
Сизнинг ушбу тоққа яқин келган чоғимда
Палахмоннинг тоши келиб тегди елкамга.
Шундан кейин не бўлганин билмайман. Кўзим
Очганимда шу ҳужрада кўрдим ўзимни.

ИБН АММОР

Ўз суюкли фарзандларин асрайди Оллоҳ,
Дийдорлашмоқ пешонага ёзилган экан.

ЖАЛОЛИДДИН

Лекин ҳамон билолмасман халоскорим ким,
Ким қутқариб олди мени ёвнинг илгидан,
Бу ҳужрага элтиб қўйди қайси нажоткор?

ИБН АММОР

Ҳужрамизга олиб келган сизни ўғлимдур.

ЖАЛОЛИДДИН

Сизнинг ўғлингизми? Қани, борми шу ерда?
Ўғлингиз ҳам ўзингиздай соф кўнгил экан,
Ўзгаларга меҳрибон.

ИБН АММОР

Ҳа, жу-да-а мерибон...
Фикримни банд этар ўзга нарсалар, султон.

ЖАЛОЛИДДИН

(оғриқ зўрини яширишга уриниб)

Нима экан фикрингизни банд этган. Айтинг.

ИБН АММОР

Хўп, айтаман. Бир ҳақиқат бордур азалий,
У ҳам шуки, шон-шуҳратга учган подшоҳнинг
Бир кун бориб қора бўлар манглайи албат.
Истисно деб сизни бундан айтолмас биров.

ЖАЛОЛИДДИН

(тишини тишига босиб)

Бундан чиқди шуҳратпараст эканман-да мен,
Жуда қизиқ бўлди-ку бу...

ИБН АММОР

Қизиги шуки,
Шуҳрат учун керак экан сизга жанг-жадал,
Чингиз билан олишмоқ ҳам аслида сизга
Даркор бўлган экан, билдик, шон-шуҳрат учун.
Чингиз ўлди, демак ўлди жанг шуҳрати ҳам.
Вожабо, вожабо...

ЖАЛОЛИДДИН

(қаддини ростламоққа уриниб)

Чингиз билан жанг
Иблис билан жанг дегани, малъун билан жанг.
Уни енгмоқ тенгдур енгмоқ билан риёни.
Риё билан олишмоқ гар шуҳрат аталса,
Мен розиман бу шуҳратга бурканса номим.

ИБН АММОР

Чингиз улган билан демак ўлдими риё,
Ер юзида камайдими жижжа ёвузлик?
Чингиз сочган разолатнинг уруғларидан
Заҳар-заққум дарахтлар униб чиқмасми?
Чингиз ўлди дея қўлдан қилични қўймоқ
Разолатга йўл очмоқлик билан баробар.
Йўқ, сиз фақат Чингизни, ҳа, унинг ўзини
Ўлдирмоққа қасд этгансиз. Уни ўлдирган
Бир қаҳрамон сифатида номингиз қолса,
Тарих шуни рақам этса... Сизга шу керак.
Энди сизга иш қолмади, энди Чингиз йўқ.
Фалсафани қаранг. Шўям гап бўлдию...

ЖАЛОЛИДДИН

Мен
Тарих учун эмас, юртим учун олишдим,
Жон олиб, жон бердим юртим ва халқим дея.
Чингизни ҳам тиз чўктириб сўймоқчи эдим,
Халқим қони, юртим хуни, кўз ёши учун.
Сиз бўлсангиз...

ИБН АММОР

Қўшилмайман, фикрингизга, йўқ,
Сиз айтган халқ ва юрт учун Чингиз хунимас,
Эрк ва ҳурлик керак, султон, озодлик керак.
Синдирмоғи керак улар қуллик занжинин.
Ўз еридан босқинчини қувиб чиқармоқ,
Ўз ерига соҳиб бўлмоқ — улар орзуси.

(сукут)

Ҳалигина эсладик биз шайх Куброни,
Ҳифзул Ватан — мин ал-иймон, деганлар ҳазрат.
Яъни Ватан ҳимояси — иймон белгиси.
Сиз Ватаннинг ҳимоясин қилмоқ ўрнига
Қўлдан қилич ташласангиз Чингиз ўлди деб,
Ватан ҳоли не кечади ёвлар илгида?
Сизга Ватан керакми ё шуҳрат керакми?

ЖАЛОЛИДДИН

Бу иккисин бир-биридан ажратиб бўлмас,
Мағзин чақсанг битта эрур Ватан ва шуҳрат.

ИБН АММОР

Янглишасиз, султон, ҳали ҳеч бир кимсага
Шону шуҳрат Ватан ўрнин босолган эмас.
Киндик қонинг тукилган ўз юртинг тупроғи,
Шу тупроқнинг битга ҳиди, бир дона гули
Ҳар қандайин шон-шуҳратдан минг қарра афзал.
Сизлар бўлса... шаҳзодалар, султонлар, шоҳлар
Шон-шуҳрат деб Хоразмни адо этдинглар.

ЖАЛОЛИДДИН

(ўқ еган арслондай ўқириб)

Йу-ўқ!

Жароҳати очилиб, ҳолдан кетади. Ибн Аммор ярасини боғлаб қўймоқчи бўлади, Жалолиддин йўл бермайди. Оғир сукутдан сўнг давом этади.

Не қилган бўлсам агар ёш жоним билан
Хоразм деб қилдим, унинг бахти деб қилдим.
Уни деб чанг солдим Чингиз ўғилларига,
Ул мақтанчоқ Тулихоннинг кесдим тилини,
Нуёнларнинг бошин олдим, кўзларин ўйдим.

ИБН АММОР

Булар бари шуҳрат қўшди шуҳратингизга,
Сиз дарёга от солганда Чингиз тан бериб,
Ўғлинг бўлса, бўлсин деган Жалолиддиндай.
Элар оша марддигингиз бўлгач овоза
Эсанкираб кетдингиз маст-аласт шуҳратдан.
Бу мастликнинг оқибати эса маълумдур.

ЖАЛОЛИДДИН

Қўшилмайман. Мағлубият мастликдан эмас,
Мағлубият иккиланиш, довдирашдандур.
Иккиланган суворийнинг чопмайди оти,
Довдираган шоҳнинг сўзи етмас қулоққа.

ИБН АММОР

Шоҳнинг сўзи ўтмас бўлса, сизнинг сўзингиз
Қиличдан ҳам ўткир эди. Лекигин нечун
Бир сўз демай Урганжни тарк этдингиз сиз ҳам?

ЖАЛОЛИДДИН

Сўзлай десам Туркон хотун оғзимни ёпди.

ИБН АММОР

Ишонмайман. Жалолиддин Мангубердининг
Оғзин биров ёпди деса ким ҳам ишонар.
Сиз ўзингиз ёлғиз йўлдан юрмоқни истаб,
Бошқалардан устун қўйиб ўзни минг чандон,
Унутдингиз, ёлғиз отнинг чиқмайди чанги,
Чиқса ҳамки, чанги, лекин чиқмайди донғи.

ЖАЛОЛИДДИН

(ўқиниб, оғриқдан ўртаниб)

Мен билмадим бу дунёда Оллоҳдан бўлак
Кимга суянмоғу кимга ишонмоқ мумкин?
Кимни тоғим десанг, қулар тоши устингга,
Қўл узатсанг, харсанглари тилар қўлингни.
Кимга агар жондошим деб дилингни очсанг,
Заҳарлайди дастурхондай очиқ дилингни.
Сизга ёлғон, Ибн Аммор, менга эса чин,
Сен дўстингми, акангми ё укангдан агар
Устун бўлсанг бир қарич, бор-йўғи бир қарич,
У сени ўн қарич ерга киритмоқ бўлар.
Ўз галангдан бир поғона баланд учсанг гар,
Қанотларинг юлқиб-юлқиб, кўзинг чўқурлар.
Оёғидан тортсак агар олға кетганни,
Патларини юлсак агар баланд учганни,
Шухратпараст десак уни ва худбин десак,
Тушов урсак ўзимиз ўз оёғимизга,
Икки дунё оқармайди косамиз бизнинг.
Агар сиздай донишмандлар шуни билмаса,
Салла ўраб, олим бўлиб юргани бекор.

ИБН АММОР

Ўз йўлига олимлик, ўз йўлига шоҳлик,
Унинг бўлсин, бунинг бўлсин, нуқси йўқ эмас.
Беайб фақат парвардигор. Сизга дил очиб,
Ҳақ сўзларни айтганимдан пушаймоним йўқ.
Кимдур кўтармаса машғал бу зулмат аро,
Ёритмаса эл йўқотган сўқмоқ, йўлларни,

Бошламаса ботирларни қасос кунига,
Эзилганлар бу дунёдан армонли кетар,
Кўзи очиқ кетар бари хўрланларнинг.
Босқинчилар зулми адад билмайди унда,
Узоқ тушмас юртнинг оёқ-қўлидан кишан.
Шуни айтмоқ учун сизни кутдим. Кўп кутдим!

*Умайя киради. Муҳим бир мусоҳаба кетаётганини
сезиб, ўзини панага олади, суҳбатга қулоқ тутади.*

Сизни, султон, бир нарсадан этайин огоҳ,
Менинг ҳужрам сизга ўлим ҳозирлаб турар.

ЖАЛОЛИДДИН

(ҳайрон)

Ҳужра... ўлим ҳозирлар? Қизиқ...

ИБН АММОР

Ҳа, турфа
Ўйинлари кўпдур кажрафтори-дунёнинг.
Гап шундаки, менинг ўғлим сизни ул тоғдан
Ўлдиргали олиб келган бизнинг ҳужрага.

ЖАЛОЛИДДИН

Ўлдиргали олиб келган? Не учун?

ИБН АММОР

Бизнинг
Сухайл отлиф бир ўғлимиз — куёвимизни

(Умайя бир сесканади)

Ўлдирганлар жангда сизнинг амрингиз билан.
Унинг хунин талаб қилар сиздан Абу Зайд —
Ўғлим... ҳамда Сухайлнинг акаси Солмон.

ЖАЛОЛИДДИН

Шундайми?

ИБН АММОР

Ҳа, шундай, султон. Ҳукм Оллоҳдан.

Жалолиддин базӯр қадам босиб, ичкари кириб кетади. Умайя бетоқат бўлиб, паришон ҳолатда олдинга чиқиб келади.

УМАЙЯ

(Ўз-ўзига)

Хужрамизда даволаймиз, мана, биз кимни,
Мана, кимнинг ярасига излаймиз малҳам.
Сухайлни ўлдирганга дармон бағишлаб,
Унинг руҳин чирқиратиб турган эканмиз.
Йўқ, энди бу даво топмас... Кечир, Сухайл,
Мен алдандим. Ўйладимки, бу бир мусофир.
Энди бари аён бўлди. Бариси аён,
Сенинг хунинг эвазига у хун берсин, хун.
Мен бораман ҳозир аканг Солмон олдига,
Ҳа, Солмонни менинг ўзим бошлаб келаман!

(китабошлайди)

ИБН АММОР

Тўхта, қизим. Жуда бузуқ авзойинг, не гап?

УМАЙЯ

Не гаплигин сиз билурсиз, ота. Бу ҳужра
Сирларини билгувчисиз ҳаммадан аввал.
Ундан огоҳ бўлурман мен ҳаммадан кейин.
Агар мени қизалоқ деб ўйлар бўлсангиз,
Қўрқаманки, сизга бўлган меҳрим дарз кетар.

ИБН АММОР

Сендан пинҳон тутадиган сирим йўқ, қизим,
Биласанки, жондан сени ортиқ севарман.
Бироқ айтар вақти бўлур ҳар ҳақиқатни,
Вақти келмай айтилган сўз чала тувилган
Бола каби кўп азият келтирар уйга.

УМАЙЯ

Бундан ортиқ не азият бор яна, ота,
Менга яна не ситами бор бу дунёнинг?

(аччиқ-аччиқ йиғлайди)

Хужрамизнинг туридан сиз жой берган уша
Хоразмлик афтини йўқ куришга кузим.

ИБН АММОР

(меҳр билан қизининг кўзёшларини артиб)

Тинчлан, қизим, ўзингни кўп қийнайвермагил,
Қийналмоқнинг кўз ёшидан бўлак нафи йўқ,
Сен йиғлаган билан дунё ўзгара қолмас.

УМАЙЯ

(тағинда изтиробга тўлиб)

Ишим йўқдур менинг дунё-пунёси билан,
Бу еримни куйдирган дард ўзимга етар.
Бу дунёдан одам кетса тамом экан-да,
Бир чақалик ишимиз йўқ экан Рух билан.
Ўлган одам руҳи қанча чинқирса майли,
Чин қанчалик топталса ҳам майли... Шундайми?

ИБН АММОР

Ўзингни бос, Умайя.

УМАЙЯ

Йўқ, тугади сабрим.
Ортиқ бардош беролмайман майнавозликка.
Ҳақиқатни айтмоғим шарт Солмонга ҳозир.

ИБН АММОР

Аканг Абу Зайд волий олдига кетган,
Оқсоқоллар жам бўлиб бир қарорга келсин,
Ана ундан кейин...

УМАЙЯ

Йуқ-йуқ! Волий, оқсоқол
Ва бошқанинг даҳли йуқдур бу ишга, ота.
Унга қандай жазо бермоқ бизнинг расомат.
Солмон узи чиқарар энг одил ҳукмни.

(китабошлайди)

ИБН АММОР

Тухта, Умайя.

УМАЙЯ

Йуқ.

ИБН АММОР

Тухта, Солмонга борсанг
Ҳеч тузатиб бўлмас хато руй берар.

УМАЙЯ

Майли.
Қандай хато руй берса ҳам майли. Энг оғир
Хато содир бўлиб бўлган. Буёғи энди
Барибирдур. Майли, осмон ерга қуласин!

(шиддат билан чиқади)

ИБН АММОР

Бу ёшларга не жин урган.

(ўчоқ бошига маъюс ўтириб қолади)

Энди не бўлар?!

*Даст ўрнидан туриб, қизини қайтариш мақсадига
кўчага отилади. Хомуш ҳолда қайтиб киради.*

Кетиб қолган... Нечун уни қўйиб юбордим?
Кошки эди одамсифат бўлса бу Солмон.
Паноҳингда ўзинг асра, бандангни, Оллоҳ!

И К К И Н Ч И Қ И С М

*Уша жой. Ибн Аммор хуфтон намозини ўқиб юзига
фотиҳа тортади, ташқарида одамларнинг кангир-гун-
гур овозлари эшитилади. Абу Зайғ Абутолиб волий,
Ибн Халлож ва Сайфий оқсоқолларни бошлаб киради.
Ҳаммасининг авзойи бузуқ,*

ИБН АММОР

Туннинг юзи қора бўлса агар монеъ йўқ,
Оқартира билмас они на куч, на ақл.
Аммо одам юрагига тушган қорани
Даф айламоқ мумкин булар ақлу ҳуш билан.
Сизлардаги ақлу ҳушдан воқиф бўлсам-да
Юзингизда жаҳл кўриб қора тун янглиф
Не дейишни билмай қолдим.

АБУТОЛИБ

Қўй, Ибн Аммор,
Ярашмайди соддаликка солсанг ўзингни.
Юзимизда жаҳл бўлса бесабаб эмас,
Қани ўша Хоразмшоҳ, ўшандан гапир.

ИБН ХАЛЛОЖ

(қўлтихтаёғини тўқиллатиб)

Лол бўлмаган бўлса агар саволимизга
Жавоб берсин.

ИБН АММОР

Қандай савол?

САЙФИЙ

(чўрт кесиб)

Сенга даҳли йўқ,
Саволларга ундан жавоб олмаққа келдик.

Жалолиддин аста чиқиб, зимдан сўзга қулоқ тутади.

ИБН АММОР

Жалолиддин ярадордур, жисми ногирон,
Унга ҳозир савол эмас, малҳам керақдур.

ИБН ХАЛЛОЖ

Етар агар калимага айланса тили,
Жавоб берсин бугун энди қилмишларига.

ИБН АММОР

Эсингни йиғ, Ибн Халлож, ахир, у шоҳ-ку,
Ҳамқишлоғинг эдимики, саволга тутсанг.

АБУТОЛИБ

Ҳа, у шоҳдур, Ибн Аммор, лекин қандай шоҳ,
У бостириб келган бизнинг юртга, унутма.

ИБН ХАЛЛОЖ

У бостириб келмаганда мана бундай... шал,
Қўлтиқтаёқ кўтаргилаб юрмас эдим мен.
Чақир. Жони бўлса чиқсин. Салом берайлик...

*Оёқда базур турган Жалолиддин бор кучини йиғиб,
аста чиқади, ўзини хотиржам тутади.*

ЖАЛОЛИДДИН

Зуғум қилмоқ ўрни эмас Ибн Амморга,
Кўряпманки, у нур каби покиза бир жон.
Мана, ўзим чиқиб келдим ҳузурингизга,
Не гап бўлса эшитишга тайёрман.

ИБН АММОР

Булар
Ўрамимиз волийси ва оқсоқоллари.
Ҳув чеккада турган менинг ўғлим Абу Зайд.

*Жалолиддин ўз «халоскори»га зимдан боқади, унинг
кўзларида қаҳр-ғазаб кўради.*

ЖАЛОЛИДДИН

(Ибн Амморга)

Меҳмон каби нечун турар у бир чеккада?

АБУ ЗАЙД

(пичинг билан)

Отам сенга берса нетай уйнинг турини,
Ҳамма ҳурмат-иззат сенга, сен шоҳсан, ахир.

ИБН ХАЛЛОЖ

(заҳарханда билан)

Шоҳ бўлганда қандоқ шоҳ-а, қандоқ саркарда,
Поёндоз ҳам тушолмадик бундоқ йулига.

ЖАЛОЛИДДИН

(жаҳл билан)

Жалололидин Мангуберди исмим, чарх билур,
Ер юзининг учдан бири менга мулк бўлур.
Гарчи ёвлар мулки покни форат этмишлар,
У меники, у туркники, Туронниқидур.
Хоразмдай буюк маъво менга тож берган,
Маън этаман беҳурмат сўз айтмоқни сизга.

АБУТОЛИБ

(оқсоқолларга)

Адолатли сўз керақдур пичинг ўрнига,
Ким қўйибди истехзони оқсоқолларга.

ИБН ХАЛЛОЖ

Абутолиб, волийлигинг пеш этма дарҳол,
Ҳар қандайин сўз демоққа ҳақимиз бордур.
Уни бизга маън этмоққа... бунда фатво йўқ,
Ўзин тутишини қаранг, худ шоҳи олам,
Э, ургилдим мен сендақа қуруқ подшоҳдан.

ЖАЛОЛИДДИН

(ғазабини босиб)

Тўғри, менинг ҳозир на тож, на-да тахтим бор,
На остимда отим бору на қўлда тиғим.
Кучимни-да емирдилар жароҳатларим.
Лекин менинг кўзим ҳали узоқни кўрар,
Сиз кўрмаган уфқларни илғашга қодир.

(Ибн Халложга)

Куриб турар сенинг ичи-ташингни кўзим,
Куриб турар қора дилинг, чиркин миянгни.
Сенга ялоқ кераклигин кўраяпман мен,
Ялоқ берсам сенга учар эди унларинг.
Афсус, сенга берадиган ялоқ йўқ ҳозир.
Қон яламоқ бўлса ишинг ялоқ не ҳожат,
Мана, келу қонларини яла ярамнинг.

*(елка, қўл ва оёқларига боғланган рўмолларни ечиб
отабошлайди)*

Мана, сенга қон керакса, мана, ол, мана,
Менга ортиқ керак эмас қоним ва жоним.

*Бунни кўриб Абу Зайд беихтиёр олдинга бир қадам
юради. Сўнг аранг ўзини тўхтатиб орқасига тисари-
лади.*

ИБН АММОР

(Жалолиддинни суяб)

Жалолиддин!!! Жонингизга келсин раҳмингиз,
Ўз ярасин ким тирноғи билан қонатар.

(ичкарига)

Саълаба, ҳой, Саълаба, чиқ, султонга қара,
Астафзуруллоҳ, вожаб!

(Саълаба киради)

САЪЛАБА

Нелар бўлмоқда?
Ё тавба! Ким йиртди барин?

ИБН АММОР

Ҳозир биласан,
Ярасини бойла аввал, қонини тўхтат.

ЖАЛОЛИДДИН

Керак эмас, ҳожати йўқ.

САЪЛАБА

(Абу Зайғра)

Қарашвор, ўғлим.

(Абу Зайғ юзини тескари ўғиради)

ИБН АММОР

Ўзим сенга қарашаман, қани, бўлақол.

Жалолiddин онанинг раъйини қайтаролмай унга буйсунади. Ибн Аммор иккалови султонни авайлаб, тунка ўриндиққа суяб ўтқизишади. Ўриндиқ бир қағар юқори жойлашганидан Жалолiddин гўё тахтга ўтиргандай таассурот туғдиради.

ЖАЛОЛИДДИН

Неча йилки, кундуз бўлсин ва ёки кеча
Қилич сопин қўйвормади менинг қўлларим.
Кеча-кундуз ўлим билан келдим юзма-юз,
Ўт ичида қолдим гоҳи, гоҳ чўқдим сувга,
Паноҳида сақлар бўлса Оллоҳ таоло
Йигитни ўт куйдиrolмас, гирдоб ютолмас.
Мен ўлимдан зарра бўлсин ҳайиққаним йўқ,
Кўз кўради не ёзилган бўлса манглайга.
Аммо ноҳақ айбу тухмат ўлимдан оғир,
Тоқатим йўқ эшитмоққа ноҳақ сўзларни.

АБУТОЛИБ

Сенга ноҳақ сўз айтмоққа келганимиз йўқ,
Ўз оғзингдан эшитмоққа келдик бор гапни.
Авалло айт, Сухайлни нечун ўлтуртдинг?

ЖАЛОЛИДДИН

Уруш билмас Сухайл ким ва бошқаси ким,
Олов қўпса ном саралаб утирмас ажал.

АБУ ЗАЙД

Туғри, уруш жон танламас. Қўли, кузи қон,
Лекин сен-чи? Сен одамсан, ахир, гар шоҳсан.
Сен билишинг керак кимни қатл этурсан.

АБУТОЛИБ

Эшитдикки, жанг чоғида йигитларимиз
Мағлуб бўлиб бари сенга асир тушмишлар.
Сен шуларнинг орасидан бўйинсунмаган
Бир нечтасин қатл этишга амр қилгансан.
Шулар аро бўлган эмиш бизнинг Сухайл.

САЪЛАБА

(гарангсиб)

Сухайлни қатл эттирган ҳали сенмисан,
Қандай қўлинг борди уни ўлдирмоқликка?

АБУТОЛИБ

У юдузи эди ушбу масканнинг.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!

АБУТОЛИБ

Фахр этарди унинг билан шу тоғли ўрам,
Унинг чизган суратлари ҳар кулбада бор.
Улар сурат эмас, ернинг оташ нафаси,
Бизни ўраб турган баланд тоғнинг ўзидур.

АБУ ЗАЙД

Биз кўрмаган суратларни кўрар эди у,
Кўрар эди етти қават осмонни.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!

АБУ ЗАЙД

У нур ва ранг олар эди Арши аълодан,
У шу ердан туриб кўрар эди Каъбани,
Каъба узра жило берган Байтул-Маъмурни.
У шундай бир сурат яратмоқчи эдики...
Кўрар кўзи эди Сухайл Оллоҳнинг.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!

САЪЛАБА

Ростингни айт, уни қатл этган сенмисан,
Сенми Оллоҳ бизга берган нурни сўндирган?

ЖАЛОЛИДДИН

*(қийинчилик билан ўриндиқдан настга
тушаркан)*

Тиниқмоқда хира тортиб қолган хотирам,
Жанг лаҳзаси тирилмоқда энди ёдимда.
Неча кунлик савашдан сўнг тоғнинг устига
Чиқиб мағлуб этдик бизга қарши черикни.
Асир оддик Русуданнинг хос лашкарин.
Асир тушган отлиқлардан шунда бир йигит
Менга қараб бақирди бор овози билан.
Дедиким, сен, Жалолиддин Чингиздан ёвуз,
Чингиздан бешбадтар қонхўр босқинчидурсан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ҳақиқатни айтган экан Сухайл, бале.

САЙФИЙ

(қутуриб)

Сен босқинчи бўлмай кимсан?

ЖАЛОЛИДДИН

(Сайфига ташланмоқчи бўлиб)

Бас қил!

САЙФИЙ

Чиранма,
Дағ-дағангдан қимирламас битга мўйим ҳам.

ИБН ХАЛЛОЖ

Энди сенинг давринг ўтди, шоҳлигинг битди.

*(ҳассасини кутариб Жалолуддиннинг устига
бостириб боради)*

Омон қолган жойинг бўлса ўзим ёраман.

ИБН АММОР

(ўўлини тўсиб)

Ибн Халлож! Эсингни йиғ, бунда мен соҳиб,
Ҳаддингни бил, сен меҳмонсан менинг ҳужрамда.

САЙФИЙ

Менинг ҳужрам дея бизга ҳакамлик этма,
Халлож майиб бўлса менинг оёқ-қўлим соғ,
Менинг ўзим бу қаттолнинг додин бераман.

(Жалолуддинга хезланади)

АБУТОЛИБ

Тўхтатинглар ғавғони. Бас! Сизларни оқил,
Оқсоқол деб бошлаб келиб хато қилибман.

Қўл кучимас, ҳозир бунда керак тил кучи,
Куп қоронғу нарсаларни ёритгувчи — тил.
Султон жавоб берапти бизнинг саволга,
Дилидагин айтсин, ахир, сўйлашга беринг.

ЖАЛОЛИДДИН

*(Ибн Аммор ёрдамига юқорига кўтарилиб,
ўриндиққа жойлашгач)*

Куп кўрганман сиз тоифа одамларни мен,
Сиз нарсанинг ўзингина кўра оласиз.
Кўзи бўлса ён-верини ҳайвон ҳам кўрар.
Кўрганининг мағзин чақмоқ бахти йўқ унда.
Бу бахтдан сиз ҳам маҳрум экансиз буткул.
Сизлар мени ўлдирмоққа тайёрсиз ҳозир,
Ўйлайсизки, қатл этсангиз шу билан мен йўқ,
Билмайсизки, менинг жисмим йўқолган билан
Йўқолмагай Жалолиддин номим ҳеч қачон.
Исму жоним муҳр этдим ўз еримга мен,
Ўз боғларим, тоғларимга айладим пайванд.
Қилич билан чопиб баланд қояларни ҳам
Учқунларин манглайимнинг терига қордим.
Қадамларим ўйгани рост харсанг тошларни,
Қуласалар тахт, саройлар, қасрлар ҳамки,
Унинг мраммар лавҳидаги изим йўқолмас.
Токи халқим яшар экан, унинг дилида
Бир фарзанди бўлиб мудом яшарман мен ҳам.
Демакки, тиф тортсангиз-да менинг бўйнимга
Сизлар мени ўлдирмоққа қодир эмассиз.
Шундай экан, нечун дашном, нечун дағдаға,
Мўрт хассани ерга урсанг, синади хасса,
Қари тулки ёрилади шердай бўқирса.
Сиз шундайин тоифасиз бадбахт туғилган,
Бахт нелигин билмай шундоқ ўтиб кетасиз.

(сукут)

Мени Чингизга тенг этган ўша йигит-чи?
У сизларнинг тоифага кирмас эди, йўқ.
Кўрдим унинг кўзларида ўшанда бир ўт,
Ёнар эди унинг қалби икки кўзида.
Яшашга ҳам, ўлимга ҳам қодир эди у.
У танлади иккисидан бири — ўлимни,
Мен амр этдим ўлдирмоққа уни!

АБУТОЛИБ

Ёраббий!

(сукут)

САЪЛАБА

Қизимизга уни куёв қилмоқчи эдик,
Фарзанд булар эди Ибн Амморга, менга.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сени бахтдан жудо этган мана шу қотил,
Буни ўлдирганнинг кўкаради касови.
Сен заҳарлаб ўлдир, уни, Саълаба, ўлдир.

ИБН АММОР

Сен бировга ўлим тилаш урнига Халлож,
Умр тила ўзингга, ҳа, умр тилагил.
Сухайлни ўлдирмоққа амр этсада шоҳ,
Оллоҳ ўзи изн берган ҳукми олийга.
Умри қисқа экан Сухайлнинг, нетайлик.

ЖАЛОЛИДДИН

(хаёлга берилиб)

Чингиз билан тенг этмаса эди мени у...

САЪЛАБА

Чингиз деган билан Чингиз бўлиб қолмасдинг,
Кечиримли бўлсанг пича нетарди.

ЖАЛОЛИДДИН

Чингиз
Номини йуқ эшитмоққа тоқатим асло.
Юз минглаган жонни қурбон айлаган малъун
Билан мени тенглаштирди. Ўзни йуқотдим.

САЙФИЙ

Аввал бошдан шундоқсан-ку.

ИБН АММОР

Алжима, Сайфий.

САЙФИЙ

Абутолиб!

(Жалолиддинни кўрсатиб)

Айтгил унга менинг кимлигим.

АБУТОЛИБ

Саройда бу Русуданнинг муншийси эди,
Қиролича қочиб кетгач қайтди урамга.

ЖАЛОЛИДДИН

Нега менинг хизматимга ўтақолмадинг,
Русудандан кўпроқ тўлар эдим балки ҳақ.

САЙФИЙ

Сенга хизмат этганимдан кўра ўлганим
Яхшироқдур. Форат этдинг сен бу ўлкани.
Булар билмас Русуданга ёзган хатингни.

ЖАЛОЛИДДИН

Неки амал этган бўлсам келиб дунёга
Ошкордур дўстимга ҳам, душманимга ҳам.
Олға-ортга юрар бўлсам бутун жанубда
Эртагаёқ эшитади шимол, ғарбу шарқ.
Русуданга ёзган хатим сирмас ҳеч кимга,
Ўзгалардан яширмоққа уни йўқ ҳожат.

САЙФИЙ

Русуданга севги изҳор айлаб хатингда
Тўй қилмоқчи бўлганингдан кўплар беҳабар.
Русуданнинг сенга жавоб хатин ёзган ким?
Мунший Сайфий, яъниким мен. Тўйлар муборак!

САЪЛАБА

Бир ўлимдан хабари йўқ мунший Сайфийнинг,
Русуданни севиб қолган эдингми ростдан?

ИБН ХАЛЛОЖ

Э, бу аввал севган Озар маликасини,
Сўнг дилдан урган Гуржи қироличаси.

ЖАЛОЛИДДИН

Бунга эмас, сенга айтай она Саълаба,
Сенга очай дилимни, сен, ахир, онасан.

САЙФИЙ

Ишонма, бу она сўзин тил учи айтар,
Ўз онасин дарёга фарқ этган одам шу.

*(ЖалолIDDин худди шерга ўхшаб ўкириб,
жароҳатини писанд этмай, Сайфий олдига
бориб, бир қўли билан уни ёқасидан олади)*

ЖАЛОЛИДДИН

Сен онамга тил теккизма, теккизақурма.

*Сайфийни улоқтиради, у ўчоқ бошига бориб йиқи-
лади, ЖалолIDDин ўз танидаги оғриқ зўридан букилиб,
ўтириб қолади. Ибн Аммор ёрдамга шошади. ЖалолIDDин
унинг ёрдамидан фойдаланмайди. Аста-секин ўр-
нидан туради. Бўлган воқеани ўксик-ўксик айтабош-
лайди.*

Чингиз билан сўнги жангда, дарё бўйида
Фавқулodда уч томондан ўраб келди ёв.
Дарё пастда оқиб ётар эди буралиб,
Қолмаганди шундан булак борар йўлимиз.
Ё ўлмоқлик ёки ёвга асир тушмоқлик...

(Абу Зайд ҳам таъсирланиб эшитабошлайди)

Асирликдан афзал билди онам ўлимни,
Менга деди: сен отингни дарёга солгил,

Сен-чи, она, дедим. Онам дедилар: Мени
Ўз қўлинг-ла оқизиб кет дарёга, ўғлим.
Ўлган яхши шу Чингизга асир тушгандан.

САЪЛАБА

Ва сен рози бўлдингми, а?

ЖАЛОЛИДДИН

На илож!

САЙФИЙ

У фарқ этган ўз онасин ўз қўли билан.

ЖАЛОЛИДДИН

Фақат онамнимас, хотин, фарзандимни ҳам
Оқизганман ўшал маъшум дамда дарёга.

САЪЛАБА

Онанг жўмард эканларда.

АБУ ЗАЙД

Довжорак экан.

САЙФИЙ

Онанг-ку мард экан, аммо сен-чи?

ИБН ХАЛЛОЖ

Ҳа, сен-чи?
Сен не учун ташлаб қочдинг уларни сувга?

САЪЛАБА

Ибн Халлож, уйлаб гапир, қочиш бошқадир,
Дарёга ўз қўли билан оқизиш бошқа.

(Жалолуддинга)

Кўп савдолар тушган экан шу ёш бошинга,
Эҳ, бу дунё, эҳ, бу дунё!

ЖАЛОЛИДДИН

Ўзни унглагач,
Волидамнинг орқасидан шунғиб дарёга
Тулқинларнинг остларидан изладим уни.
Суроқлардим гирдобларнинг туби-тубидан,
Тополмадим, тополмадим, топа билмадим.
Мен дунёга келганимга ўқиб йиғладим,
Лаънат айтдим тақдиримга, йигит отимга.
Фойдаси йўқ эди энди, ҳа, фойдаси йўқ.

САЪЛАБА

Гар онангнинг ўрнида мен бўлсам шу зайл
Балиқларга ем бўлардим асир тушгандан.

(кутилмаганда ўғлига юзланиб)

Не қилардинг, Абу Зайд сен, ўша аснода?

АБУ ЗАЙД

Менми? Сени... мингаштирар эдим отимга.

САЪЛАБА

Хотининг ва ўғлингни-чи?

АБУ ЗАЙД

Йўқ, сизлар билан
Оқиб кетар эдим мен ҳам. Сизсиз яшамоқ
Азобидан ўлган афзал.

ЖАЛОЛИДДИН

Мен-да шул ҳақда
Ўйлаганман ул қирғоқда онам қошида.
Оқиб ўлиб кетмоқ осон, Абу Зайд, осон,
Аммо мени, бизни, эли шу ҳолга солган
Ёвни ташлаб оқиб кетмоқ... Ундан ўч олмай,
Тиз чўқтирмай уни ўлмоқ мумкин эмас, йўқ.

САЙФИЙ

Қани, кимни тиз чўқтирдинг? Русуданними?

ИБН ХАЛЛОЖ

Озар шоҳи Отабекми бир ўч олганинг?

ЖАЛОЛИДДИН

На унда, на бунда ўчим бор эди менинг,
Булган эмас орамизда зарра хусумат.
Билъакс бир-биримизга меҳр кўргузиб,
Неча замон маҳкам тутдик дўстлик риштасин.

АБУТОЛИБ

Ул риштани нечун уздинг?

ЖАЛОЛИДДИН

Мен узганим йўқ,
Мушкул дамда икковидан ваҳдат истадим.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ваҳдат истаб ўлдирдим де одамларни.

ЖАЛОЛИДДИН

Мен
Қон тўкмаслик учун битдим Русуданга хат,
Жонимизни бир-бирига пайванд этмоқни —
Русуданга уйланмоқни ихтиёр этдим.

САЙФИЙ

Рози бўлса, майли, йўқса, қонин тўкасан?

ЖАЛОЛИДДИН

Шундан бўлак чора ўзи қолмаган эди,
Чингиз билан олишмоққа даркор эди куч.
У қўл чўзган эди Озар ва Гуржи сари,
Унинг қонли қўлларини кесмоқ шарт эди.
Бунинг эса битта йўли бор эди — ваҳдат,
Яъни бирлик! Афсус, мени тушунмадилар.

АБУТОЛИБ

Мен ҳам сени тушунмайман. Озар ва Гуржи
Не истаса ўзи билар. Ўз ҳолига қўй.

ЖАЛОЛИДДИН

Гар сен мени тушунмасанг бундан ҳеч кимга
Тирноқча ҳам озор етмас. Бироқ подшоҳлар
Бир-бирини тушунмаса қупар қиёмат.
Ўз ҳолига ташлаб қўйсанг Озар, Гуржини
Чингиз уни буғиб ташлар мисоли аждар.
Сўнг армани, ёқут, можар — ҳаммани буғар,
Бирлашсак-чи, буғаолмас биттамизни ҳам.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сенинг турқинг совуқ эди, тиғинг қонталаб,
Мен кўрганман сени Қазвин остонасида.

ЖАЛОЛИДДИН

Кўрган бўлсанг кўргандирсан саваш олдида,
Ундан аввал Отабекка юбордим элчи.
Айтдим. Келгил, бирлашайлик. Бирлашиш қайда,
Дарвозасин тақа-тақ у ёпди.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ёпса кет,
Отиб, чопиб бирлашмоқлик — фирт аҳмоқлик.
Кўнгил бўлса бирлашади одам, йўқса, йўқ.
Гар касофат босиб ўша пайтда Қазвинга,
Қизимни бир кўрайин деб бормаган бўлсам,
Билмас эдим сенинг унда — Озар ерида
Кўрсатган куч-хунарингни, қилиқларингни.
У ерда ҳам макр ишлатдинг. Маккор экансан.

САЙФИЙ

Ибн Халлож, айт барини.

ИБН АММОР

Ҳожати борми,
Ҳолдан тойиб қолди султон бунинг устига.

ЖАЛОЛИДДИН

Қўйинг, айтсин.

САЙФИЙ

Айт, ичингда қолиб кетмасин.
Аввал айт, бу қандай қилиб йўлдан оздирди
Отабекнинг рафиқаси — Маликани. Айт.
Ҳамма бало ана шундан бошланган.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!
Лашкар тортиб келганда бу Озар устига
Кўрганки, куч билан таслим айламоқ душвор.
Шундан кейин ўтган макр-ҳийла йўлига,
Севаман деб Маликани йўлдан оздирган.
Лаққа тушиб дарвозани очган Малика.
Озарни шу усул билан олган бу шайтон.

САЪЛАБА

Сен аёлни алдадингми?

ЖАЛОЛИДДИН

Тангрига қасам,
Бунинг сўзи бошдан-оёқ сохта ривоят.

ИБН ХАЛЛОЖ

Айтдим, ўша мудҳиш пайтда Озарда эдим,
Барчасига мана шу кўз, қулоғим гувоҳ.
Ўша жойда оёғимдан ажрадим.

ИБН АММОР

Сенинг
Адашгандир кўзинг. Қулоқ нени эшитмас.
Султон ундоқ қилганига ишонмоқ қийин.
Қани, келтир аниқ бирон далилинг бўлса.

ИБН ХАЛЛОЖ

Айтдим-ку бу Маликани домга туширган.

ИБН АММОР

Далил?

САЙФИЙ

Айт, ҳей, Маликага уйланган де.

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳа,
Маликага уйланганман.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ана далил, ол.

САЪЛАБА

Никоҳингга олганмисан? Эл олдидан
Ўтганмисан?

ЖАЛОЛИДДИН

Гарчи изҳор мавриди эмас,
Воқеани энди айтмай бўлмас.

ИБН ХАЛЛОЖ

Айт.

АБУТОЛИБ

Ҳа, айт.

ЖАЛОЛИДДИН

Бирлашмоқни рад айлагач қайсар Отабек,
Қарсиллатиб ёпгач қалъа дарвозасини,
Мен шаҳарни қамал этдим.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!

ИБН АММОР

Шошилма,
Бердисини эшит, Халлож.

ЖАЛОЛИДДИН

Неча қуну тун
Савашдик биз рақиб билан қалъа ташинда.
Бир кечаси жангдан кейин қалъа ичидан
Сирли йигит чиқиб келди менинг олдимга.
Маликадан хат келтирди.

АБУТОЛИБ

Ажабо!

ИБН ХАЛЛОЖ

Хотун
Киши бунга хат ёзганмиш.

САЪЛАБА

Нега ёзмаскан,
Юрак бўлмас аёлда деб сенга ким айтди?

ЖАЛОЛИДДИН

Озар ҳақда гап очилган ҳамоно бунда
Хаёлимга келди бирдан Малика хати.
Фавқулодда ҳамёнимдан топдим мен уни,
Ҳеч ёнимдан қўймай олиб юргувчи эдим.
Мана ўша мактуб. Она Саълаба, мана.

САЪЛАБА

(хатни олиб кўздан кечирабошлайди)

Муҳрли хат.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ўқи уни овоз чиқазиб.

АБУ ЗАЙД

(қизиқиш билан)

Ўқи, эна.

АБУТОЛИБ

Қизик, ўқи.

МАЛИКА МАКТУБИ

Муҳтарам султон!
Балким менинг хатим ўқиб таажжуб этурсиз,
Очиқ сўзим балки сизга туюлар эриш.
Юрагимда неки бўлса айлағум иншо,
Хоҳ маъқулланг, хоҳи менинг устимдан кулинг.
Марддигингиз овозаси эллардан ошган,
Огоҳ эдим мен ҳам Сизнинг қиёссиз ақл,
Сизнинг Жайхун каби ўжар кучдан, қудратдан.
Аммо Сизни ўз кўзим-ла кўрмоқ бахтига
Минг шукурким, Оллоҳ бугун этди мушарраф.
Кузатаркан жангни, кўрдим Сизни оқ отда,
Бир нур келди дарвозанинг тирқишларидан.
Менинг кўзим, дилим, ақлим унга бўлди ром,
Оллоҳ, дедим, бу қандайин мусаффо шугла,
Бу қандайин тизгинсиз куч, уммоний қувват.
Сизни комил этиб берган Оллоҳга қасам,
Ўзга бир шоҳ йўқ оламда Сиздай паҳлавон,
Сиздай доно, Сиздай марду Сиздай шиддаткор.
Ҳамлангиздан даф бўлажак Чингиз босқини,
Озарни ҳам ул офатдан сақлағувчи — Сиз.
Гар ваҳдатни тан олмайди эрим Отабек,
Бироқ Сизга мадад қўлин чўзади Озар.
Эрта тонгда очилажак Сизга дарвоза,
Уни пинҳон мен очурман, қилинг марҳамат!
Юрагимнинг эшиклари ҳам очиқ Сизга,
Сизга чексиз эҳтиромлар ила Малика.

ИБН АММОР

Қандай доно аёл экан Маликабону.

САЙФИЙ

Қандай сотқин аёл десанг булар туғрироқ,
Босқинчига дарвозани очган-а. Хоин.

САЪЛАБА

Маликани мен хоин деб айта олмайман,
У очдирган дарвозани Озарни уйлаб.

ИБН ХАЛЛОЖ

Қуй, Саълаба, калласида унинг Озармас,
Ишқ, маишат васвасаси бўлган, вассалом.

ЖАЛОЛИДДИН

(Ибн Халложга)

Беш дақиқа аввал мени чалпаб қорага
Маликани йўлдан урдинг дея айбладинг.
Унинг хатин эшитишинг билан турланиб,
Маликани юзи қаро этмоқ истайсан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Икковинг ҳам битга гўрсиз.

САЙФИЙ

Қойил, ҳей, Халлож.

ИБН АММОР

Қойил бўлсанг, сен булавер, Сайфий, аммо мен
Калтабин деб айтгим келар Ибн Халложни.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ибн Аммор, ғазабимни қўзитақўрма.

АБУ ЗАЙД

Сен ҳамманинг ғазабини қўзитсанг яхши,
Отам айтса дилидагин ёқмайди, а?

САЙФИЙ

(ҳайрон бўлиб)

Сен ҳам бу султонни ёқлар бўлдингми?

АБУ ЗАЙД

Фикрим айтдим, мен ҳеч кимни ёқлаганим йўқ.

ЖАЛОЛИДДИН

Мен бировнинг ёқлашига муҳтож эмасман,
Неки қилдим, жавобини бераман ўзим.
Мен фаришта санамайман ўзни, асрасин,
Бандасида хатолик бор. Аммо Озарни
Ҳийла билан олди Жалололиддин деса ким
Оқни қора демоққа тенг. Манави кимса
Қуролсайди бурнидан сал нарини агар
Маликани сотқин демас эди.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сотқин у.
Юртин сотиб, эрин сотиб сенга тегди-ку.

ЖАЛОЛИДДИН

У бажарди юрагининг айтганларини,
Виждони не амр этса айлади адо.
Мен таниган, севган барча аёллар ичра
Малика энг юраклиси, зебоси эрур.
У бир тулин ойдуру, қолган барча гузаллар
Юлдузлардур атрофига унинг сочилган.

САЙФИЙ

Юрагингдан урган экан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!

САЪЛАБА

Қанийди
Аёлларни шу султонча севса ҳар эркак.
Ишқ нуридан баҳра олган аёлнинг — гулнинг
Қолмас эди очилмаган битта ғунчаси,
Сўлмас эди ўндан бири очилмай туриб.

ИБН ХАЛЛОЖ

Эрларини банди зиндон эттириб бари
Тегар эди мана бунга ўхшаганларга.

ЖАЛОЛИДДИН

Отабекни банди зиндон айладим, тўғри,
Аммоки сен не билурсан Отабекни мен
Қатл этмоқчи бўлганиму Малика уни
Меъдан тилаб олганини дорнинг остидан.
Шу тариқа ўтар бўлди бу ўжар шоҳнинг
Қолган умри ўзи қурган зиндон ичинда.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сен бўлсанг айш этдинг унинг хотини билан.

ЖАЛОЛИДДИН

Йўқ, Малика ортиқ шоҳга хотин эмасди.
Маликани никоҳидан чиқарган сўнг у
Биз тўй бердик элга манзур шаҳри Табризда.
Энг муҳими бу эмасдур лекин.

АБУ ЗАЙД

Нимадур?

ЖАЛОЛИДДИН

Энг муҳими шу эдики, Отабек йўлин
Инқирозга элтишини сизди Малика.
У Туркистон юрагига Озар қалбини
Қовуштирган ва Чингизнинг йўлин тўсишга
Қодир бўла олган мард ва жасур аёлдир.

АБУ ЗАЙД

Мен ҳам худди шундай фикр этурман.

ИБН АММОР

Аммо
Биз не қилдик ўз юртимиз тақдири учун,
Ҳозир унинг устидаги қора булутни
Қувмоқликка қодирмизми?

АБУТОЛИБ

Қодир эмасмиз.

АБУ ЗАЙД

Менинг ақлим таажжубда волий сўзидан,
Волий урам боши эрур, шу ер отаси.
Магарким, у ўз юртига келган офатни,
Касофатни даф этишнинг йўли билмаса,
У қандайин волий бўлди, у қандай соҳиб?

АБУТОЛИБ

Ибн Аммор, ўғлингга айт, тилини тийсин,
Йўкса, жудо бўлар ўтгиз икки тишидан.

ЖАЛОЛИДДИН

Бу ҳужрада сўз янгради илк бор бежилов,
Гуё кириб келди тоза баҳор нафаси.
Қони қайноқ ёш йигитнинг ёниқ юраги
Қабул қилмас иложсизлик ўкинчларини.
Тўғри сўзнинг аччиғига чидамоқ даркор,
Дарҳақиқат, юртбошилар қўрқоқ бўлсалар,
Оғзидагин олдиради бечора улус.

АБУТОЛИБ

Мени ерга уришга не ҳаққинг бор?

(Абу Зайғра)

Уни
Ўлаётган чоғида сен елканга ортиб
Келганингнинг боисини тушундим энди.
Тушундим мен нега уни даволар онанг,
Нега отанг парвонадур унинг бошида.
Сиз ўрамни топширмоқчи экансиз унга...
Мен волийман бу ўрамга. Тоқим ҳаётман
Волийликни ҳеч кимсага бермайман.

САЪЛАБА

Тавба!

АБУ ЗАЙД

(Жалолиддинни кўрсатиб)

Ўлдирмоққа олиб келган эдим уни мен.

АБУТОЛИБ

Бўлмаган гап. Ўлдирмоққа мени тайёрсан.

ЖАЛОЛИДДИН

(Ўрнидан базўр туриб)

Ибн Аммор, бир нафасга ижозат айланг,
Миям ортиқ дош беролмас, кирай ичкари.

(қаддини рост тутишга ҳаракат этиб, ичкари киради)

ИБН АММОР

Саълаба, бор, ёрдам керак бўлар султонга.

САЪЛАБА

Рухсат айла, икки оғиз сўзим бор.

ИБН АММОР

Кимга?

САЪЛАБА

Гап эгасин топиб олар.

ИБН АММОР

Майли, калта қил.

САЪЛАБА

Шу чоққача билганим йўқ ким бу ногирон,
Ким бўлса ҳам, ахир, одам боласи, дедим.

Ярасига малҳам бўлмоқ истадим унинг,
Энди билдим шоҳ эканин шону шавкатли.
Лекин волий сўзи ўқдай тешди жонимни,
Хизматимга тухмат қилди. Волий булар деб
Даволаган эмишман-а, қандай разолат.

АБУ ЗАЙД

Ота, қайтиб олсин Абутолиб сўзини.

САЙФИЙ

Нега қайтиб олар экан, у ҳақдур.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале!

АБУТОЛИБ

Бу ҳужрага кирибоқ мен сезган эдимки,
Айрича бир иззат билан қуршалган султон.
Ўлкамизни ғорат қилган бўлса беаёв,
Сухайлни ноҳақ қатл айлаган бўлса,
Мажруҳ этган бўлса неча-неча халложни,
Ва сиз уни утирсангиз бошга кутариб.
Хўш, бу ненинг белгисидур?

ИБН АММОР

Одамликдандур.

АБУТОЛИБ

Йўқ. Оёққа турғизмоқчи бўласиз уни,
Истайсизки, яна отга минсин.

ИБН АММОР

Ёмонми
Отга минса?

АБУТОЛИБ

Боракалло. Бу энди чин сўз.
Ана, нени истайсиз сиз, нени қўмсайсиз.

САЪЛАБА

Улай агар шу гап келган бўлса калламга.

АБУ ЗАЙД

Улдирмоқлик уни ёлғиз ниятим эди.

ИБН АММОР

Ёлғон сўзга ўрин бўлган эмас ҳужрамда,
Шу пайтгача неки айтсам бунда чин бўлди.
Ҳозир айтар сўзим бундан эмас истисно.
Чин сўзимдан Каломуллоҳ бергай шаҳодат.

(сукут)

Абутолиб тўғри айтди. Менинг умидим
Шуки, Жалолиддин турсин тезроқ оёққа.

ИБН ХАЛЛОЖ

Мақсадинг не?

АБУТОЛИБ

Айтдим-ку мен.

САЙФИЙ

Астаффуруллоҳ!

АБУ ЗАЙД

Сўзларинга тушунмадим, ота.

АБУТОЛИБ

Биласан,
Жуда-а яхши биласан сен отанг ниятин.
Лақиллатолмайсан мени, гўллингинг ёлғон.

АБУ ЗАЙД

Ёки тезроқ сўзингни айт, ота, ёки мен
Бу волийни ҳужрамиздан ҳайдайман ҳозир.

АБУТОЛИБ

Чиранма, ғоз.

ИБН АММОР

(овозини кўтариб)

Бас қилинлар! Олам қонга гарқ,
Эрта-индин сен ҳам, у ҳам, мен ҳам — ҳаммамиз
Қолажакмиз келаётган тўфон ичинда.
Қиёматдан унинг асло фарқи бўлмагай.
Унда сенинг волийлигинг топади барҳам,
Унда сенинг ўрамингдан қолмас ном-нишон.
Самарқандни супурди у, Урганжни ёқди.
Бухоронинг куларини совурди кўкка.
Энди навбат бизга келди, бизларга келди.

АБУТОЛИБ

Самарқандни, Бухорони Жалолиддининг
Нега сақлаб қололмади зур султон бўлса?

ИБН АММОР

Йўл берсалар сақлаб қолар эди муҳаққақ.
Йўл берайлик энди унга бизлар лоақал.
Улуғларга қасамки, йўқ ҳозир Туронда
Жалолиддин каби бир шоҳ, мард нажоткор.
Уни иуллаш даркор муғулларнинг устига,
Уни қўллаш даркор бир жон ва бир тан бўлиб.
Чингиз ўлган билан ўлмас унинг йўриғи,
Ўғиллари бордур тажжол бири-биридан.
Жалолиддин Мангуберди олдида аммо
Улар бир оч бўридилар, бу эса шердур.

САЙФИЙ

Ҳой, ошириб юбординг, ҳой.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ўша баттолни
Нақ бўлмаса Искандарга чиқарасан-а.
Ўзи турар бир нафасда ўлай-ўлай деб.

АБУ ЗАЙД

(Ўз-ўзига)

Қанча олис отам билан булар ораси,
Осмон билан ерча келар фарқи, ёпирай.
Отам ўйлар миллатини, ерни, дунёни,
Ўзларининг ковакларин ўйлайди булар.
Мен буларни оқсоқол деб — оқил одам деб
Билар эдим. Ҳаммасининг ичи пуч экан.

АБУТОЛИБ

Мен волийман, қарор этдим. Хоразмшоҳни
Қўл-оёғин боғлаб Русуданга элтаман.
Аламини олсин ундан қироличамиз.

ИБН ХАЛЛОЖ

Тахтин ташлаб қочиб кетган Русудангами?

САЙФИЙ

Ўз тахтига яна уни олиб келамиз.

ИБН ХАЛЛОЖ

Саройда сен яна мунший бўлиб оласан,
Иштаҳанг зур, Сайфий. Волий, сен ҳам балосан.
Русуданга ялтоқланиб, Хоразмшоҳни
Тутиб келдим демоқчисан. Мукофот олиб,
Волий бўлиб қолмоқчисан ўлгунингча то.
Лекин мен-чи? Мен нималик бўламан? Йўқ-йўқ,
Оёғимни тўлаб берсин аввал бу золим,
Қайтарсин ўз аҳволига мажруҳ жисмимни,
Ана ундан кейин ўйлаб кўрамиз, Уни
Нетмоқ керак?

АБУТОЛИБ

Оёғимни тўласин дерсан,
Товонига ақча сўраб олмоқчисан?
Мен бераман сенга қанча ақча керакса.

ИБН ХАЛЛОЖ

Баланд кетма волий, ақчанг ардона қолсин,
Синдирмоғим керак оёғини мен унинг.
У ҳам чўлоқ бўлиб юрсин худди менингдек.

АБУТОЛИБ

Яхши. Сенинг арзингни мен айтиб кўраман.
Русуданга. Ибн Аммор, олиб чиқ уни.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ишим йўқдир, волий, менинг Русудан билан,
Мен шу ерда синдираман унинг оёғин.

САЪЛАБА

Вой, ўлмасам, тушимми бу ёки ўнгимми,
Шунча ёвуз бўладими одам боласи.

АБУТОЛИБ

Ибн Аммор, чақир уни. Олиб кетаман.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ҳеч қаерга обкетмайсан.

АБУТОЛИБ

Сўзим қонундир,
Мен волийман.

ИБН ХАЛЛОЖ

Волий бўлсанг узингга.

АБУТОЛИБ

Бас қил,
Йўқса сени банди зиндон этаман ҳозир.

ИБН ХАЛЛОЖ

Мени, собиқ сарбозни-я?

АБУТОЛИБ

Сарбоз бўлсанг сен
Бир пайтларда бўлгансан-да, энди ҳечкимсан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ҳечкимманми сенга ҳали? Сен волий бўлиб
Юрганингда қаппайтириб қорнингни бунда,
Мен жон олиб, жон берганман.... Ҳечким эмиш-а.
Курсатаман ҳозир сенга ҳечкимлигимни.

*Жазаваси тутиб, волийга ташланади. Волий унинг
бошига мушт туширади. Икковининг орасига бошқа-
лар тушиб, тўс-тўполон кўтарилади. Жалолиддин чи-
қиб келабошлайди.*

ИБН АММОР

(бўғизлашаётганларни ажратиб)

Тили бўлса деворининг суйласин ҳужрам,
Бул тариқа худбинликни кўрганми экан.
Қулоқларни оғритгувчи бирон оғир сўз,
Ёки кўзни намлагувчи совуқ бир назар,
Дилни яра айлагувчи мухорабани
Эшитмаган, кўрмаган бу кулбаи эҳсон.
Ҳис қилолса эди бугун эшитганларин
Уятдан қулаб кетар эди дафъатан.
Надоматлар бўлмай, аммо, шу девор янглиғ
Сизларда ҳам йўқ ор ҳисси, уят туйғуси.

ЖАЛОЛИДДИН

Деворининг қулоғи бор, Аммор, ҳисси бор,
Ҳушу беҳуш ётганимда эш бўлди менга.
(Сенсиради деб оғринма, тилга шу қулай).
Деворнинг бор экан хазин-хазин талқини,
Балки сендан, Саълабадан, ота-бувангдан
Қабул қилиб олгандурлар ўтли куйларни.
Уни менга аста-аста чалиб бердилар,
Сингди куйлар синиб кетган суюқларимга,
Сўнаётган кўзларимга, қонли танзимга.
Жоним чиқиб халқумига келган аснода
Куй юмшатиб ўз жойига қайтарди уни.

Сен бўлсанг бу деворларда туйғу йўқ дейсан,
Сўзларингни рад айлайди жисм ила жоним.
Сенинг ҳужранг бугун кўрган, эшитганларин
Бирин қўймай авлодларга сўйлаб беражак.

САЙФИЙ

Девор сўйлар бўлса сенга осон тутмайман,
Маҳобатли деворлари Урганж, Хиванинг,
Самарқанду Бухоронинг миноралари,
Емирилган қалъаларнинг кунгуралари
Бир сўзласа борми, оҳи оламни тутар.
Сўйласалар қочоқ отанг кўрқоқлигини,
Туркон хотун макри, сенинг ёвузлигингни
Ер ёрилар деворларнинг масхарасидан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Бале! Бунинг отасини, кўрқоқ шоҳни айт,
Вой, кўрқоғей, хумпар шоҳей... Шунинг ўғли-да.

ЖАЛОЛИДДИН

Ёзғирмоққа қодирмассан менинг отамни,
Сен иккита оёғингни эплай олмасдан
Сал шамолга биттасидан ажраб қолибсан.
Алоуддин Хоразмшоҳ — падари бузрук,
Чексиз ерда баланд тутиб ислом туғини,
Салтанатнинг шуҳратини дунё юзига
Ёйиб, номин пойдор этган муқаррам зотдур.

САЙФИЙ

Шу муқаррам зот Чингиздан чўчиб қочди-да.

ЖАЛОЛИДДИН

Мунший бўлсанг, ровлаб кетган саводинг бордур,
Ҳаёт илми, само илмин балким билурсан.
Билурмисан, фил сичқондан кўрқар, сичқондан,
Кўрқар кириб кетишидан қулоқларига.
Мен падарим қусуридан юмолмайман кўз,
Ўртанганда гоҳи тунлар осмонга боқиб,
Шуъла сочиб турган ойга боқаман узоқ.

Ҳар гал унинг доғларига кўзим тушганда
Мен эслайман падаримни, унинг доғини.
Ойнинг доғи шуъласига монеъ бўлолмас,
Ахир, у ой, нури билан, доғи билан ой.

ИБН ХАЛЛОЖ

Жиндак нури бўлган бўлса шоҳ отангнинг
У ҳам сўниб қолди олис орол қаърида.

ЖАЛОЛИДДИН

Кўз кўр бўлса, бунга шуъла айбдор эмас,
Беғубор кўз равшан кўрар яқин-йироқни.
Исфахонда қад ростлагай қаср-мадраса,
Қурмоқдадур уни меъмор ал-Паҳлавон.
Қурилишга мен ўттиз минг динор ажратдим,
Ҳам воз кечдим уни дея Ироқ божидан.
Хоразмшоҳ мадрасаси таратгувчи нур
Аълоиддин шуҳратининг ёғдуси бўлур.
Сенинг кўзинг уни кўрмоқ завқидан маҳрум.

ИБН ХАЛЛОЖ

Менинг кўзим кўрар бироқ бошқа нарсани.

САЙФИЙ

Айт, Халлож, кейин гапни мендан эшитар.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сен оқизган қон дарёсин кўрар кўзларим,
Сен ёндирган шаҳарларнинг тутунин кўрар.
Сухайлнинг очиқ кетган кўзин кўраман
Ва кўраман Қазвиндаги оёқ қонимни.
Барчасига сен айбдор, отанг айбдор.

САЙФИЙ

Тўхта, энди буёғини мендан эшитсин.
Отанг қуруқ бўйи билан қочмаганини
Тан оларсан. Қирқ туяга ортиб олтинни
Ўзи билан олиб қочган. Элниг нонини
Туя қилган дея ана шуни айтади.
Бу ҳам ойнинг доғими, а? А?

ИБН ХАЛЛОЖ

Сайфий, бале!

САЙФИЙ

Эшитдикки, ўлимнинг олдидан отанг
Олтинларни сенга берган. Ҳаммаси сенда.

ИБН ХАЛЛОЖ

Офтобга мушук бекор чиқмайди. Буни
Абу Зайд уйга бекор олиб келмаган.
Ҳамма олтин шу ҳужрада. Ҳиди келмоқда.

АБУТОЛИБ

(ўз-ўзига)

Ҳа, рост, унинг олтинлари шу ҳужрададур,
Ҳовуч-ҳовуч, ялтир-юлтир. Ана бахт қуши.
Энди буни Русуданга олиб бормайман.
Алдаб-сулдаб олтинларин оламан хаппа,
Сунг ошига аста унинг соламан заҳар.

АБУ ЗАЙД

Етар. Ортиқ чидаб бўлмас бу тубанликка,
Шармандали томошани бас қилмоқ даркор.
Бормайман деб айтдим, ота, оқсоқолларга,
Бор, бор, дея қўймадингиз. Мана, натижа!

ИБН АММОР

Билиб бўлмас, ичидадур одам оласи,
Баъмани бир кенгаш бўлар деган эдим-да.
Булар бўлса...

ИБН ХАЛЛОЖ

Нима қилдик?

САЙФИЙ

Нима қилибмиз?

ЖАЛОЛИДДИН

Ибн Аммор, сен булардан кўп ҳам ранжима,
Одамлардан хафа бўлсанг арзийди. Булар
Бори-йўғи волий экан, оқсоқол экан.

(қаттиқ йўталиб)

Ҳаммадан ҳам ошиб тушди манави мунший,
Аmmo бало экан. Худди тулкининг ўзи.

АБУТОЛИБ

(ялтоқлик қилиб)

Тулкидан ҳам кура кўпроқ бурига ўхшар.

ЖАЛОЛИДДИН

Бўри дегин. Балки сўзинг ҳақдур, сен волий,
Сен биласан, қўл остингда кимлар яшайди.
Ким тулкую ким бўридур ва ўзинг кимсан
Сенга бари аён эрур. Эътирозим йўқ.

САЙФИЙ

Волий, энди бўри бўлиб қолдикми? Аблах!

ЖАЛОЛИДДИН

Ўзингни бос, мунший, ҳозир хурсанд бўласан,
Мен ёнингни олсам агар, бил, бежиз эмас.
Яширмайман, қойил қолдим туллаклигинга,
Дарҳақиқат, қирқ туялик олтинлар менда.

САЙФИЙ

Ана, Ибн Халлож, менинг айтганим келди,
Сен бўлсанг, бир ишондинг, бир ишонганинг йўқ.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ҳозирда ҳам ишонгим йўқ. Лақиллатмоқчи
Бизларни у.

ЖАЛОЛИДДИН

О, лақиллаб бўлган одамсиз,
Сездим буни сиз эшиқдан кирган заҳоти.
Лекин менга ишонмасдан чакки қиласиз,
Айтганим рост, бари олтин менинг қўлимда.

*(қўлтиғидан оғзи бурмали бежирим
халтачани чиқаради)*

Исботига, мана, хамир учидан патир,
Олинг!

(бир ҳовуч олтин тангаларни сочиб юборади)

САЙФИЙ

Айтдим. Айтдим сенга, эй, Ибн Халлож!

*Сайфий ва Ибн Халлож ўзларини олтин тангалар
устига ташлаб, бир-биридан кўпроқ териб олмоқчи
бўладилар.*

АБУ ЗАЙД

(ўз-ўзига)

Мана, кимлар раҳнамолик этарлар бизга,
Кимлар бизга бурч, иймондан угит берурлар.
Агар юрар бўлсак шулар бошлаган йўлдан
Биз шўрликлар жардан бўлак қайга борамиз.
Оқил экан Жалолиддин султон. Бизларга
Бу юхолар башарасин кўрсатди аниқ.

САЪЛАБА

Олтин курсин, жинни этса одамни шундай.

ИБН АММОР

Бас қилинглар! Мен сизлардан ҳазар этаман,
Ҳайф сизга бу оқ соқол ва бу оқ сала.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сенми бизга дашном қилган?

САЙФИЙ

Ҳақорат этган
Сенми бизни? Олган бўлсак, мана, беш-олти
Танга олдик. Аммо сен-чи? Султоннинг барча
Олтиниға кўз тиккансан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Олиб ҳаммасин
Яширгансан хотинингнинг бўғчаларига.

САЪЛАБА

Вой, каззоблар, тухматчилар.

ИБН АММОР

(ўзини бошқара олмай)

Яширган бўлсам
Олтинларни, бўғчалардан чиқиб қочмайди.
Ҳеч қаёққа чиқиб қоча олмас ҳужрадан.
Мана, бўғча, мана, сандиқ,

(очиб, нарсаларни уларнинг олдиға отабошлайди)

Кўрпа-ёстиклар,
Қара ва ол, титкилаб кўр астарларини.

*(ичкари ҳужраға кириб, турли ашёларни олиб
чиқиб, сочиб отади)*

Мана, олтин, мана, олтин. Олинг, иблислар!

САЪЛАБА

Вой, отаси, сал тинчланинг.

*(Ибн Аммор Сайфий билан Ибн Халложни
ёқаларидан тортиб, ашёлар устиға энгаштиради)*

Энгаш, энгаш, кўр кўзларинг билан кўриб ол.

АБУ ЗАЙД

(Сайфий ва Ибн Халложни куч билан отасининг қўлидан ажратиб оларкан)

Ота, бу кир ёқаларни қўйиб юборинг,
Ифлос этманг қўлингизни. Кўзим очиб мен
Бу дунёни кўрганимдан бери билурман,
Покроқ нарса йўқдур сизнинг қўлларингиздан.

ЖАЛОЛИДДИН

(Буткул ҳолдан тойганча)

Кечир, мени, Ибн Аммор, шаккоклигим-чун,
Сени хафа қилишимни билганимда мен
Ўлай агар, йўқ нарсани бор деб айтмасдим.
Кўрсатмоқчи бўлдим булар ичи-ташини,
Пушаймонман лекин энди қилган ишимдан.
Сендай пок бир одамни мен ранжитиб қўйдим.

САЪЛАБА

Уни ўқинтирган сенмас, мана булардур.

ЖАЛОЛИДДИН

Бу учовлон сафсатабоз экан ва лақма,
Бир-биридан ўзар экан луттибозликда.
Қирқ туялик олтин ҳақда ривоят тўқиб,
Авом ичра тарқатган ҳам шундай лақмалар.
Қочаётган одам наҳот қирқ туя билан
Жангир-жунгир юрар экан қарвонга ўхшаб.
Олтинларни суйган одам ўлимдан қўрқмас,
Олтинни деб, мол-дунё деб кечар жонидан.
Менинг отам эса ўйлаб ўзин жонини
Олтинларни ташлаб чиқиб кетди бадарға.
У жон таслим этар экан оролда ғариб,
Жасадига кафан тополмаган шаштдорлар.
Сизлар эса ривоятлар тўқийсиз бунда,
Йўқ олтинлар тўғрисида латифа айтиб.
Ўйнатасиз ўзгани ҳам, ўзингизни ҳам.
Бу хужрага қандай келиб қолдим, билмайман,
Нима бордур бунда хаста жонимдан бўлак.
Маликанинг мактубию ўн-ўн беш танга
Қай тариқа чўнтагимда қолган, ҳайронман.

ИБН ХАЛЛОЖ

(Сайфийга)

Лақиллатар бизни деган эдим-ку.

САЙФИЙ

Унинг

Сўзларига ишонмагил. Шоҳ бўладию

Бўлмайдими хуржун-хуржун олтин-кумуши.

ЖАЛОЛИДДИН

Менга ҳозир на мол қайғу ва на жон қайғу,
Қулаб кетди мен ошмоқчи бўлган тоғ, довон.
Мен юрмоқчи бўлган сўқмоқ, йўлни босди сув,
Мен ўтмоқчи бўлган ўрмон ўтларда ёнди.
Мен қўрқмайман на оловдан ва на-да сувдан,
Ўтни, селни кечиб олис-олис юрмоққа,
Уфқларга етмоқликка топарман хуруж.
Нима бордур аммо ўша уфқ ортида,
Ўтда ёнган ўрмонлардан кейин нима бор?
Менинг ақлим, тафаккурим, қалбим, хаёлим
Бу саволга тополмагай тузукроқ жавоб.
Уфқлардан нари гоҳи кўринар бўшлиқ,
Рангсиз, нурсиз, диёнатсиз совуқ бир маъво.
Ғайрат билан олға юрган одамни кўриб,
Йўл бўлсин деб сўрасангиз ундан ногаҳон,
У бўшлиққа кетаяпман деса, бўшлиққа,
Ҳойнаҳой сиз уни жинни атайсиз. Чунки
Эслик одам бўшлиқ сари юрмагай ҳаргиз.
Тан бераман, гоҳ кўзимга чалинар бир нур,
У зулматнинг бағрин тилиб ялт этиб кетар.
Мен кўнглимга юр, етайлик шу нурга дейман.
Кўнглим айтар, боқий эмас ул нурнинг умри.
У мисоли бир тонг қадар қисқа, омонат,
Ва кўнглим у томон сира-сира талпинмас.

ИБН АММОР

(гина-кудурагни унутиб)

Бўшлиқни ҳам гул-гулзорга айлантиргувчи
Аввал Оллоҳ, қолаверса одам зотидур.

Бироқ Турон келажаги сиз айтган янглиф
Рангсиз, нурсиз бир маъвога ўхшамагай, йўқ.
Ўтиб кетар шамол каби бу қонли кунлар,
Ўтиб кетар бу босқинчи, золимлар бари.
Яхши давру давронларга бизлар етмасак,
Етар бизнинг неваралар, сўнги авлодлар.
Лекин улар бизга қандай баҳо берурлар,
Не қилдик биз улар учун, не қила олдик?

ИБН ХАЛЛОЖ

(тоқати тоқ бўлиб)

Не қил дейсан?

САЙФИЙ

Бўлса экан менда бахт қуши
Ол деб уни авлодларга учира қолсам.

ИБН АММОР

Ўз нафсига қул бўлганлар бунга қодирмас,
Мен билурман, аммо, бордур шундай одамлар
Ўзи учун яшамаслар, уларни Оллоҳ
Юборгандур ерга ўзга одамлар бахти,
Саодати ташвишида ёнсинлар дея.
Бўлмасайди агар шундай одамлар, унда
Авлодлар ўз аждодларин номини тилга
Олмоқликка ҳазар этур эдилар, ҳазар.

САЙФИЙ

(Жалолуддинни кўрсатиб)

Айтаётган одамингнинг биттаси шуми?

ИБН АММОР

Ҳа, шу.

ИБН ХАЛЛОЖ

Қойил.

САЙФИЙ

Сенинг миянг айнибди, Аммор,
Ҳали шуми келажакни яратгувчи зот?

(аччиқ-аччиқ кулаги)

Келажак уёқда турсин, ахир, бу ҳозир
Қириб бўлди бор одамни, ўлдириб бўлди.

ИБН АММОР

Сен ҳаётни ўз тарозинг билан ўлчама,
Сенинг тошинг ўз каллангни ўлчашга етар.
Волий! Бизнинг урамга сен бошлиқ эрурсан,
Ўзинг айтдинг, сўзинг қонун бўлмоғи керак.
Мард йигитлар оз эмасдур бизнинг урамда,
Жам бўлсинлар Жалолиддин қўли остида.
Аминманки, буни кўриб бошқа урамлар
Ва элатлар жилға каби оқиб келурлар.
Ҳадемай бир дарё пайдо бўлар, бир дарё!

САЙФИЙ

Ва у бизни фарқ айлагай.

ИБН ХАЛЛОЖ

Аввал волийни
Ямлаб ютар...

(сукут)

ИБН АММОР

Сўйла, волий.

АБУТОЛИБ

Мен не қилурман
Йигитларим агар бунинг қулига берсам?

ИБН АММОР

Сен волийсан.

АБУТОЛИБ

Волийлигим кейин бир чақа,
У ҳукмрон бўлиб менинг бошимга чиқар.

ИБН АММОР

Демакки, сен ўз ўрнингдан қўрқасан.

САЙФИЙ

Ҳа-ҳа,
Қўрқади у амалидан ажраб қолишдан.

ИБН АММОР

Сен ҳам Сайфий, Русуданга умид боғлайсан,
Тахтга тезроқ қайтсаю у сен яна бориб,
Мунший бўлақолсанг дарҳол. Демакки, сен ҳам
Ўтиражак ул ўрнингдан қўрқувдадурсан.

ИБН ХАЛЛОЖ

Ҳа, қўрқади. Агар султон оёққа турса,
Русуданга қаёқда тахт.

(Сайфийни кўрсатиб)

Бунга йўл бўлсин,
Фишт муншийлик. Эчкини гар шамол учирса,
Сичқонни сен осмонда кўр. Тамом, вассалом.

ИБН АММОР

Тушунарли. Сен ўзинг-чи, сен, Ибн Халлож,
Сен нимангни йўқотишдан қўрқасан, ахир?

ИБН ХАЛЛОЖ

Йўқотганман аллақачон энг муҳим нарсам —
Оёғимни. Бу йўқотган. Бунда ўчим бор.
Ғалабасин эмас, йўқ-йўқ, бу султоннинг мен
Ўлимини тилайман, ҳа, ўлимини.

ИБН АММОР

Хуш,
Шундоқ экан, нима булар султон тақдири?

ИБН ХАЛЛОЖ

Битта йул бор — улим.

САЙФИЙ

Шундан бошқа йул йўқдур.
Ҳозир, шу тун-оқшомдаёқ уни ўлдириб,
Русудандан олмоғимиз керак суюнчи.

АБУТОЛИБ

(ўз-ўзига)

Ҳозир ўлиб кетса нима булар олтинлар,
Икки-уч кун ҳаётини сақлашим керак.
Олтинларин олай, сўнгра олиб бошини.
Ҳады қилиб юборайин қироличага.

(Сайфуйга)

Ўлдирмоққа шошиб уни нима қиламиз,
Русуданга ёқадими, ўлдирсак, йўқми.
Балки уни тирик қўлга олмоқни истар.

ИБН ХАЛЛОЖ

Абутолиб, шумликни қуй. Сўзимиз сўздир,
Ҳозир ўлдирмасак уни сўнг кеч бўлади.

АБУТОЛИБ

Ўлдирмоққа йул қўймайман, волий сўзим шу.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сен биласан, мен жаллод ҳам бўлганман бир вақт,
Донг таратган эдим кесиб не-не бошларни.
Сен истасанг, истамасанг, мана, пичоғим,
Халқумини шарт кесаман.

АБУ ЗАЙД

Пичофингни сен
Қинига сол. Жаллод эмиш...

ИБН АММОР

Султон тақдири
Аслин олсак ҳаммамизнинг тақдиримиздур.
Ўзимизни ўлдирамиз уни ўлдирсак.
Биз-ку кичик урам, аммо кўп эл-элатлар
Миллатларнинг иқболига зомин бўлурмиз.
Ана шунга йўл қўймайлик десак султонни
Учқур отга миндирайлик, йилдирим отга!

*(сукут. Оқсоқолларнинг юзларида норозилик
аломатлари)*

Сизлар буни истамайсиз. Нечун? Сабаби —
Сизлар пачоқ одамларсиз.

САЙФИЙ

Хаддингдан ошма.

ИБН ХАЛЛОЖ

Сенга бизлар — оқсоқоллар пачоқ бўлдикми?
Сенинг ўзинг бутунмисан? Э, ургилдим
Сенингдақа бутунлардан.

ИБН АММОР

Бутунманми, йўқ,
Ўз қадримни ўз қорнимдан баланд тутарман.
Сизнинг учун қорнингиздан баланд нарса йўқ,
Унга қурбон этасизлар қадр-қимматни.
Қадрин билмас одам билмас Тангрисини ҳам,
Унга ётдур мустақиллик ва эрк туйғуси.
Унга мансаб бўлса, бўлса мол-дунё... Сизлар
Ва сизларга ўхшаганлар токим бор экан,
Аҳли туркнинг бирдам, озода бўлмоғи мушкул!

ИБН ХАЛЛОЖ

Мен ўзимни биламан. Ҳа, ўзгалар дардин
Сен чекавер. Тоқатим йўқ ади-бадига.
Сайфий, бунга гап қотганнинг ўзи ахмоқдир,
Оломонни йиғайлик, юр, ўрамга чиқиб.

АБУТОЛИБ

Нима дединг?

САЙФИЙ

Ибн Халлож тўғри айтади,
Ўзи буни бурда-бурда қилар оломон.
Ибн Халлож, кетдик.

АБУТОЛИБ

Тухтанг. Сизники эмас,
Меникидур оломон. Мен халққа хўжайин.
Ҳаққингиз йўқ оломонни йиғишга.

ИБН ХАЛЛОЖ

Оббо,
Икки энлик хат ёзиб оломонингга...
Бир қилмаган ишим сенга тиз чўкмоқ эди.
Юрей, кетдик, Сайфий.

САЪЛАБА

Қора тун, бемаҳалда,
Инсофданми оломоннинг тинчини бузмоқ?

САЙФИЙ

Кейин хурсанд бўлар ҳозир бузилса тинчи.
Сулгон,

(масхараомуз таъзим этиб)

Рухсат айла ўзинг, халққа борайлик
Ва у келиб гуштинг есин. Кетдик.

ИБН ХАЛЛОЖ

Юр, тезроқ,

(кетадилар)

САЪЛАБА

Нималарни кураб кўзим ва қулоқларим
Нималарни эшитмоқда? Эй, одамлар-а!

(кетади)

АБУТОЛИБ

Бу тентаклар ҳеч нимадан қайтмайдилар-а,
Мен тез бориб тўхтатайин уларни.

(кетабошлайди)

ЖАЛОЛИДДИН

(жароҳатдан букилаётган елкасини тиклаб)

Шошма!

Тўхтатишнинг ҳожати йўқ, Майли, борсинлар,
Оломонни тупласинлар. Ахир, сенинг ҳам
Муддаоинг фарқ этмайди уларникидан.
Сен ҳам мени ўлдирмоққа шошиб турибсан,
Қаллобликни сезмайдилар дея ўйласанг,
Янглишасан. У кетганлар очиқ хунхорлар,
Сен яширин хунхорсан. Сен чаёнсан. Заҳринг
Сочмоқликка пайт пойлайсан. Отам саройи
Тула эди сенинг каби чаёнларга. Мен
Хўб билурман хунарларинг сен чаёнларнинг.

АБУТОЛИБ

Бу не тўхмат менга султон? Сенинг ёнингни
Олганимнинг раҳматими бу?

ЖАЛОЛИДДИН

Сен раҳматни
Русудандан эшитасан. Қочган жойидан
Тоғиб унинг оёғига йиқил. Бор, югур!

АБУТОЛИБ

Шундайми? Сен Русуданнинг олдига югур,
Ё югурма демасанг ҳам қироличага
Аллақачон юборганман одамларимни.
Эрта пешин ё намозшом улар етказар
Русуданга сенинг қўлга тушганлигингни.
Ва Русудан қайтиб борар дарҳол пойтахтга,
Сенинг тахтга ўтқазган ул қўғирчоғингни
Хиппа бўғиб саройни у эгаллаб олар.
Худ шу пайтда у мендан бир совға олажак,
Бир совғаким, қиёси йўқ, яъниким бошинг!
Ҳа, бошингни юбораман Русуданга мен.

ЖАЛОЛИДДИН

Ў, сен бунинг эвазига бўйинг баробар
Олтин олиш умидида ҳаприқсанг керак.
Лекин билки, кўп подшоҳлар унча марҳамат
Кўрсатмаслар сотқинларга.

АБУТОЛИБ

Сотқин эмасман.
Содиқ эдим Русуданга, ҳозир ҳам унга
Садоқатим исбот этиб турибман.

ЖАЛОЛИДДИН

Аммо
Қиролича билурки, сен аввало турксан,
Мусулмонсан. Сену менинг шажарамиз бир,
Бир пайғамбар умматимиз. Қайда бўлсак-да,
Ҳар тарафга шоха ёйиб кетган эрсак-да,
Бир илдиздан куч оламиз, ахир, ҳаммамиз.
Менинг бошим олиб борсанг қироличангга
Сотқин бўлмай ким бўлурсан? Худо асрасин,
Сени йўлдан қайтариш ё кўнглинг юмшатиш
Учун буни айтганим йўқ. Сотқинлигингни
Ўзингга бир эслатмоқчи бўлдим мен, холос.
Нени ният этган бўлсанг йўлингдан қолма.

АБУТОЛИБ

Динимиз бир бўлган билан йўлимиз бошқа,
Тилимиз бир бўлган билан дилимиз бошқа.

Сен истайсан шоҳ бўлмоқни жумла жаҳонга,
Мен истайман Русуданнинг қўли остида
Волий бўлиб турмоқликни ўрамга муқим.
Сен истайсан қалъаларни забт этмоқни,
Мен истайман: ҳеч ким мени забт этмасин.
Ушбу йўлда қалқонимдур менинг Русудан,
Аввал-охир умримни мен унга тикканман.
У бор бўлса, мен ҳам борман, у йўқ бўлса, йўқ.

ЖАЛОЛИДДИН

У йўқ ҳозир, демак сен ҳам қолдинг муаллақ.

АБУТОЛИБ

У бор! Уни яширганмиз ишончли жойга,
Сен бостириб кирганингда пойтахтимизга,
Қўп аёнлар ва волийлар қатори мен ҳам
Қиролича ҳузурида — саройда эдим.
Мен маслаҳат бердим унга қайга қочмоқни,
Ўзим ҳамроҳ бўлдим унга манзилга қадар.
У кутмоқда эди сенинг таназзулингни,
Биз ҳаммамиз бедор шуни кутмоқда эдик.
Кутганимиз келди охир.

ЖАЛОЛИДДИН

Ўғри мушукдан
Русуданнинг, сенинг қандай фарқинг бор, малъун.
Мушук писиб, кўзларини ўлжага тикиб,
Сўлагини оқизганча ямлаб тумшуғин
Қулай пайтни пойлаб ётар, ахир, панада.

АБУТОЛИБ

Йўқ! Адашдинг. Қўлимизни қовуштириб биз
Гар ўлтирган бўлсак, сен бу ҳужрада ҳозир
Яраланиб турга тушган бўри мисоли
Қон оқизиб турмас эдинг оғиз-бурнингдан.
Билар эдик, сен юрасан тез араб сари,
Қўлга олмоқ бўласан Шом мамлакатини.
Билар эдик, таъқиб этиб сени изма-из
Келар мўғул нуёнлари орқангдан сассиз.
Хос навкарлар, йигитларни биз ҳам саралаб,
Пистирмага жойлаб қўйдик келар йўлингдан.
Сен тузоққа тушганингни билмай ҳам қолдинг.

АБУ ЗАЙД

Ёлғон! Үзим кўрдим уни булоқ бўйида,
Ўддирмоқчи эдим дарҳол кимлигин билгач.
Шу ниятда олиб келдим уни ҳужрага.
Қўлга туширганмишсан-а.

АБУТОЛИБ

Бизнинг йигитлар
Бир лаҳзага уни кўздан қочирганида
Сен гўёки келган каби ёрдамга ногоҳ
Қўлга олдинг буни. Балли сенга, Абу Зайд.

АБУ ЗАЙД

Мақтовингни пишириб е. Билсам шуларни
Уни олиб келишимдан олдин ҳужрага
Ўйлар эдим обдон нетмоқ кераклигини.
Рост бўлса гар менинг бутун эшитганларим
Қилиб қўйган ишим учун қиёматгача
Ёнарман бир ўт ичида.

АБУТОЛИБ

Ёнсанг, ёниб ўл.
Ўз ишингни бажардинг сен. Менинг қўлимга
Шоҳни олиб келиб бердинг. Шоҳнинг ўзини!

АБУ ЗАЙД

Берганим йўқ ҳеч кимсани ҳали қўлингга,
Лекин ҳозир туёфингни шиқиллатмасанг,
Тутқазаман қўлингга мен қаллангни олиб.

ИБН АММОР

Абу Зайд, сен ушла уни, уйдан чиқарма,
Оломоннинг олдига мен бориб келгунча.

АБУТОЛИБ

(бир сапчиб эшикнинг олдига борганча)

Ушлаб бўпсан. Яқинлашма. Йўқса, пичоқни
Мен қўксига отаман бул чалажон шоҳнинг.
Яқинлашма. Бу қаримсоқ отангдан олдин
Оломоннинг олдига мен ўзим бораман.
Йигитларим ҳужрангга ўт қўядилар, ўт!

(кетади)

АБУ ЗАЙД

Ота, рухсат айла, уни тутиб ўлдирай.

ЖАЛОЛИДДИН

Кераги йўқ! Кераги йўқ мени деб ўрам
Одамларин ўлдирмоқни.

АБУ ЗАЙД

Сени деб эмас,
Ўлдираман уни шаъним тўккани учун.

ИБН АММОР

Шошма, ўғлим. Ақлу зако қочар шошганда,
Шошилганда дадил тушмас ерга қадаминг.
Мен борайин оломоннинг йиғинига. Сен
Бунда бўлгил.

(четга чақуриб)

Синглинг кетган Солмон уйига,
Ҳали замон у балони бошлаб келади.

АБУ ЗАЙД

(шошиб)

Синглим кетган Солмонга?

ИБН АММОР

Ҳа. Умайя менинг
Сўзларимга қулоқ солмай чиқди-да кетди.

АБУ ЗАЙД

(типирчилаб)

Эҳ, Умайя, эҳ, Умайя...

ИБН АММОР

Тинчлан, Абу Зайд,
Ҳар нарсага ўзинг бунда бўлгил кўз-қулоқ.

(Жалолиддинга)

Султон, энди ичкари кириб,
Ором олинг бир пас. Осон эмасдур, ахир,
Дош бермоқлик тан ва дилнинг жароҳатига.

ЖАЛОЛИДДИН

Жароҳатлар еявериб жисмим ва дилим
Пишиб кетган менинг, худди оловга тушиб,
Ўзи олов бўлиб кетган сопол сингари.
Тушларимга кирадиган бўлди сўнгги пайт
Самандар қуш. На ут, на сув унга писанддур,
Чақмоқдан-да, довулдан-да ҳайиқмасдан у
Манзил сари учаверар, учаверади.

ИБН АММОР

Ўтдан, сувдан одамларнинг макри ёмондур,
Одам деган офатга тенг офат кўрмадим.

ЖАЛОЛИДДИН

Оллоҳ таоло яратганда одам зотини
Бўлув ерда у мукаррам ҳалифа деган.
Одамдаги ақл қайси жонзотда бордур?

ИБН АММОР

Тўғри, султон, одам ақли, шуурига тенг
Келадурган неъмат йўқдур оламда бошқа.
Аммо шайтон йўлдин урар одам боласин,
У лойлатар тиниқ ақл чашмаларини.
Тафаккурнинг чироқларин пуфлаб учириб,
Зимистонга айлангирар нурли йўлларни.

ЖАЛОЛИДДИН

Одам зоти қачон устун келар шайтондан,
Яшайдими ё ҳамиша ундан алданиб?

ИБН АММОР

Иймон нури ёритганда одамлар кўнглин
Одам устун келар иблис лаиндан албат.

ЖАЛОЛИДДИН

Қачон шундай бўлар, Ибн Аммор, а, қачон?

ИБН АММОР

Буни Оллоҳ билар, султон.

ЖАЛОЛИДДИН

Аммоки, одам
Ўз хатосин юклайверса шайтон бўйнига,
Тан олмаса ўз нуқсини ўзи ва бари
Хатолари учун ўзин айбламаса,
Сиз айтган кун келмас, Ибн Аммор, ҳеч қачон.
Ҳалим бўлиб юрадилар атрофимизда
Иблисга дарс бергувчи шум одам-шайтонлар.
Ана шулар яхшиларни макр тўрига
Ўрайдилар, кўзларини бойлайдилар ва
Чоҳу жарга ташлайдилар. Шайтондан кўра
Одам учун хавфлироқдур одам-шайтонлар.
Оғимдан кўп олдилар менинг-да улар,
Мен ҳам улар ҳийласига кўпда алдандим.
Не қилайлик, Ибн Аммор, хом сўт эмганмиз.

ИБН АММОР

Ўқинмоқдан кўра фахр этмоққа лойиқ
Ишларингиз кўпдур, султон Жалолиддинсиз!

ЖАЛОЛИДДИН

Тангрим берган эди менга бемисл имкон —
Кучу қувват, кескир қилич ва учқур бедов.
Узоқларни кўргил дея кўз берган эди,
Сўзларимни эшит дея берганди қулоқ.
Дарё каби мавжли қалб ҳам берган эди-я.
От устида турган ёвга қилич урганда
Уни бўлиб иккига то эгарга қадар
Кесиб борар эди тифим. Элик, юз нафар
Ёвни битта қилич сирмаб қириб ташлашга
Қодир бўлган билан элни озод этмоққа
Қодир бўла олмас эсанг, ул кучу ул от,
Ул қиличдан не фойдадур, курашдан не наф?!

ИБН АММОР

Дев бўлса ҳам битта одам не қила олур,
Кўпчиликнинг ишидур жанг. Фақат кўпчилик
Бўлиб ёвни енгмоқ мумкин. Бошқа йўли йўқ.

ЖАЛОЛИДДИН

Кўпчиликда эмасдур гап, аҳилликдадур,
Олиб кўринг подани сиз, пода кўпчилик.
Лекин унда муҳим нарса йўқдур: мақсад йўқ,
Эътиқод йўқ, демак, олис-олисда ёниб,
Борар жойни кўрсатгувчи машғала йўқдур.
Гап бўлиши мумкин эмас шуур ҳақида,
Баъзи қўшин шохи ўткир подага ўхшар.
Менинг учун қўшин — одам, мақсадлари бир,
Эътиқоди битта, бутун, аҳил одамлар.

ИБН АММОР

Шундай бўлса қўшинингиз, нечун ёғийдан
Енгилдингиз?

ЖАЛОЛИДДИН

Аҳил бўлган чоғларда бизлар
Енгдик мудом. Енгдик. Олинг, Парвон жангини,
Ун карра кўп эди биздан ёғий чериги,
Оз бўлсак-да аҳил, пўлод бир жисм эдик.
Буни кўриб бизга Оллоҳ малоикларни
Юбордим, бир сарбозим ўн, юзга ўхшаб,
Кўпайгандан кўпайгандай тўлиб ишончга,
Ёпирилдик ёғийга ва Чингизнинг ўғли
Тўлихонни ер тишлатдик.

(сукут)

Аmmo бизларни
Ул аҳиллик сўнг тарк этди. Омад тарк этди.
Парча-парча бўлиб кетди ул пўлод жисм.
Нечун сизга бу гапларни айтадурман мен,
Нечун сизга очадурман сирим, қалбимни?
Шу учунким, тушундингиз мени сиз ҳа, ҳа.
Англадингиз курашлардан недур мақсудим,
Не деб ошдим дарё, денгиз, тоғу тошларни.

Бирлашмоқлик волибият эканлигини,
Бирлашмаслик мағлубият эканлигини
Худди менинг ўзим каби кўрганингиздан,
Худди менинг сўзимдек сўз деганингиздан,
Малҳам топганини дилим яраларининг,
Ўқ, тўпларнинг наърасидан карахт бўлган
Қулоқларим очилганин яширолмаيمان.
Отам агар сизнинг каби фикр этганда,
Сизнинг каби ўйлаганда бошқа подшоҳлар,
Чингиз еримизга оёқ босолармиди?!
Шаҳзодалар ва аъёнлар сизнинг ақлнинг
Ўндан бирига гар эга бўлсалар эди,
Барҳам топар эди саройларда адоват,
Подшоҳларнинг вақти ўзни қуриқлашгамас,
Халқ бахтини қуриқлашга бўлар эди сарф.
Насиб этса эди менга иккинчи умр
Ва Оллоҳга мумкин бўлса илтижо этмоқ,
Сурар эдим сизга ўғил бўлиб туғилмоқ,
Сизга фарзанд бўлмоқ бахти-саодатини.
Афсус, одам бу дунёга бир бор келади,
Шамол каби у ҳам ўтди-кетди бир пасда.

ИБН АММОР

(қўзларидаги ёшни яширишга уриниб)

Ундай деманг; султон, ҳали узоқ яшарсиз,
Озод этмоқ юртингизни, банди юртларни,
Иншооллоҳ, сизга насиб айлағай.

ЖАЛОЛИДДИН

Шукур,
Мен туғилдим озод юртда, буюк маъвода.
Қўзим очиб кўрдим уни эркин ва шодмон.
Бироқ энди кўзим юмар чоғимда уни
Босқинчилар қўлида бир қул каби кўрмоқ
Азоблари, ўкинчлари, армонларига
Дош бермоқлик жон бермоқдан оғирдур менга.

ИБН АММОР

Иншоолло, озод бўлар юртингиз яна,
Дейдиларким, оққан дарё оқмайин қолмас.

ЖАЛОЛИДДИН

Қачон озод булар? Ва ул дарё мавжлари
Яна қачон қувонтирар эркин дилларни?
Ва ким озод этар уни? Кимлар ёғийни
Итдек қувиб ҳайдайдилар тупроғимиздан?
Жавоб тополмайман ушбу саволларга мен.

ИБН АММОР

Сиз ўзингиз уни озод этурсиз, султон.

ЖАЛОЛИДДИН

Ёлғон ярашмайди сиздай доно одамга,
Менинг умрим тугади. Ҳа, шу кичик ҳужра
Менинг сўнги манзилимдур. Ушбу ўт, ўчоқ,
Бу ашёлар энди ёруғ дунёда менинг
Сўнги марта кўриб турган муҳибларимдур.
Сўнги марта кўриб турган одамларим — сиз,
Сиз ва сизнинг ўғлингиздур
Айтди, ўлдирмоқчи экан Абу Зайд мени,
Айтинг унга, мен розиман, майли, ўлдирсин.

ИБН АММОР

Бизни эзманг, уялтирманг, султон.

ЖАЛОЛИДДИН

Ахир, у
Ошкор этди ниятини, сиз эшитдингиз.
Бир малъуннинг қўлларида ўлгандан кўра
Шу ўғлингиз ўлдиргани мени яхшидур.

АБУ ЗАЙД

Ўлдирмоқлик... Ўч олмоқчи эдим.

ЖАЛОЛИДДИН

Энди-чи?
Нечун энди кўзларингда кўринар ўйлар?
Маслаҳатим сенга, йигит, ўйланма. Мендан
Сухайлни қатл этганим учун қасос ол.
Ором олсин ўч истаган сенинг кўнглинг ҳам,
Мен ҳам қоним билан ювай ул гуноҳимни.

АБУ ЗАЙД

Сухайлни ўлдириб сен Оллоҳ олдида
Катта гуноҳ қилдинг. Энди Оллоҳнинг ўзи
Ҳисоб-китоб этар савоб-гуноҳларингни.
Мен ҳам уни тортиб кўрдим ўз тарозимда,
Тоши оғир келди савоб турган паланинг.

ЖАЛОЛИДДИН

Демак, мени ўлдирмайсан, шундайми?

ИБН АММОР

Султон!..

ЖАЛОЛИДДИН

Афсус.

ИБН АММОР

Нечун султон, нечун афсус-надомат,
Сиз сабабки, ўғлим қалби оламнинг сирли,
Нозик-нозик садоларин илғади.

ЖАЛОЛИДДИН

Бундан
Не фойдадур, Ибн Аммор? Ҳаёт садосин
Нозиклигин қанча билса агар Абу Зайд
Шунча қийин бўлар унга. Ахир, отасиз,
Истамайсиз ўғлингизнинг ҳалокатини.

ИБН АММОР

Тушунмадим.

ЖАЛОЛИДДИН

Оқил, зукко одамсиз, Аммор,
Ер остида илон юрса, кўрар кўзингиз.
Қачон ёмғир ёғишию ой тугилишин,
Зилзиланинг бўладиган муддатини ҳам

Биласизу ўғлингизни не кутар ахир
Билмайсизми? Сақданмоқчи бўлсангиз ғамдан,
Айтинг Аммор, тезроқ мени уддирақолсин.

ИБН АММОР

Ҳушингизга чанг солибди жароҳатингиз,
Йўқса, бундай сўзлар айтиб менинг қалбимни
Тифламоқдан ор этарди тилингиз, султон.

ЖАЛОЛИДДИН

Бутун умрим давомида ақлим, шуурим
Ҳозиргидай тиниқ бўлган эмас, ишонинг.
Гарчи таним жароҳатли, жисмим ногирон,
Аммо миям ногиронмас, балодай ишлар.

ИБН АММОР

Ичкарига олиб кирай, бир пас дам олинг.

ЖАЛОЛИДДИН

Бир пас дам денг. Керакмайди. Энди буёғи
Абадийлик уйқу бўлар ўзи шундоқ ҳам.
Ибн Аммор, муфассирсиз, Китоб нима дер,
Рўзи Маҳшар қачон келар?

ИБН АММОР

Оллоҳ билади.
Аниқ вақти ёзилмаган бирон китобда.
Нечун буни сўрадингиз?

ЖАЛОЛИДДИН

Рўзи Маҳшарда
Дийдорингиз кўрмоқликни сўраб Оллоҳдан
Илтижолар қилиб турган бўлса биров, у —
Мен бўлурман, мен. Мендан рози бўлгайсиз.

ИБН АММОР

Кўп яшайсиз ҳали, нечун рози-ризолик?

ЖАЛОЛИДДИН

Мен ўзимни ёш кетдим деб айта олмасман,
Юз йил яшаб бир нуқтада мукка ўтирган,
На ўзига, на ўзгага на бир имдоди,
На малоли тегмаганлар, на-да жаннатий,
На дўзахий одамларни ёш кетди деса,
Эҳ, бечора, деса бўлар. Менинг ёш умрим
Бир асрмас, кўп асрлар шодлигини ҳам,
Ғамини ҳам тотган узун умрга ўхшар.
Ҳар нарсанинг ибтидоси, интиҳоси бор,
Сўнг манзилга етиб келди умрим қарвони.
Хайр, энди, Ибн Аммор!

*(Ибн Аммор билан қучоқлашиб, уни узоқ ўз
бағридан юбормай туради)*

Сиздан розиман.

ИБН АММОР

Қайдан келди сизга бундай хазин фикрлар,
Ўраимиз одамлари яхши одамлар.
Тингламаслар волийни ҳам, оқсоқолни ҳам,
Ҳозир бориб ҳақиқатни айтсам уларга
Келадилар бари сизни тавоф этгали.

ЖАЛОЛИДДИН

Мен бировдан қўрқиб яшаб ўрганмаганман,
Волий бўлсин, ўша икки оқсоқол бўлсин,
Кўзларимга кўринмаслар бир чивинчалик.
Мусобаҳа қилмоққа ҳам арзимайдилар.
Аммоки мен очилсин деб бори ҳақиқат,
Улар билан бир очиқча баҳс айламоққа
Топа олдим ўзимда куч ва сабр-тоқат.
Ўрамингиз бошқа оддий одамларини
Кўрмоқдан сизнинг қиёфатларда, Аммор.
Сизни кўрдим, шунинг ўзи басдур!

ИБН АММОР

Дам олинг,
Бир пиёла чой ичсангиз, ором олсангиз,
Оғриқларни унутасиз. Саълаба сизга
Муолажа қилар бироз.

ЖАЛОЛИДДИН

Ҳожати йўқдур,
Саълабага айтинг менинг ташаккуримни.

*(ичкарига кириб кетабошлайди. Тўхтайдиги.
Орқасига ўгирилиб, яна Ибн Амморга яқин келади)*

Ибн Аммор, айтгандингиз, Нажмиддин Кубро
Муридисиз. Мен бир фарзанд ҳисоби унга.
Ният этган эдим умрим бўйи хизматин
Бажо қилмоқ, зикрин тилдан туширмасликни.
Қонин тўкиб, қатл айлаган бўлса ҳам ёғий
Руҳин поймол этолмагай ул зоти покнинг.
Сиздан истак шуки, Ибн Аммор, гоҳ-гоҳи
Мен учун ҳам Унинг Руҳин айлангиз дуо.
Мендан унга бир ояти карима ўқинг!

(Ибн Аммор ҳаяжонини яширолмайдиги)

Яна битта истагим бор, айбга санаманг.

ИБН АММОР

Эшитаман, султон.

ЖАЛОЛИДДИН

Отам хоки — оролда,
Ўз юртидан узоқларда ётар кафансиз.
Онам, ўғлим, хотинимни ютган гирдоблар
Қай қирғоққа отгандурлар жасадларини.
Қай қушларга ем бўлдилар юртдан узоқда.
Мен ҳам бугун узоқдаман туққан еримдан,
Худди улар каби очиқ кетмоқда қўлим.
Ҳаётда-ку сира тузук яшай олмадим,
Ўлимим ҳам аҳмоқона экан, водариф.
Бир нодоннинг қўлларига тутқазмоқ учун
Шунча жангдан омон олиб чиқибман бошим.
Лак-лак сарбоз орасида, майдонда эмас,
Шу ҳужрада ўлиб кетмоқ... Эҳ, тақдир, тақдир!
Уч-тўрт танга қолган бўлса чўнтагимда, гар,
Менга қабр ясатинг-да кафанлаб кўминг
Тоғлар кўпдур чор-атрофда. Менинг жасадим

Баландроқ бир жойга қўйинг. Ватаним
Томонидан эсиб келар бўлса шамоллар,
Қабрим четлаб утмаслар деб умид қиларман.
Бор истагим шудир сизга. Алвидо, Аммор!

*Аста-аста қадам ташлаб, бошини тик ва мағрур
тутганча ичкари хужрага кириб кетади.*

АБУ ЗАЙД

Жазм этганга ўхшайди у мудҳиш бир ишга,
Бул ҳаётда қолгуси йуқ ўхшайдур ортиқ.
Наҳотки, у ўз-ўзини ўлдирмоқчи?

ИБН АММОР

Йуқ,
Жалолиддин ўхшаши йуқ кучли даҳодур,
Бил, даҳолар ўз-ўзини ўлдирмайдилар,
Даҳоларни ўлдирарлар.

АБУ ЗАЙД

Ажаб фалсафа...

ИБН АММОР

Тепасига ёвуз бир қўл келиб дафъатан
Бўзига тиғ уришини сезаяпти у.
Ўша ёвуз Солмон эрур.

АБУ ЗАЙД

Дарвоқе, Солмон...

ИБН АММОР

Сен бир қадам жилма бундан ўғлим, Абу Зайд,
Хужрамизда юз бермасин мудҳиш фалокат.
Биров билан олишмоққа ҳозир султоннинг
На ҳоли бор, на бор эрур қўлда яроғи.
Унга ҳозир ҳезланса ким иснодга қолар,
Бироқ Солмон уч истайди, иснодни билмас.
Ҳушёр бўлгил, жон ўғлим. Мен кетдим. Оломон
Йиғилгандур. Тинчитмасам уни бўлмайди.
Ва ишончли йигитларга айтиб султонни
Яширмасак бўлмас кўздан йироқроқ жойга.

АБУ ЗАЙД

Боринг, ота.

ИБН АММОР

Тушундинг-а?

АБУ ЗАЙД

Жуда тушундим.

ИБН АММОР

Боракалс. Ишонаман сенга, омон бўл.

Кетади. Абу Зайд оёқ учига бориб ичкари хужрани кузатади. Ҳаво айниб, момақалди роқ гумбирлайди, чақмоқ чақади. Абу Зайд ташқарига мўралайди, кўнглига хавотир тушади. Учоққа ўтин ташлаб, гулханни гуриллатиб ёқади. Девордаги суратларга разм солади. Биттасини қўлига олади.

АБУ ЗАЙД

Эҳ, Сухайл, Сухайл... Сен сингари мен ҳам Бир қонхўр деб ўйлар эдим Жалолиддинни. Босқинчи деб атаганда уни Русудан Қувватлаган эдим мен ҳам қироличани. Энди билсам...

Тўс-тўполон билан Солмон, унинг кетидан Умайя киради. Солмоннинг сочлари ўсиқ, ёқалари чок, камарига қилич ва пичоқ осибдиқ.

СОЛМОН

Қани ўша? Қаяқда ўша?

УМАЙЯ

(ичкарини кузатиб)

Ичкарида, бу хужрада бўлиши керак.

(кетади)

СОЛМОН

(пичоғини яланғочлаб ичкарига йўналади)

Ҳаҳ, қотил шох. Қилғиликни қилиб энди сен
Беркиндингми хотинларга ўхшаб. Мен сени...

АБУ ЗАЙД

(йўлини тўсиб)

Тўхта, Солмон, шошма.

СОЛМОН

Абу Зайд, тўсма йўлимни,
Укам қони қон сўрайди.

АБУ ЗАЙД

Тўғри, қонга қон
Удумда бор. Лекин...

СОЛМОН

Ие, лекин нимаси?
Қонларига унинг ташна менинг ханжарим.

Абу Зайдни силтаб йиқитади. Ичкарига кираётганида Абу Зайд унинг оёғидан осилиб тўхтатади.

АБУ ЗАЙД

Шошма, аввал мени эшит.

СОЛМОН

Сўзга ҳожат йўқ.

АБУ ЗАЙД

Ундай дема. Эшит аввал.

СОЛМОН

Абу Зайд, сени
Жин урдими, еб қўйдингми ақлингни ёки?

АБУ ЗАЙД

Менинг ақлим жойидадур.

СОЛМОН

Унда юбор.

АБУ ЗАЙД

Йуқ.

Қўйиб юбормайман сени унинг олдига.

СОЛМОН

(бақриб)

Абу Зайд!

АБУ ЗАЙД

Қўй, бақирма.

СОЛМОН

Зайд?!

АБУ ЗАЙД

Сендан аввалроқ
Ўлдирмоқчи эдим ўзим.

СОЛМОН

Нима тухтатди?

АБУ ЗАЙД

Аввал сенга хабар берай дедим аҳдимдан,
Тез уйинга бордим. Йуқсан. Гузарга чиқдим.
У ердан ҳам тополмадим. Сўнг бунда келиб,
Ўлдирмоқчи бўлганимда тухтатди отам.

СОЛМОН

Отам дейсан бурни оққан болага ўхшаб,
Сен йи-гит-сан! Отанг эса...

АБУ ЗАЙД

Солмон! Отамга
Тил тегизма. Отам менинг кўзимни очди,
Ҳақиқатни кўрсатди бор буй-баста билан.

СОЛМОН

Нима экан ул ҳақиқат? Сухайлни у
Ўлдирмаган эканми? А?

АБУ ЗАЙД

Ўлдиргани рост.

СОЛМОН

Унда яна қандай ҳақиқати қолди, Зайд?

АБУ ЗАЙД

Гапиргани бер.

СОЛМОН

Керакмас. Мен ва сен учун
Бир ҳақиқат бордур, холос. Бу Хоразмшоҳ,
Сухайлни қатл айлаган. Тамом.

АБУ ЗАЙД

Солмон, сен...

СОЛМОН

Тамом. Бошқа сўзлай кўрма. Акс ҳолда мен
Сухайлни севганингга шубҳа қиламан.

АБУ ЗАЙД

Солмон!!!

СОЛМОН

Тамом.

АБУ ЗАЙД

Ҳеч нарсадан хабаринг йўқдур,
Имкон бергил, айтай сенга билганларимни.

СОЛМОН

Билганларинг ўзингники, менга керакмас,
Менга фақат хуни керак Хоразмшоҳнинг.

АБУ ЗАЙД

У шу ерда, ҳеч қаяққа қочиб кетмайди,
Жуда оғир яраланган, йўқдур мажоли.

СОЛМОН

Ҳали сенинг унга раҳминг келаяптими?
Унга, уша Сухайлни қатл этганга-я?

АБУ ЗАЙД

Гап раҳмда эмас, Солмон. Ахир, Сухайл...

СОЛМОН

Тамом. Ҳали Сухайлга, шаҳид укамнинг
Руҳига тош отмоқликка борарми тилинг?

АБУ ЗАЙД

Бош эгаман Сухайлнинг руҳи олдида,
Шу руҳ ҳақи, керак бўлса жоним бераман.
Лекин, бир айб ўтган билсанг Сухайлдан ҳам.

СОЛМОН

Оғзингни юм. Агар яна сайраса тилинг,
Уни кесиб ташлайман мен.

АБУ ЗАЙД

Эҳтиётин қил
Ўз тилингнинг. Сен биласан, қаҳрим ёмондур,
Сабримнинг ҳам чеки бордур, жинимга тегма.

СОЛМОН

Мен эмас, сен қўзғаялсан барча жинларни,
Агар жонинг керак бўлса, йўлимни тўсма.

АБУ ЗАЙД

Сўзларимни эшитмасанг... Кет бундан!

СОЛМОН

Нима-а?
Уни ёқлаб, мени бундан қувмоқчимисан?
Мени, Солмон полвонни-я? Ҳа, энди билдим,
Сотилгансан сен қотилга.

АБУ ЗАЙД

Бас қил!

СОЛМОН

Сотилгансан.
Нималарнинг эвазига сотдинг сен Рухни,
Нима билан ёпақолди оғзингни бу шоҳ?

(Абу Зайд ўз қулоқларини бекитади)

Фойдаси йўқ, ёпма энди қулоқларингни,
Тамом. Ортиқ чирқиллатма укам руҳини,
Ўрин йўқдур бунда унинг суратларига.

*(девордаги суратларни узиб-юлқиб
туширабошлайди)*

АБУ ЗАЙД

Тухта. Бас қил. Жинни бўлма. Уканг руҳини
Мен эмас, сен ўзинг чирқиллатдинг, сен ўзинг!

СОЛМОН

Сўнгги марта айтаман: қоч йўлимдан.

АБУ ЗАЙД

Сен қоч,
Сени одам ҳисоблаган мен ўзи аҳмоқ.

СОЛМОН

Одам бўлмай қолдимми мен энди сенга, а?
У шоҳ, қотил одаму мен ҳайвон, шундайми?
Бари аён бўлди энди, барчаси равшан,
Сен балки бу шоҳга синглинг сотмоқчидурсан?

АБУ ЗАЙД

(мувозанатини йўқотиб)

Сен ҳайвонсан, ҳўкизсан сен. Фақат шохинг йўқ.

СОЛМОН

(Абу Зайдга ташланиб)

Мана сенга, ҳайвон, мана ҳукиз, мана шох.

*(бир неча жойига пичоқ уради. Абу Зайд
йиқилади)*

Тамом. Сенинг ҳақинг шудир. Сотқин.

(ичкарига йўналади)

Энди гал

Қотилга. Мен ҳозир унинг қонин ичаман.

*(ҳужра эшигини тепиб очганча ичкарига кириб
кетади)*

АБУ ЗАЙД

(жон таслим қиларкан)

Қутқазинглар Жалолиддин Мангубердини!

(шошиб Умайя киради)

УМАЙЯ

Ака! Нима қилиб қўйдим! Вой, акажоним!

Учоқдаги олов пасайиб, қоронғулик чўқади. Момо-қалдироқ гуриллаб, чақмоқ чақади. Сурункали ёмғир ёна-бошлайди. Учоқда йилт-йилт этиб, битта утин ёнади. Ёнаверади! Бутун воқеа давомида чалинган мусиқа авжига чиқади.

СЕН ХОРАЗМ МАЛИКАСИСАН..

(Кинодостондан)

Гуржистон остонаси. Жалолиддин қароргоҳи.

Жалолиддин гуржи қўмондони Шалвани сўроқ қилмоқда. Шалванинг қўли орқасига боғланган.

Шалва:

— Сўзларимга ишон, султон. Сенга тан бердим. Мени қанотингга ол.

Жалолиддин:

— Сен ўз элдошларингга қарши қилич кўтарурмисен?

— Элдош ҳар хил бўлар. Мен малика Русуданни чалғитган, Гуржистонни номусдан ўлдирган қўмондонларга қарши ўт очурман.

Шараф ал-мулк:

— Султон, у ўз сўзини не ила исбот этур?

Шалва:

— Султон мени қандоқ синов этсалар, тайёрмен.

Жалолиддин:

— Темури Малик, Шалвани ёнингга ол.

Шалванинг қўлларини бўшатишади. У чиқади. Темури Малик киради.

— Бир киши асир олинди, онҳазрат.

— Гуржиларданми?

— Кўринишидан гуржигга ўхшамайди. Гапиртира олмадик. Гунг ва лол. «Асир»ни олиб киришади.

Жалолиддин (уни бошдан-оёқ кузатиб):

— Сен на гунг ва на лолсен. Сўйла.

«Асир»:

— Элчига ўлим йўқ, султон. Гар ўзимни лолга солмас эрсам, ҳузурингизга кирмоғим амри маҳол эрди. Ўзингизга айтадурган гапим бордур.

— Гапир.

— Мени Бадриддин ал-Амид юбормишдур. Малика Моҳира бону онинг манзилгоҳидадур.

— Моҳира бону? Бадриддиннинг қўлида? Ёлгон., Хотинимни ўз қўлларим ила дарёга чўктирганмен.

— Уни дарёдин Бадриддин ал-Амид қутқариб олиш. Малика ҳаёт, султон. Мана бу узукни танирсиз?

Жалолиддин узукни кўздан кечиради.

— Моҳира бонунинг узуги...

Жалолиддиннинг кўз ўнгидан онаси ва хотинларини дарёга чуқтириши, Моҳира бону ва унинг қулидаги узук билан боғлиқ манзаралар ўтади.

— Сени бунда юборишдин Бадриддиннинг мақсади недур?

— Буюк Хоқон шартини сизга етказиш ва тил топилса маликани ўзингизга қайтариш, султон...

Жалолиддин, Темур Малик ва Шараф ал-мулк бир-бирларига қараб оладилар.

Жалолиддин:

— Сен айтган ул манзилгоҳ қайдадур?

«Асир» (Жалолиддинга харитани топширади).

— Мана шул жойдадур.

Жалолиддин харитани кўздан кечиради. Пайт пой-
ла элчи сўзини давом эттиради.

— Бугун чошгоҳда сизни кутгайлар. Ёлғиз ўзингиз этиб боргайсиз. Бормас эрсангиз малика қатл этилгай.

Элчи чиқади. Жалолиддин чуқур уйга толади. Тинчлик кунлари, дарё сайли, овдан қайтиб Моҳира бонунинг олдига кийик ташлатганлари кўз ўнгидан ўтади. Вазирга дейди:

— Отни тайёрлашсин, ҳозироқ йўлга чиқурмен.

Темур Малик:

— Шошма, султон, шошма. Фикр эт, олар сенга тузоқ қурмишлар.

— Тузоқ қурмишлар деб Моҳирамдин — севгимдин воз кечайинми?

Шараф ал-мулк:

— Рухсат айланг, султон, аввалинда ўшал нобақор айтқан жойга мен борайин, неки шарти бор, эшитайин.

— Йўқ, вазир, оларга мен ўзум борурмен.

Темур Малик:

— Фалокат юз берур эрса, қўшиннинг ҳоли не кечур, не-не машаққатлар ила ўзунг оёқда турғизган салтанат ҳоли не кечур, султон?!

— Менинг ўз ҳолим-чи, они ўйламасмусен, Темур Малик? Бир ўлиб-тирилган суюкклим, жоним-жаҳоним ёв илгида эрса, они нобуд қилур эрсалар, мен қандоқ яшармен, қандоқ бош кутариб юрармен? Қандоқ, қандоқ?

— Моҳира бонуни кутқариш чорасин қилурмиз. Илонларни ўз инларида ўлдирурмиз.

— Олар сен ўйлаганчалик содда эрмаслар. Қилич кўтармасингдин олдинроқ маликани нобуд этурлар. Хо-

лиси калом, мен ўзум борурмен. Дағи эшитурмен, шартлари недур? Мен кетдим.

Ташқарига отилиб чиқади. Кетидан Темур Малик югуради.

— Тўхта, султон, тўхта.

Шаршара ёнида уни қувиб етади.

— Мени ўддириб, ўлигимнинг устидин утиб борурсен. Ажал домига ўзингни ташлашингга йўл қўймасмен.

— Йўлимни тўсма, Темур Малик. Раъйимни қайтаришга ортиқ урина кўрма. Эrsa, ўзингдин кўр.

— Майлига, не бўлса ўзимдин кўрдим.

— Шундоқми?

— Шундоқ.

Жалолиддин Темур Маликнинг ёқасидан олади.

— Менга монъелик қилмоққа ҳақинг йўқ.

Темур Малик ҳам унга қўл кўтаради.

— Ҳақим бор. Мен сенинг дўстингмен, қариндешингга томошабин бўлиб туролмаймен.

Улар бўғишадилар. Бир-бирининг кўксиларига чанг соладилар. Темур Малик Жалолиддинни қаттиқ силкитаркан бўғилиб дейди:

— Унутма, султон, юрт сенга умид кўзини тиккан. Сенсиз Чингизга ким бас келур, элни ким озод этур, ким?

Жалолиддин Темур Маликнинг сўзларидан юмшагандай бўлади. Темур Малик султоннинг ёқасини қўйиб юборади.

— Мени кечир, султон. Сенга — шоҳга қўл кўтаришга журъат айладим.

Жалолиддин олдида тиз чуқади.

— Кечир! Аммо дағи ўтиниб сўраймен, борма. Маликани озод айлаб, қошингга олиб келишга ваъда берурмен.

Жалолиддин бир сўз демай шаршара тагига бориб бошини сувга тутади. Темур Малик ҳам шовуллаётган шаршарага ўзини уради. Сув пардалари ичидан чиқиб қарасаки, Жалолиддин йўқ.

— Султон? Қайдасен, султон?!

* * *

Тоғ ораси. Уч-тўрт чодир. Соқчилар. Сой бўйидаги чодир олдида Бадриддин, соқчилар ва навкарлар. Харсанг устига қумсоат қўйилган.

Бадриддин:

— Айтилган вақт бўлди. Аммо ундин дарак йўқ.

1-сарбоз:

— Келиши керак. Минг қилса хотини...
 2-сарбоз:
 — Келишининг келмаслиги аниқ. Подшоҳга битта хотиннинг бахридин утиш нима деган гап.
 Соатдан тинимсиз қум тўкилмоқда.
 Бадриддин:
 — Ширин Фарҳодга қандоқ бўлса, (чодирни кўрсатиб) у Жалолоддинга шундоқ. Келмай иложи қанча.
 Тоғ тепасидан соқчи хабар беради.
 — Келяпти.
 — Битта ўзими?
 — Битта ўзи.
 Узоқдан Жалолодин кўринади. Моҳира бонунинг чодир олдига олиб чиқишади.
 Бир-бир босиб келаётган Жалолоддин. Кўзларига бир ишониб-бир ишонмай турган Моҳира бону. Шодлиги ичига сифмаётган Бадриддин.
 Жалолоддин яқин келиб тўхтади.
 Моҳира бону:
 — Султоним!
 Уни тўхтатишади.
 Жалолоддин маликанинг кўзларига узоқ тикилади. Хотинини соғ-омон кўрганлигидан хурсандлиги бир сония кўзларида акс этади.
 — Келишинга заррача шубҳам йўқ эрди, султон, — дейди Бадриддин.
 — Тезроқ шартингни айт.
 — Аввало, буюк Хоқон саломин қабул қилгайсен...
 Жалолоддин (сўзни бўлиб):
 — Шартни айт!
 — Буюк Хоқон сен ила сулҳ тузмоқни фикр айлар.
 — Яъни?
 — Яъниким, Синд дарёсин буёғи сенга, уёғи буюк Хоқонга.
 Моҳира бонунинг борлиги қулоққа айланган.
 Жалолоддин:
 — Бу сенга ўхшаган ватанфурушларнинг унга берган маслаҳати бўлса ажаб эрмас. Менга ярим Ватан эрмас, бутун Ватан керак. Гурганж манимдур, Хива манимдур, тенги йўқ шаҳру қишлоқлар манимдур. Хожанга айт, қонга — қон, жонга — жон!
 Моҳира бону ҳаяжонда.
 Бадриддин:
 — Дағи бир фикр эт, султон. Урушларга, қон тўкишларга барҳам бермоқ вақти келди. Сулҳга рози

бул-да, ана, хотинингни бағринга ол, уз қаламравинг-да бўлажак ерларда айшингни суриб юравер.

— Сенга ўхшаганларгина ватанини сотиб айш қилдилар.

— Демакки, буюк Хоқон шартига кўнмайсен?

— Ҳеч қачон!

Моҳира бону Жалолиддин сари интилади.

— Султоним!

Бадриддин ишораси билан уни қўйиб юборишади. Моҳира бону эрининг бағрига отилади. Севинч, соғинч ва аламдан тулиб-тулиб йиғлаётган хотинининг сочларини силаркан Жалолиддиннинг кипригига ҳам нам инади.

Моҳира бону:

— Яратганга шукур. Дийдорингизни кўриш насиб айлади. Энди ўлсам армоним йўқтур.

— Тинчлан, жоним, ўзингни бос.

— Сизни бир кўрмоқ умидида неки қийноқ бор, чидадим. Чўлларда, саҳроларда ажал домига тушганларимда Сизни кўрмоқ умиди ярамга малҳам бўлди. Овозингизни бир эшитмоқ илинжи ҳолдин тойган аёқларимга куч берди. Сизни соғ-омон кўрган кўзларимдин айланай.

— Ўзингни бос, жоним, душманларга сир берма.

— Олар чиқдан ҳам сулҳ тузмoқчилар. Сўзларига кулоқ тутгай эрдингиз.

— Ишонма. Манфурларга ишонма.

— Гарчи қийнадим, аммо сизнинг олдингизда виждоним покдур. Бадриддин урди-сўқди, аммо иффатимга тегмади. Тепамда Худо бор!

— Сенга ишонамен, лекин сен буларга ишонма. Олар менинг қўл-оёғимни боғламоқчилар, эвазига Хоқондин амал ва мартабалар, мукофотлар олиш пайдалар.

— Ёвларингиз бениҳоя кўп, султоним, сулҳга рози бўлгайсиз...

— Билурмен, олар сенинг шуурингга тажовуз этганлар, сенинг тилларинг ила ўз сўзларин айттирмоқдалар. Унутма, сен Хоразм Маликасисен, бошингни баланг тут. Хоқон билурки, бир кунмас, бир кун мен онинг додин берурмен. Тупроғимиздин қувиб чиқармасдин қўймасмен. Ондин, турли ярамас усулларни қўллагайлар, ўйин қилгайлар.

— Мен бошингизнинг омон бўлмоғин ўйлармен, холос. Минг қилса-да аёлмен. Сиз шоҳсиз, не қилурсиз, ўзингиз билурсиз. Аммо оларнинг режалари кўп

хатарлидур. Булар Бағдоддин, халифа қошидин келурлар.

— Бағдоддин?!

— Ҳа, Бағдоддин.

Бадриддин бу сўзларни эшитиб, қўлига камонни олади. Шу пайт дара томондан эгасиз отлар елиб келабошлайди. Ҳамманинг фикри шу томонга жалб бўлганида тоғнинг бир томонидан Темур Малик ва Шалва, иккинчи томонидан Шараф ал-мулк ўз чериклари билан бостириб тушиб келадилар. Олишув бошланади. Бадриддин пайт пойлаб Жалолиддинга ўқ узади, ўқ эрини тўсган Маликага келиб қадалади.

— Алвидо, султоним, алвидо!!!

— Кўзингни оч, Моҳира, кўзларингни оч.

Бадриддин қочади. Шалва уни қувиб кетади. Жалолиддин Моҳира бону жасадини кўтариб чодирга олиб киради. Кўз ёшларини тиёлмайди. Ўлик малика кўксига бош қўяди: Моҳирам, балоларга кўксини қалқон айлаган Моҳирам!!!

Шалва Бадриддинни тутиб келади.

Темур Малик:

— Қойилмен сенга, Шалва.

Темур Малик Бадриддинга ташланмоқчи бўлади.

— Рухсат айла, султон, бу махлуқнинг кўзларин уяй.

Жалолиддин:

— Олдин қилмишига иқрор бўлсин. (Бадриддинга) Халифанинг оёгин упдим де.

Улишига кўзи етган Бадриддин бошини роз тутиб дейди:

— Ҳа, билиб қўй, буюк Хоқон халифа ила сенга қарши иттифоқ тузган. Сенинг кунинг битган.

— Кимнинг куни қачон битишини ёлғиз Оллоҳ билур. Сенинг кунинг эрса, Ватанни сотган онингдаёқ битган. Сен тирик мурдасен.

— Ҳа, мен ватанни сотдим. Сотдим. Дунёга келиб мен ватандин нима кўрдим? Унга фарзанд бўлиб нима орттирдим? Сенинг отанг Ўтрорнинг бообру кишилари бўлмиш отамни, бобомни ўлдиртди. Менинг оёғимга етмаганларга амал берди, мартаба берди. Ўйламадики, бу дунё қайтар дунёдир. Отанг тагига сув қўйган менман. Ўтрор дарвозасини Хоқонга очдириб берган менман. Момонг Туркон хотуннинг, сингилларингни Хоқон олдига олиб борган менман...

Жалолиддин:

Сен Ватаннинг ёвларига хизматларингни айтиб гер-

даюрсен, уялмассен, ҳамиятинг йўқ. Ким дон берса, сен ушанинг товувидурсен.

Шалва:

— Сулгон, бизга сотқинларни қоядан улоқтириб ўлдириш одати бордур, уни жазолашни менга бер. Кафказчасига бир қоядан улоқтирайин...

Жалолиддин ишораси билан Шалва Бадриддинни орқасига тепиб олиб чиқади. Тоғ ортига ўтказиб, отга миндириб дейди:

— Хизматимни унутма...

Бадриддин отга қамчи босади.

* * *

Ҳамадон яқинида Жалолиддин қароргоҳи.

Дарвеш Жалолиддин Мангубердига Нажмиддин Кубро матонати ҳақида сўзлаб бермоқда.

Жалолиддин:

— Хуш, кейин не бўлди, тезроқ сўйла, дарвеш.

Дарвеш:

— Мўғул шаҳзода шайх Нажмиддин Кубро ҳазратларига киши юбориб дедиким, шайх оёқ остида қолмасун, айтсун, неки ихтиёр айлар, бажо этурмиз.

Шайх дедилар:

— Мен бир ўзим эрмасмен, шерикларим бордур.

Шаҳзода дағи деди:

— Яхши. Юз кишисин олуб, истаган томонига равона бўлсун.

Шайхдин жавоб келди: «Шерикларим юздин кўпдур».

Шаҳзода деди:

— Хўп. Минг кишисин ёнига олсун.

Эрса шайх ҳазратлари жавоб бердилар:

— Йўқ, мен юртимни, халқимни ташлаб ҳеч қаён кетмасмен. Яхши — ёмон кунимда бирга бўлган халқим ила бир томчи қоним қолгунича бирга бўлурмен! Шу ватанда туғилибмиз, шу ватанда ўлурмиз!

Шайх ҳазратлари шундоқ деб муборак қўлларида байроқни баланд кўтариб, қилич сермаб майдонга чиқдилар.

Вожаб! Ҳазрат кўтарган ул байроқдин тарам-тарам шуъла таралар, кўзлари қамашган мўғуллар саф-саф орқага чекинар эдилар. Надоматлар бўлмайким, ул шуъладор байроқни туйқус бир мўғул поймол айлагач, қалъани бирдан қоронғулик қоплади. Ёғий қўли баланд келиб, ҳазрат шаҳид бўлдилар.

Жалолиддин:

— Минг йилда дунёга бир келадурган бундай комил инсонни, авлиёи кабирни қатл этсалар-а... Дунё кажрафторлигининг чеки-чегараси борми?

Дарвеш:

— Ҳазрат бақога рихлат қилишлари олдидан муғул байроғин ёғий илгидин тортиб олмишлар ва пора-пора қилмишлар. Ҳазрат ёғий байроғин шундоқ қаттиқ чангаллаган эканларки, жон берганларидин сўнг бармоқларин кесуб они олмишлар.

Дарвеш пиқ-пиқ йиғлайди. Жалолиддин нидо қилади:

— Ёраб!!!

СЎНГСЎЗ

Майофарикин ҳукмдори ал-Малик ал-Музаффарга Жалолоддин Мангуберди ҳалокатини хушxabар тарзида етказдилар. Суюнчи олишни истаганлар ўзларича фикр юргизиб, ал-Малик ал-Музаффар ўз душмани вафотидан шодумон бўлади деб ўйлаган эдилар. Бундай мулоҳаза юритишлари умуман бесабаб эмас эди. Майофарикин ҳукмдори билан султон Жалолоддин ўртасида бўлиб ўтган келишмовчиликлар ҳали ҳеч кимнинг эсидан чиқмаган эди.

Лекин хабар етказувчиларга зарбоф тўн кийишлар насиб етмади, аксинча улар ҳукмдорнинг қазабига учрадилар, ал-Малик ал-Музаффар уларга деди:

— Жалолоддин Мангуберди вафотидин мени шод бўлур деб ўйладинглар-му? Ақлу фаросатларинг етмадимики, ул буюк султон менга, бизларга ёғий эрмас эрди, бильакс ул олий зот барча аҳли мусулмонга соябон, бизим ила мўғул ўртасинда турғон тоғ эрди. Суянч тоғимиздин жудо бўлдик. Сизлар эрса... Эҳ, ноқис бандалар, ноқис бандалар.

Ал-Малик ал-Музаффар ўзаро бўлиб ўтган тўқнашувларни замона ғаддорлиги деб атади ва мамлакатда сурункали мотам эълон қилди.

Султон Жалолоддин жасадини Майофарикинга келтириб, қалъа яқинига дафн қилдилар. Бир вақт келиб ёғийлар султон суягини хорламасинлар деб ер баробарида текислаб қўйдилар.

Майофарикин ҳукмдори олдиндан кўрганидек мўғуллар оёғи бу тупроққа ҳам етди, бу заминнинг олий қасрлари, нилий гумбазлари харобага айлантирилди. Мўғуллар Жалолоддин Мангуберди қабрини кўп изладилар, аммо топа билмадилар.

Шундан сўнг султон Жалолоддин Мангуберди ўлмаган, у тирик, ерга берилган жасад бошқаники бўлган деган гап элда овоза бўлди, оғиздан-оғизга ўтиб, узоқ-узоқларга тарқалди.

Гоҳ у юртда, гоҳ бу мамлакатда мўғулларга қарши исён кўтарилса, дедиларки, бу султон Жалолоддин иши, у бор, у барҳаётдир!

Исфаҳон атрофида булган бир саваш қаҳрамони
узини Жалолиддин Мангуберди деб атагач, аҳли му-
сулмон буюк султоннинг тириклигига имон келтирди!
Зеро, буюклар ўлмайдилар!

* * *

Сизга демоқчи булганларим ана шулар, азиз ки-
тобхон.

Яна шуни ҳам таъкид этишни истардимки, ушбу
китобни чиқаришга менинг ҳамқишлоқларим — Хива
туманидаги Абдулла Авазов маҳалласи аҳли ўз улуши-
ни қушиб хайрли иш қилгани унутилмас яхшилик
булди. Ўз миллий қаҳрамони — Жалолиддин Мангу-
берди руҳи покига ватандошларининг эҳтироми бел-
гисидир бу!

Эзгу ишларингизда буюкларнинг руҳи қўллагай, Ол-
лоҳ ёрингиз бўлгай!

Сизнинг Эркин САМАНДАР

МУНДАРИЖА

Ҳайратли дунё (<i>муаллиф сўзи</i>)	5
Аждодлар қиличи (<i>шеърӣй тарихий грама</i>)	13
Ҳайратли дунё (давоми)	144
Ёт ҳужра (<i>икки қисми тарихий фожеа</i>)	149
Сен Хоразм маликасисан... (кинодостондан)	261
Сўнгсўз	269

Эркин САМАНДАР
ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ

Наср ва назм
Тарихий фожеалар

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 1999

Муҳаррир *А. Бобониёзов*
Рассом *И. Воҳидов*
Бадий муҳаррир *Ф. Башарова*
Техник муҳаррир *Д. Габбрахманова*
Мусаҳҳиҳ *Ж. Тоцрова*

Теришга берилди 21.06.99. Босишга рухсат этилди 9.12.99. Бичими 84x108 ¹/₃₂. Балтика гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 14,28. Нашриёт ҳисоб табоғи 13,5. Адади 5.000 дона.
Буюртма № 4740. Баҳоси келишилган асосда.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси.
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.